SCIENCE SHINE
ILM NURI
СВЕТ НАУКИ

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL | XALQARO ILMIY JURNAL | МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

Volume 1
Issue 1

ABSTRACT

This international scientific journal is created for new scientific research.

Articles are accepted in the following areas:

- specific and technical directions
- social directions
- directions of philology
- pedagogic directions
- directions of discovery and invention
- natural science majors

2023
FEBRUARY 28

Google Scholar zenodo doi WORLD of JOURNALS

www.ilm-nuri.uz

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

SCIENCE SHINE

Volume 1. Issue 1.

28. 02. 2023

International scientific journal

“SCIENCE SHINE”

Bosh muharrir:
D. Z. Olimjonov

Jurnal bir oyda bir marta chop etiladi.

Jurnal

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi

Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2023-y il 16-fevralda

№063974 sonli guvohnoma bilan davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgan

Maqola ko’chirilib bosilganda, manba ko’rsatilishi shart

Aloqa uchun:
Telefon: +99899 011 6303
E pochta:
scienceshine@mail. ru

Veb sayt: www.ilm-nuri.uz

Tahrir kengashi:

Xurshid Jumanazarov Sirojiddinovich
O‘zbekiston Fanlar akademiyasi Tarix instituti katta ilmiy xodimi, tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori.

Mamatov Obidxon Vaqqosovich
Namangan davlat universiteti “Milliy g'oya, ma‘naviyat va huquq asoslari” kafedrasi mudiri, falsafa fanlari nomzodi

Masharipova Gularam Kamilovna
Falsafa fanlari doktori, professor
Toshkent to‘qimachilik va yengil sanoat instituti

Qozoqov Tohirjon Qodiraliyevich
Namangan davlat universiteti, tarix fanlari nomzodi, dotsent

Jo‘rayeva Sobira Eshqurbonovna
O‘zMU jurnalistika fakulteti, o‘zbek adabiyotshunosligi kafedrasi katta o‘qituvchisi, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori

Baymenova Kamshat Saparbayevna
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti

Bazarov Otabek Odilovich
Qo‘qon davlat pedagogika instituti, PhD

Azizov Olimjon Toxirovich
Toshkent kimyo texnologiya instituti GSKMT kafedrasi dotsenti

Abdullayev Ravshan Inomjon o’g’li
O’zbekiston Fanlar akademiyasi Tarix instituti ilmiy xodimi

G‘ulomova Nargiza Sa’dullayevna
Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori Navoiy VXTXQTMOHM Tillarni o‘qitish metodikasi katta o‘qituvchisi

Isroilov Ozodbek Saydullajon o‘g‘li
Farg‘ona davlat universiteti o‘qituvchisi

Axmadjanova Madina Maxmudjon qizi
Namangan davlat universiteti Amaliy ingliz tili kafedrasi o‘qituvchisi

Haydarova Umida Xojiakbar qizi
Farg‘ona davlat universiteti Amaliy ingliz tili kafedrasi o‘qituvchisi

SCIENCE SHINE
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
Volume 1 Issue 1 February 28, 2023

“BOBURNOMA” ASARI QO‘LYOZMALARI

Davronbek Olimjonov
O‘zbekiston Fanlar akademiyasi Tarix instituti tayanch doktoranti
davronbek. olimjonov@mail. ru
https://doi. org/10. 5281/zenodo. 7659564

Annotatsiya: Ushbu maqolada Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asarining Rossiya va O‘zbekistonda saqlanayotgan qo‘lyozmalarining eng mashhur nusxalari haqida atroflicha ma’lumot berilgan.
Kalit so‘zlar: A. Beverij, Kerr nusxasi, Senkovskiy nusxasi, Xiva nusxasi, Toshkent nusxalari, Sank-Peterburg, Qozon toshbosmasi.
Annotation: This article provides detailed information about the most famous manuscripts of Zahiriddin Muhammad Babur's "Boburnoma" preserved in Russia and Uzbekistan.
Keywords: A. Beveridge, Kerr copy, Senkovsky copy, Khiva copy, Tashkent copies, St. Petersburg, Kazan lithograph.

“Boburnoma” Sharqning eng durdona asarlaridan bo‘lganligi sababli, yozilgan davrdan boshlab turli tillarga tarjima va asarining qo‘lyozmalari keng tarqaladi. Mavjud nusxalarning ko‘pchiligi XVII va XVIII asrlarda turli kishilar tomonidan ko‘chirilgan bo‘lib, ulardan aksariyati Sankt-Peterburgda, qolganlari Kalkutta, Dehli, Agra, Haydarobod, Hindiston, Manchestr, London, Edinburg, Toshkent va boshqa shaharlarda saqlanadi. Lekin bu qo‘lyozmalar hozirgacha bir-biri bilan qiyoslab, o‘rganilmagan. Ulardagi farqlarni ko‘rsatgan holda asarning ilmiy-tanqidiy matni hanuzgacha yaratilgan emas. Ingliz sharqshunos olimasi A. S. Beverij va o‘zbek olimi Porso Shamsiyev «Boburnoma» qo‘lyozmalarini tekshirish va nashr etish sohasida tadqiqiy ishlami olib borgan bo‘lsalar ham ilmiy-tanqidiy matnni tuzishga muyassar bo‘la olmaganlar. Faqatgina yaponiyalik tarixchi olim Eiji Mano Haydarobod va Kerr nusxalarini o‘rganib tanqidiy-qiyosiy matnini yaratishga muvaffaq bo‘ladi. Lekin bu matnni “Boburnoma”ning to‘liq tanqidiy matni yaratildi, degani emas.

“Boburnoma” asari qo‘lyozma nusxalari haqida to‘laroq ma’lumotni ingliz sharqshunosi Anette Beverijning asarga bag‘ishlangan maqolalaridan olish mumkin.

Asarning eng ko‘p tarqalgan qo‘lyozma nusxalarining aksari qismi Rossiya kutubxonalarida saqlanmoqda. Ular Sankt-Peterburg va Moskvada saqlanadi. Bu

qo‘lyozmalar hajm va mazmun jihatidan bir-biridan deyarli farq qilmaydi. Lekin har bir qo‘lyozma ayrim afzallik va kamchiliklarga egadir.

Rossiya Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti Sank Peterburg bo‘limida 685-raqam bilan saqlanayotgan “Boburnoma” asarining qo‘lyozmai juda harakterlidir. Temur Po‘lat ismli shaxs 1714-yili Buxoroga safar qilib asar qo‘lyozmasini qo‘lga kiritgan va 1725-yilda Sank Peteburgga olib kelgan, undan sharqshunos olim G. Y. Ker 1737-yilda nusxa sifatida ko‘chirgan. 420 varaqdan iborat bo‘lgan bu qo‘lyozma to‘liq bo‘lib, u Ilminskiy nashriga asos bo‘lgan va **e**ng noyob qo‘lyozmalardan biri hisoblanadi. Fanda mazkur nusxani “Kerr nusxasi”[1] deb yuritiladi. U qora siyoh bilan varaqning bir tomoniga yozilgan bo‘lib, varaqning ikkinchi tomoni lotin tiliga taijima qilish uchun qoldirilgan. Kerr nusxasini A. Beverij tomonidan faksimile holida nashr etilgan. Haydarobod nusxasiga solishtirish shuni ko‘rsatadiki, Kerr nusxasi o‘zining til xususiyatlari va hajmi jihatidan Haydarobod nusxasidan qolishmaydi. Lekin Kerr nusxasining 188-betida «Boysung‘ur Mirzo o‘z oldida ham ko‘p mo‘g‘ul kishisining bo‘ynig‘a urdurdi» degandan keyingi tasvir varaq hoshiyasiga fors tilida yozilgan. Haydarobod nusxasida esa bu tasvir o‘zbek tilida yozilgan. Bundan tashqari, Kerr nusxasida 1021-betdan 1084-betgacha Bobur shoh qalamiga xos bo‘lmagan tarix ham mavjud. Bunda Temur, Shohruh, Ulug‘bek, Abusaid, Sulton Husayn, Sulton Ahmad, Sulton Mahmud, Umarshayx, Bobur mirzo (Zahiriddin Bobur) va Humoyun podshohning qisqa-qisqa tarixlari berilgan. Bu tarix, shubhasiz, keyingi ko‘chiruvchilar tomonidan qo‘shilgan bo‘lishi kerak. Bunday tarix Haydarobod nusxasida uchramaydi.

Sankt-Peterburg Davlat universiteti Sharq qo‘lyozmalari kutubxonasida saqlanayotgan “Fayzixonov nusxasi”[2] o‘zining hajmi va tuzilishi jihatidan Kerr nusxasi bilan bir xildir. 331 varaqdan iborat bu qo‘lyozma hijriy 1255-yil, sha’bon oyining 29-sida (1839-yilning noyabrida) Mulla Fayzxon tomonidan ko‘chirilgan bo‘lib, u avval sharqshunos olim Mirza Kozimbekning shaxsiy kutubxonasida saqlangan. Kozimbekning vafotidan keyin, 1871-yili universitet kutubxonasiga topshirilgan. Asarning oxirida «Asli nusxada tammat sana 1026 yozilmishdir» deyilgan. Kerr nusxasining oxirida esa, tammat sana 1126 deb yozilgan. Bu ikki nusxadagi 100 yil farq ko‘chiruvchining tasodifiy xatosi bo‘lishi mumkin. Chunki har ikki nusxani bir-biriga qiyoslash ularga bir qo‘lyozma asos bo‘lganligini ko‘rsatadi. Sankt-Peterburg Davlat universitetida saqlanayotgan nusxaning Kerr nusxasidan farqli tomoni shundaki, 224-betdan 277-betgacha teskari yopishtirilgan,

[1] Sankt-Peterburg Sharqshunoslik instituti kutubxonasi, inventar № 685
[2] Sankt-Peterburg Sharq qo’lyozmalari kutubxonasi, inventar № 3814.

145-betda esa katta bir jumla tushib qolgan. Qo‘lyozma notugal hisoblanadi.

Sankt-Peterburgdagi Rossiya Fanlar akademiyasi Osiyo muzeyida saqlanayotgan “Senkovskiy nusxasi”, “Boburnoma” asari qo‘lyozmalari ichida juda e’tiborlidir. 590-raqam bilan saqlanayotgan bu qo‘lyozma**,** hijriy 1121-(milodiy 1709) yilda, rajab oyining boshi, dushanba kuni mulla Abdulvahob oxund G‘ijduvoniy tomonidan Buxoroda yozib tugatilgan. Bu qo‘lyozma Senkovskiy tomonidan 1824-yilda Nazarboy Turkistoniy ismli buxorolik savdogardan sotib olingan. Senkovskiy nusxasi nasta’liq yozuvida yozilgan, sarlavhalari qizil siyohda bo‘lib, shaharlar, joylar va ayrim voqealar nomi esa varaq hoshiyasiga yozib borilgan. Lekin sarlavhalaming ko‘pchiligi fors tilida.

Sankt-Peterburgdagi Saltikov-Shedrin nomli ommaviy kutubxonada Typ. HC. 104 raqami bilan, shartli ravishda “Xiva nusxasi” deb nomlanadigan qo‘lyozma saqlanmoqda. 574 varaqdan iborat bu qo‘lyozmani ko‘chiruvchi shaxsning nomi hech qayerda ko‘rsatilmagan. Lekin ko‘chiruvchi kitob oxirida bu asar hijriy 1278-yil, zulhijja oyining o‘n yettisida, yakshanba kuni (1861-yil) Xoqon ibn al Xoqon hazrat Said Muhammadxonning buyrug‘iga muvofiq ko‘chirilganligini ko‘rsatadi. Bu esa asar Xivada ko‘chirilgan, degan xulosani chiqarishga asos bo‘ladi.

Qo‘lyozma nasta’liq xati bilan chiroyli yozilgan, sarlavhalari qizil siyohda. Sarlavhalar arab tili bilan bir qatorda uning o‘zbek tilidagi tarjimasi bilan yozilgan. Masalan, **“Vaqoyin sanai ihdo va tis’a mia, ya’ni tarix hijriyning to‘qqiz yuz dog‘i birinchi yili vaqoe’”** Bu qo‘lyozmada Kerr va Sankt-Peterburg Davlat universitetining nusxalarida mavjud bo‘lgan qo‘shimcha tarix yo‘q. Ammo ko‘chiruvchi Bobur tiliga xos bo‘lgan bir qancha so‘zlami yangi so‘zlar bilan almashtirgan: vale - ammo (10-bet), hiyli - ko‘p (2-bet), ilik - qo‘l (21-bet), ilgariroq - yaqinroq (21-bet), yerida - o‘rnida (15-bet), kam obroq yerdur - suyi kamroq bo‘lur (70-bet) va boshqalar. Bulaming hammasi “Boburnoma”ni ko‘chiruvchining aralashuvi natijasida ayrim leksik o‘zgarishlarga uchragandan keyingi nusxalaridan biri ekanligini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti kutubxonasi H. Sulaymon fondida 2588 raqami bilan saqlanayotgan qo‘lyozma. 1880-yili N. Ilminskiy bosmasi asosida ko‘chirilgan nuqsonli nusxa. 9377 raqami bilan saqlanayotgan ikkinchi bir qo‘lyozma 1936-yilda yozilgan, tugallangan nusxa hisoblanadi. Bu nusxada ham qator leksik va morfologik xarakterdagi o‘zgarishlar bor. Shu institutda yana 1908-yilda ko‘chirilgan, 13 raqami bilan, 565 varaqdan iborat qo‘lyozma mavjud, lekin notugaldir.

Yuqoridagilardan tashqari Boku va Dushanbeda saqlanayotgan qo‘lyozma

nusxalari mavjud.

“Boburnoma” asl matn holida birinchi marta rus sharqshunosi N. I. Ilminskiy tomonidan professor G. Y. Kerr nusxasi asosida 1857-yilda Qozonda to‘la nashr etildi. 1905-yilda ingliz sharqshunosi A. Beverij «Boburnoma»ning Haydaroboddagi Salarjang muzeyidan topib, faksimilesini sinkografiyada nashr etadi. Haydarobod nusxasining ko‘chirilgan yili va ko‘chiruvchisi ma’lum bo‘lmasa-da, asl nusxadan yoki unga yaqinroq bir nusxadan ko‘chirilgani ma’lum. Bu nusxani 1700-yida ko‘chirilgani ham taxmin qilinadi. Shunday qilib biz “Boburnoma”ning har xil ko‘chirma nusxalaridan tashqari Qozon hamda Londonda nashr qilingan ikki bosma nusxasiga egamiz.

“Boburnoma”ning noma’lum bir nusxasidan olingan parchalar birinchi marotaba 1705-yilda Vitsen tomonidan Am£terdamda nashr ettirilgan. Unga “Tatarlar mamlakatining sharqiy ham shimoliy qismining jug‘rofiy ta’rifi” deb nom berilgan. J. Leyden, V. Erskin “Boburnoma”ning o‘zbekcha va forscha nusxalarini solishtirib, ingliz tiliga tarjima qilib, 1826-yilda Londonda chop ettirdi[3]. Bu tarjima L. U. King tomonidan biroz to‘ldirilib, Londonda qayta nashr qilingan. Birinchi ingliz tilidagi tarjima A. Kayzer tomonidan qisqartirib, nemis tiliga tarjima qilingan va 1828-yilda Leypsigda nashr qilingan. Pave de Kurteyl esa “Boburnoma”ning qadimiy o‘zbekcha qo‘lyozmalaridan birini 1871-yilda to‘la ravishda fransuz tiliga taijima qilib, Parijda nashr qilgan. Hozirga qadar ham sharqshunoslar, tarixchilar Qozonda hamda Londonda bosilgan mazkur matnlardan va ba’zi kutubxonalarda saqlanayotgan qo‘lyozmalardan foydalanib kelmoqdalar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Boburnoma. Sankt-Peterburg. Sharq qo‘lyozmalari kutubxonasi.
2. Sankt-Peterburg Sharq qo‘lyozmalari kutubxonasi, inventar № 3814.
3. Hindison tarixi. 9-nashr. London, 1905. - B. 429-bet.

[3]Javoharlal Neru, Hindiston tarixi. 9-nashr. London, 1905,429-bet.

SCIENCE SHINE
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
Volume 1 Issue 1 February 28, 2023

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIGA MASALALAR YECHISHNI O‘RGATISH USULLARI

Gulnoza Baxodir qizi Akramova
KIUT 1-bosqich magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.7684985

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarga masalalar yechishni o‘rgatish orqali ularning aqliy faoliyatini rivojlantirish masalalariga to‘xtalib o‘tilgan.
Kalit so‘zlar: matematika, masala, fikr, tezkorlik, dars, aqliy qobiliyat.
Annotation: This article focuses on the development of mental activity of elementary school students by teaching them to solve problems.
Keywords: mathematics, problem, thought, speed, lesson, mental ability.
Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы развития умственной деятельности младших школьников путем обучения решению задач.
Ключевые слова: математика, задача, мысль, скорость, урок, умственные способности.

Hozirgi paytda maktablarda boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitishning asosiy vazifalaridan biri o‘quvchilarni har tomonlama yetuk insonlar qilib tarbiyalash hisoblanadi. Bunda ularda matematika bo‘yicha bilimlar berish bilan birga ularga o‘rganilayotgan bilimlarni asosli va puxta bo‘lishini ta’minlash, ularni qo‘llay olish ko‘nikma va malakalarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Shu nuqtai nazardan o‘quv jarayonida matematik masalalar, jumladan hayotiy mazmunli, ularning to‘plagan tajribasiga asoslangan masalalarni yechish usullariga va ularni qo‘llashga o‘rgatish o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Bundan tashqari, matematika darslarida o‘qituvchi o‘quvchilarni faollikka undashi uchun darsda o‘quvchilarning ziyrakligini chaqqonligini oshirishga xizmat qiladigan tezkor savollar, topshiriqlar, jumboqlar, mantiqiy masalalar va misollar, rebuslar, krossvordlar foydalansa maqsadga muvofiq bo‘ladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ayniqsa, qiziquvchan, tirishqoq bo‘ladilar. Tezkor savollar, topshiriqlar, jumboqlar, mantiqiy masalalar va misollar, rebuslar, krossvordlarni yechish ular uchun qiziqarli va doimiy mashg‘ulotga aylanishi kerak. Matematik masalalar yechish matematika o‘qitishning muhim tarkibiy qismidir. Masalalar yechmasdan matematikani o‘zlashtirishni tasavvur etib bo‘lmaydi.

Boshlang‘ich sinflarda o‘rganiladigan nazariy materiallarni o‘zlashtirish jarayoni o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatlarini o‘stirishda muhim rol o‘ynaydi. Matematika darslarida o‘quvchilarda topqirlik, zukkolik fazilatlari shakllanishida mantiqiy misollar va masalalarning ahamiyati juda kattadir. Mantiqiy misol va masalalar o‘quvchilarning fikrlashini, aqliy qobiliyatini rivojlantiradi. Ularda tezkorlik tasavvur doirasini kengaytirish, mantiqiy tafakkurini rivojlantirish vazifalarini bajaradi. Masalalarga namuna sifatida quyidagilarni keltirish mumkin.

1-masala. 12 ta shashka donasini to‘rt qator qilib shunday joylashtiringki, har bir qatordagi shashkalar soni 4 tadan bo‘lsin.

2-masala. Bir nechta bolalarga daftarlarni bo‘lib berish kerak. Agar har bir bolaga 10 tadan daftar berilsa , 6 ta daftar ortib qoladi. Agar 11 tadan berilsa, 5 ta daftar yetmay qoladi. Bolalar sonini toping?

3-masala. Son 7 ga kamaytirildi, so‘ngra natijani 10 marta kamaytirildi, dastlabki sondan 34 ga kam son hosil bo‘lgan bo‘lsa, dastlabki sonni toping?

Yuqoridagi masalalarni yechishda o‘quvchilardan anchagina e’tiborlilik, tezkorlik va topqirlik talab etiladi. Shuningdek bu masalalar biroz murakkablik qiladi. O‘quvchilar bu masalalarni yechishda arifmetik amallar, hisob-kitoblardan foydalanadilar. O‘quvchilarda tezkorlik faqat darsdan tashqari paytlarda emas, balki dars davomida ham rivojlanadi. Dars davomida o‘quvchilar bilan xoh individual, xoh ko‘pchilik bo‘lib shug‘ullanilsa ham, ular bilan har bir ishlanadigan masala yoki misol bilan e’tibor bilan ishlashsa o‘quvchilarda tezkorlik, faollik rivojlanadi. Tezkorlik, faollikni rivojlantirishda dars davomida quyidagi usuldan foydalansa ham samarali bo‘ladi. O‘quvchilar darslikdagi misol va masalalarni shunchaki ishlamasliklari kerak. Xususan, masalalar yechganda faqat uning javobini topish bilan chegaralanmasdan, masalaning shartidan yangi savollar tuzishlari ham mumkin. Biz yuqorida aytib o‘tilgan metod haqida quyidagi masala misolida ko‘rib chiqamiz.

Masala. Birinchi kuni kutubxonaga 8 bog‘lamda 72 ta kitob olib kelindi. Ikkinchi kuni yana 4 ta shunday bog‘lamli kitoblar keltirildi. Ikkinchi kuni nechta kitob keltirilgan?

Masalaning shartidan 1-kun 8 bog‘lamda 72 ta kitob borligidan bir bog‘lamda nechta kitob borligini topamiz va 2-kun keltirilgan kitoblar sonini ham topamiz. 1) 72:8=9 ta 2) 9*3=27 ta kitob.

Masalaning javobi 27 ekanligi aniqlandi. Shu bilan chegaralanib qolmaslik kerak. Buning uchun o‘quvchilardan masala bo‘yicha quyidagi savollar so‘raladi.

1. Birinchi va ikkinchi kun kutubxonaga nechta kitob keltirildi?
2. Ikki kunda nechta bog‘lamda kitob olib kelingan?

3. Birinchi kun olib kelingan kitoblar ikkinchi kundagidan qancha ortiq?

4. Birinchi kun olib kelingan kitoblar bog‘lami ikkinchi kundagi kitoblar bog‘lamidan qancha ortiq?

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, boshlang‘ich sinflarda matematika darslarida masala yechishni o‘rgatishda turli metod va usullardan foydalanish mumkin. Bu usullarni o‘ylab topish esa har bir pedagogikning vazifasi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. S. Alixonov Matematika o‘qitish metodikasi.
2. Boshlang‘ich sinf matematika darsliklari.
3. A. Quchqarov, SH. Ismoilov Mantiqiy masalalar.

SCIENCE SHINE
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
Volume 1 Issue 1 February 28, 2023

INSONGA E’TIBOR VA SIFATLI TA’LIM MAMLAKAT TARAQQIYOTNING GAROVI

Sunnatillo Elmurod o‘g‘li Primov
Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy unversteti talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.7685004

Annotatsiya: Mazkur maqolada, bugungi kunda mamlakatimizda insonga bo‘lgan e’tibor uning qadrini, nufuzini va jamiyatdagi rolini yanada oshirish uchun amalga oshirilayotgan islohotlar, shuningdek mamlakatimizda yoshlarga berilayotgan ta’lim sifatini yaxshilash maqsadida olib borilayotgan ishlar hamda ta’limni zamonaviy texnologiyalar orqali qayta boyitish masalalari to‘g‘risida qisqacha fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: sifatli ta’lim, inson qadri, insonga e’tibor, fundamental huquq, zamonaviy ifratuzilma, ilm, Yangi O‘zbekiston, raqobatdosh kadrlar, islohot.

Annotation: In this article, the attention paid to people in our country today, the reforms implemented to further increase their value, prestige and role in society, as well as the work carried out in order to improve the quality of education given to young people in our country, as well as the reform of education through modern technologies the enrichment issues are briefly discussed.

Keywords: quality education, human value, attention to people, fundamental rights, modern infrastructure, science, New Uzbekistan, competitive personnel, reform.

Bugungi kunda mamlakatimizda inson qadri va uning jamiyatda to‘laqonli nufuzini oshirish uchun keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Har qanday jamiyatda avvalambor inson qadri, uning manfaatlari aks etishi jamiyat a’zolari orasida ertangi kunga bo‘lgan ishonchini yanada mustahkamlab beradigan beqiyos kuch hisoblanadi. Mamlakatimizda keyingi yillarda olib borilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi, yurtimizda istiqomat qilib kelayotgan aholining barcha qatlamini bugungi kundan va amalga oshirilayotgan islohotlardan manfaatdorlik hissini uyg‘otishga qaratilayotganligini ko‘rishimiz mumkin. Inson qadri biz uchun qanaqadir mavhum, balandparvoz tushuncha emas, inson qadri deganda avvalo, har bir fuqaroning tinch va xavfsiz hayot kechirishini, uning fundamental huquq va erkinliklarini tushunamiz. Inson qadri va insonga e’tibor deganda biz har bir fuqaro uchun munosib turmush sharoiti va zamonaviy infratuzilma tashkil etishni, malakali

tibbiy xizmat ko‘rsatish, sifatli ta’lim, ijtimoiy himoya tizimi, sog‘lom ekologik muhit yaratib berishni ta’minlanishini nazarda tutmog‘imiz lozim. Keksalarimiz “Odam bolasi hayotdan rozi bo‘lsa, tog‘ni talqon qiladi,” deyishadi. Kim buni tushunar, kim buni anglamas, lekin har bir inson umid bilan yashar ekan, ertaga, indin yoki undan keyin emas, hozir shu bugun niyatiga yetishini, umridan, hayotidan, har bir kunidan rozi va mamnun bo‘lishni istaydi. Bugun Yangi O‘zbekistonda olib borilayotgan davlat siyosatining markazida inson va uning manfaatlarini ta’minlashni ustuvor vazifa etib belgilanmoqda. Bu siyosat bir yil bilan cheklanib qolmasligini hamda bu jarayoning uzoq davom etishini bugungi kun ko‘rsatib turibdi. Mamlakatimiz nomi bugun jahon sahnalarida barrala yangramoqda, qolaversa yirik va xalqaro miqyosda ulkan natijalarga erishmoqdamiz. Bu natijalarni sababchilari xalqimiz, fuqarolarimiz bo‘lsa,ularni bu yutuqlarga erishishning zamirida mamlakatimizda yaratilayotgan imkoniyatlar va fuqarolarimizga qaratilayotgan e’tibor hisoblanadi. Muhtaram yurtboshimiz ta’kidlaganlaridek “Avval – inson, keyin - jamiyat va davlat”, degan g‘oyani Konstitutsiyamiz va qonunlarimizga ham, kundalik hayotimizga ham chuqur singdirishimiz kerak deb bot-bot takrorlashlaridan ko‘rinib turibdiki[4], faqat xalqimiz farovonligini ta’minlash ham asosiy maqsadlarimizdan biri ekanligini ko‘rishimiz mumkin.

Barcha sohalarning asosi ilm bo‘lganligi sababli ilmga bo‘lgan e’tibor yil sayin yanada oshmoqda. Barcha davrlarda ilmga bo‘lgan e’tibor asosiy masala sifatida olib qaralgan bo‘lsada,bugungi globallashuv davrida doimgidanda ko‘proq ehtiyoj sezilmoqda. Bugungi kun biz uchun faqatgina ta’limni emas, balki sifatli ta’limni chuqurroq anglab olishimiz kerakligini davr taqozosi ko‘rsatib turibdi. Ilmga bo‘lgan e’tibor har qachongidanda kuchliroq ekanligi va raqobatdosh kadrlarni tayyorlash lozim ekanligi davlatimizning ustuvor vazifalaridan biri ekanligi barchamizga ayon bo‘lib turibdi. Har qanday jamiyatning, davlatning yuksalishi uchun asos bo‘lib xizmat qiladigan kuch ilm hisoblanadi. Inson o‘z oldidagi muammollariga ilm orqali yechim topadi,faqatgina inson emas balki, butun jamiyat va davlat ham muammollariga ilm orqali yechim topadi. Shu sababli ham ta’limga bo‘lgan e’tibor yanada yuqori darajaga ko‘tarilmoqda. Mamlakatimizda ta’lim olish uchun ulkan imkoniyatlar yaratilmoqda. Birgina bugungi kunda maktab bitiruvchilarining oliy ta’lim bilan qamrab olish darajasi 2016-yilda 9 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2022-yilga kelib esa 28 foizni tashkil etishi ham ta’limga qaratilayotgan e’tiborni nechoqlik ekanligidan dalolat beradi. Xususan yoshlarni ta’lim bilan qamrab olish 2030-yilga

[4] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi. Toshkent. 2022.

kelib 50 foizni tashkil etish rejalashtirilmoqda, shu sababli ham bugungi kunda, nodavlat oliy ta’lim muassasalari sonini, jumladan davlat-xususiy sherikchilik asosida ta’lim muassasalar soni oshirishga e’tibor qaratilmoqda. Faqatgina oliy ta’limni emas, balki maktabgacha bo‘lgan ta’lim muassalarini sonini hamda maktabgacha bo‘lgan yoshdagi bolalar qamrovini yanada oshirish uchun yirik loyihalar amalga oshirilmoqda. Sifatli ta’lim masalasi biz uchun, qolaversa, butun davlat va jamiyat uchun muhim sanaladi. Bugungi kunda ta’lim olish uchun yanada ko‘proq imkoniyatlar yaratilmoqda. Ta’lim olish masalasiga doir masalalar bosh qomusimizda ham mustahkamlanib borishi va qonunlarimizga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritilishi ham bizning ta’lim olishimiz uchun har tomonlama imkoniyat ekanligini ko‘rsatib beradi. Birgina Konstitutsiyamizga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish uchun olib borilayotgan islohotlar jarayonida O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 41-moddasiga “Har kim bilim olish huquqiga emas, balki har kim ta’lim olish huquqiga ega”, degan o‘zgartirish kiritish bo‘yicha fuqarolarimiz tomonidan takliflar kelib tushishi ham xalqimizning ta’limga nisbat munosabati anchagina yaxshi ekanligini ko‘rsatib beradi. Bir so‘z bilan aytadigan bo‘lsak ta’lim olish uchun yetarli darajada imkoniyatlar borligidan dalolat beradi. Muhtaram yurtboshimiz ta’kidlaganlaridek, “Ta’lim sifatini oshirish –Yangi O‘zbekiston taraqqiyotining yakka-yu yagona to‘g‘ri yo‘lidir”.

Ta’lim avvalambor bilim berish, malaka va ko‘nikmalar hosil qilish jarayoni, bo‘lsada kishini hayotga va mehnatga tayyorlashning asosiy vositasigina bo‘lib qolmasdan balki, ta’lim jarayonida ma’lumot olinadi va tarbiya amalga oshiriladi. Ta’lim tor ma’noda o‘qitish tushunchasini anglatadi, lekin u faqat tor ma’noda o‘qitish jarayonini emas, oila, ishlab chiqarish va boshqa sohalarda ma’lumot berish jarayoni ham tushuniladi. Ta’limning mazmun mohiyati jamiyatning moddiy va madaniy taraqqiyoti darajasi bilan belgilanadi. Ta’lim jarayoni ta’lim beruvchi va ta’lim olayotgan o‘quvchilar faoliyatining yig‘indisidan iborat. Ta’lim va tarbiya jarayonida shaxsning sifatlari, dunyoqarashi, qobilyati o‘sadi. Ta’lim avlodlar o‘rtasidagi ma’naviy vorislikni ta’minlaydi. Kishilarning ijtimoiy-tarixiy tajribalari yosh avlodga ta’lim orqali o‘tadi. Har qanday muammoning yechishimiz uchun bizda yetarlicha bilim va tajriba bo‘lishi kerak. Bugungi davr talabiga mos ravishda har tomonlama barkamol, mustaqil fikrlaydigan, mamlakat istiqboli uchun na’suliyatni o‘z zimmasiga olishga qodir, tashabbuskor, xalq manfaati yo‘lida bor salohiyatini safarbar qiladigan, shijoatli yoshlarni tarbiyalash, ularning intellektual va ijodiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun ayna buguni kunda sifatli ta’lim berish masalasi ustuvor vazifaga aylandi. Amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohatlardan

ko‘zlangan maqsad inson qadrni ulug‘lash, insonga e’tiborni kuchaytirish bugun amalga oshirilayotgan islohatlardan, chora-tabdirlardan ko‘zlangan maqsad faqat va faqat insonga xizmat qilish uchun amalga oshirilmoqda. Yurtboshimiz o‘zining “Yangi O‘zbekiston strategiyasi “ asarida ,, Ta’lim va tarbiya beshikdan boshlanadi degan” so‘z bor. Faqatgina ma’rifat insonni kamolga, jamiyatni taraqqiyotga yetaklaydi. Shu sababli mamlakatimizda ta’lim sohasidagi davlat siyosati uzluksiz ta’lim tizimi prinsiplariga asoslangan, bola tug‘ilgandan boshlab, 30 yoshgacha bo‘lgan davrda uni har tomonlama qo‘llab-quvvatlaydigan,hayotda munosib o‘rin topish uchun ko‘mak beradigan, yaxlit va uzluksiz tizim yaratishga harakat qilinayotganligi[5] bejiz emas ekanligini ta’kidlab o‘tadilar. Bundan ko‘rinib turibdiki “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim” bugungi va ertangi istiqbolimizni ta’minlab beradigan dolzarb masala hisoblanadi.

Xulosa o‘rnida shuni aytib o‘tishimiz lozimki, xalqimiz uchun, yoshlarimiz uchun yaratilayotgan imkoniyatlardan barchamiz bevosita va bilvosita foydalanmoqdamiz. Bugungi kunimizga shukrona aytib, ertangi kunimizga umid bilan yanada bor kuch-g‘ayratimizni ishga solib barchamiz bir yoqadan bosh chiqarib, qo‘limizni-qo‘limizga berib jam bo‘lib kurashmog‘imiz lozim. Qolaversa bizdan keyin yetishib kelayotgan yosh avlod uchun bugungi kundan-da yaxshiroq imkoniyat yaratmog‘imiz lozim deb o‘ylayman.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev. Sh. M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. -Toshkent: 2021. -B. 224-230

2. Raxmanqulov. H. Sh. Ta’lim va tarbiyaning uyg‘unligi. Toshkent: 2014. -B. 97-99.

3. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent: 2022-B. 16.

4. ma’rifat. www. uz.

5. ziyonet. www. uz.

[5] SH. Mirziyoyev. Yangi O’zbekiston strategiyasi. Toshkent. 2021.

SCIENCE SHINE
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
Volume 1 Issue 1 February 28, 2023

ДАВЛАТ-ХУСУСИЙ ШЕРИКЛИКДА ТОМОНЛАР ҲАМКОРЛИГИ

Ғайратжон Неъмаджонович Акбаров
University of Business and Science
нодавлат олий таълим муассасаси ўқитувчиси
https://doi.org/10.5281/zenodo.7685022

Аннотация: Ушбу мақолада давлат ва хусусий шериклик амалиётида молиявий фаолиятни амалга оширишнинг назарий ва иқтисодий асослари, давлат ва хусусий шериклик амалиётида молиявий муносабатлар таҳлили тадқиқ қилинган.

Калит сўзлар: Давлат функциялари, инфратузилмада хусусий сектор иштироки, давлат-хусусий шериклиги (ДХШ), даромадлилик, инфратузилмага инвестициялар, лойиҳалар самарадорлиги.

Annotation: This article examines the theoretical and economic basis of the implementation of financial activities in the practice of public-private partnership, the analysis of financial relations in the practice of public-private partnership.

Keywords: Public functions, private participation in infrastructure (PPI), public-private partnership (PPP), profitability, infrastructure investment, project effectiveness.

Ҳозирги ўзгариб бораётган иқтисодий жараёнларда давлат ва хусусий сектор субъектлари ўртасида молиявий муносабатлар тизими ҳам тобора ривожланиб бормоқда. Аҳолининг муттасил равишда кўпайиб бориши дунё мамлакатларининг инфратузилмага бўлган эҳтиёжининг ортишига, бунинг оқибатида давлатларнинг хусусий сектор билан ҳамкорлиги янада кучайишига замин яратмоқда. Жаҳоннинг нисбатан кам ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларида инфратузилмага хусусий инвестициялар кўлами 2021 йилда 240 та лойиҳага 76,2 млрд. АҚШ долларини ташкил этган ҳолда, 2020 йилга нисбатан 49 фоизга ўсишга эришган. Бунда транспорт ва логистика, энергетика ва қайта тикланувчи энергия манбалари, ичимлик суви ва канализация тармоқлари, чиқиндини қайта ишлаш каби инфратузилма соҳаларига хусусий секторнинг инвестициялари йўналтирилган. Мазкур жиҳатлар глобал миқёсда давлат-хусусий шериклик алоқаларини такомиллаштириш зарурлигини ўзида акс эттиради.

Шундай бўлса-да, паст ва ўрта даромадли мамлакатларда инфратузилмага қилинаётган хусусий инвестияларнинг ялпи ички маҳсулотга нисбатан улуши пастлигича қолмоқда. Буни қуйидаги 1-жадвал маълумотларидан кўриш мумкин:

1-жадвал

2021 йилда жаҳон минтақаларида инфратузилмага инвестициялар ҳажми[6]

Ҳудудлар	Хусусий сектор инвестициялар ҳажми (млн. АҚШ доллари)	Ялпи ҳудудий маҳсулот ҳажми (млн. АҚШ доллари)	Хусусий инвестицияларнинг ЯИМдаги улуши
Европа ва Марказий Осиё давлатлари	15 016,0	3 222 404,0	0,47 %
Лотин Америкаси ва Кариб ҳавзаси давлатлари	18 589,0	4 035 271,0	0,46 %
Марказий ва жанубий Африка давлатлари	5 202,0	1 702 343,0	0,31 %
Жанубий Осиё давлатлари	8 693,0	3 386 420,0	0,26 %
Шарқий Осиё ва Тинч океани давлатлари	28 081,0	17 448 895,0	0,16 %
Ўрта Шарқ ва Шимолий Африка давлатлари	626,0	1 195 746,0	0,05 %

Мамлакатлар кесимида инфратузилмага киритилаётган хусусий инвестийияларнинг ЯИМга нисбатан энг юқори улушга эга мамлакатлар

[1] https://ppi. worldbank. org/content/dam/PPI/documents/PPI-2021-Annual-Report. pdf Жаҳон Банкининг 2021 йилдаги "Инфратузилмаларда хусусий сектор иштироки" номли йиллик ҳисоботи маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

қаторидан Мозамбик (4,7 фоиз), Ўзбекистон (3,6 фоиз), Эсватини (2,9 фоиз), Вьетнам (2,6 фоиз) ва Конго Демократик Республикаси (2,3 фоиз) эгаллайди [1].

Инфратузилмага инвестициялар ҳажми бўйича эса Бразилия, Хитой, Туркия, Ҳиндистон ва Ветнам 2021 йилда энг юқори ўринларни эгаллади. Мазкур давлатлар соҳа учун 50,3 миллиард АҚШ доллари жалб қилиб, инфратузилмага жами инвестицияларнинг 66 фоизини ташкил этди.

Илмий адабиётларда хорижий ва маҳаллий олимларнинг давлат хусусий шериклик(ДХШ) ни ташкил этиш масалаларини ўрганишга бағишланган кўплаб тадқиқотлари келтирилган. Хусусан, ДХШнинг илмий-назарий хусусиятлари МДҲ олимларидан В. А. Кабашкин, И. Е. Болехов, хорижий олимларидан М. Б. Жерард, ўзбек олимларидан У. И. Джуманиязов, Ж. Р. Тохиров сингари олимларнинг илмий ишлари, Жаҳон банкининг маърузаларида кўриб чиқилган.

Иқтисодчи олим В. А. Кабашкин ДХШни – давлат ва бизнес ўртасида давлат бошқаруви идоралари ва хусусий тузилмалар орасида шартнома асосида амалга оширилувчи институционал ташкилий иттифоқ деб атайди [2].

И. Е. Болехов эса “Ҳамкорликдаги ҳаракатлар майдони. Давлат-хусусий шерикчилиги инновацион иқтисодиёт белгиси сифатида” асарида “ДХШ - давлат идоралари ва хусусий бизнес ўзаро иттифоқи ҳисобланиб, унинг мақсади – иқтисодиётнинг стратегик тармоқларидан то мамлакат миқёсида ёхуд унинг айрим ҳудудларида хизматлар кўрсатишга қадар ижтимоий аҳамиятга молик лойиҳаларни яратиш ва ривожлантиришдан иборат”, деб қайд этади [3].

М. Б. Жерард эса ДХШ – бу хусусий капитални ўзига жалб қилишни ва баъзан эса ижтимоий хизматларнинг сифатини ошириш ёки давлат активларини бошқариш учун давлат капиталини ҳам жалб қилишни уйғунлаштиради деб таъкидлайди [4].

Халқаро Валюта жамғармаси томонидан берилган таърифда эса “ДХШ – давлат томонидан анъанавий тарзда таъминланадиган инфратузилмавий активлар ва хизматларни хусусий сектор томонидан тақдим этишга қаратилган келишувдир” деб таърифланади [5].

У. И. Джуманиязов фикрича, “Давлат-хусусий шериклиги – амалдаги қонунлар доирасида давлатнинг узоқ муддатли стратегик вазифалари ва мақсадларидан келиб чиққан ҳолда, юзага келиши мумкин бўлган турли хил иқтисодий, сиёсий, ижтимоий, маданий ва бошқа таваккалчиликлар, хавф-хатарлар, рискларни тақсимлаш асосида хусусий сектор билан аҳоли учун ўта

ижтимоий-иқтисодий, керак бўлса, сиёсий аҳамиятга молик объектларни қуриш ёки шу аснодаги ижтимоий хизматларни кўрсатиш учун хусусий сектор билан амалга оширадиган том маънодаги ўзаро манфаатли алоқаларидир [6].

Ўзбекистонда охирги йилларда хусусий инвестициялар муттасил равишда ортиб бормоқда. Биргина ўтган йилда энергетика соҳасига оид 5 та инфратузилма лойиҳаси учун 2,2 млрд. АҚШ доллари миқдорида хусусий инвестициялар жалб этилди. Жаҳон Банки маълумотларига кўра, Ўзбекистонда биринчи қайта тикланувчи энергия манбаларига асосланган йирик энергетика лойиҳасига хусусий инвестиция маблағлари жалб этилмоқда [7]. Буларнинг бари мамлакатда давлат-хусусий шериклик (ДХШ) муносабатлари шаклланиб бораётганлиги, унинг ҳуқуқий базаси яратилганлиги ва ДХШни ривожлантириш агентлиги ташкил этилганлиги билан чамбарчас боғлиқдир. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Давлат-хусусий шерикликни ривожлантиришнинг ҳуқуқий ва институционал базасини яратиш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида»ги Қарори (20 октябр 2018 йил), Ўзбекистон Республикасининг «Давлат-хусусий шериклик тўғрисида»ги Қонуни (10 май 2019 йил), Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Давлат-хусусий шерикликни ривожлантириш агентлиги фаолиятини ташкил этиш тўғрисида»ги (13 декабр 2018 йил), «Давлат-хусусий шериклик лойиҳаларини амалга ошириш тартибини такомиллаштириш тўғрисида»ги (26 апрел 2020 йил), «Давлат-хусусий шериклик лойиҳаларини амалга оширишни жадаллаштириш ва уларни молиялаштириш тартибини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги (11 август 2021 йил), «Давлат функцияларини хусусий секторга ўтказиш тизимини жорий қилиш бўйича амалга ошириладиган чора-тадбирлар тўғрисида»ги (23 сентябр 2021 йил) Қарорлари асосида ҳуқуқий асослар яратилди. Молия вазирлиги ҳузуридаги Давлат-хусусий шерикликни ривожлантириш агентлиги ташкил этилди [8]. Агентлик давлат муассасаси шаклида ташкил этилади ва Ўзбекистон Республикасида давлат-хусусий шериклик соҳасида ягона давлат сиёсатини юритиш бўйича махсус ваколатли орган ҳисобланади [9].

Тараққий топган мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, давлат ўзининг кўплаб функция ва вазифаларидан хусусий сектор фойдасига воз кечиши, фақатгина улар устидан бошқарув ва назоратни сақлаб қолиши иқтисодиётга яхшигина дастак бўлиб хизмат қилади. Бугунги кунда ривожланган давлатларда ҳам, ривожланаётган давлатларда ҳам давлат-хусусий

шериклиги алоқалари купайиши натижасида қуйидаги муаммоларга ечим топиш мақсад қилинган:

- Давлат бюджети ҳаражатларини ва бюджет тақчиллигини минималлаштириш;
- Аҳолини иш билан таъминлаш орқали камбағалликни қисқартириш;
- Мавжуд табиий ва инсон ресурсларидан фойдаланишни оптималлаштиш;
- Иқтисодий барқарорликка эришишда вақтдан унумли фойдаланиш;
- Лойиҳаларнинг атроф-муҳитга салбий таъсирини камайтириш ва бошқалар
- Мамлакатни ижтимоий-сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш бўйича вазифаларни амалга оширишда ўзаро манфаатли ҳамкорликнинг самарасини оширишга қаратилган давлат-хусусий шерикликнинг замонавий механизмларини жорий этиш [10].

Ўзбекистонда соғлиқни сақлаш, таълим, транспорт, коммунал хўжалиги, туризм, энергетика, ахборот коммуникация технологиялари каби соҳаларни ривожлантириш долзарб масалалардан бўлиб, бу каби муҳим ижтимоий инфратузилма лойиҳаларини амалга оширишда хусусий инвестицияларидан фойдаланишга оид шароитларга қарамасдан, соҳага хусусий сектор маблағларини йўналтириш даражаси пастлигича қолмоқда. Шу муносабат билан 2021 йилда «давлат номидан ташқи қарз олиш камайтирилиб, инвестиция ва инфратузилма лойиҳаларига кўпроқ хусусий капитал жалб этилади. . . давлат-хусусий шериклик асосида 40 дан ортиқ йирик ва ўрта лойиҳаларни амалга ошириш»[11]да давлат ва хусусий соҳаларнинг ҳамкорлигини замонавий шаклда қайта ташкиллаштириш, лойиҳаларни молиялаштириш ва амалга оширишнинг самарали механизмларини яратиш, ижтимоий-иқтисодий аҳамиятга эга бўлган функция ва вазифаларни ўзаро тенг ва манфаатли шартларда ҳал қилиш, давлат-хусусий шериклик тизимини янада такомиллаштиришга эътибор қаратилди.

Шунингдек, давлат-хусусий шериклик тўғрисидаги битим доирасида хусусий шерикнинг манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида қўллаб-қувватлашнинг қуйидаги турларини тақдим этиши мумкин:

субсидиялар, шу жумладан, хусусий шерикнинг давлат-хусусий шериклик лойиҳасини амалга оширишдан оладиган, кафолатланган энг кам даромадини таъминлашга йўналтириладиган субсидиялар;

давлат-хусусий шериклик лойиҳасини амалга ошириш учун зарур бўлган активлар ва мол-мулк тарзидаги қўйилмалар;

давлат-хусусий шериклик лойиҳасини амалга ошириш жараёнида ишлаб чиқарилган ёки етказиб берилган товарларнинг (ишларнинг, хизматларнинг) муайян миқдорини ёки бир қисмини истеъмол қилганлик ёки улардан фойдаланганлик учун тўловга йўналтириладиган Ўзбекистон Республикаси бюджети тизимининг бюджет маблағлари;

бюджет ссудаларини, қарзларини, грантларини, кредит линияларини ва молиялаштиришнинг бошқа турларини бериш;

инвесторлар томонидан мажбуриятларнинг бажарилишини таъминлаш мақсадида ўзаро келишувга кўра қўшимча кафолатлар;

солиқ имтиёзлари ва преференциялари, шунингдек, бошқа имтиёзлар;

бошқа кафолатлар ва (ёки) компенсациялар [12].

Давлат-хусусий шериклигининг молиявий муносабатларини такомиллаштириш, инфратузилма лойиҳаларини молиялаштиришга жалб қилинаётган инвестициялар ҳажмини оширишда инфратузилма облигацияларини муомалага киритиш, инфратузилма лойиҳаларини молиялаштиришда бундай молиявий инструментдан фойдаланиш, институционал инвесторларни ДХШ лойиҳаларини молиялаштиришга кенгроқ жалб этишда инфратузилма облигацияларидан фойдаланиш, инфратузилма облигациялари орқали жалб этилган хусусий инвестор учун етарли даражада давлат кафолатларини бериш кабиларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ [13].

Ўзбекистонда давлат бошқаруви тизимида маъмурий аппаратни ихчамлаштириш ва иш жараёнларини мақбуллаштириш мақсадида хусусий секторга ўтказиладиган айрим давлат функциялари сонини 3 баробарга ошириш, давлат-хусусий шерикликни кенгайтириш ҳамда рақамли технологияларни кенг жорий этиш мақсад қилинган [14].

Давлат функцияларини хусусий секторга ўтказишнинг асосий мақсади қуйидагилар ҳисобланади:

• бозор шароитида рақобат муҳитини ривожлантириш;

• тадбиркорликнинг янги йўналишларини ривожлантиришга қўшимча имкониятлар яратиш;

• фуқароларнинг ишчанлик фаоллигини ошириш;

• аҳолига хизмат кўрсатиш тизимини янада такомиллаштириш;

• давлат бошқаруви тизими самарадорлигини ошириш;

• давлат органларининг штат бирликларини мақбуллаштириш [15].

Одатда, инфратузилмалар учун 3 хил усулда сармоя киритилади. Бу усуллар:

1) Давлат харидлари орқали. Анъанавий харидлар ҳали ҳам бутун дунёда давлат лойиҳалари учун етказиб беришнинг энг кенг тарқалган шаклидир. Анъанавий харидлар деганда, давлат юридик шахси қурилиш ёки хизмат кўрсатиш эҳтиёжларини дарҳол тўлаш эвазига давлат ёки хусусий шахсга ишониб топшириш ҳолати тушунилади. Булар одатда қисқа муддатли шартномалардир.

2) Консессия шартномалари орқали. Улар узоқ муддатга тузилиб, бу усулда инвестицияларни молиялаштириш, оқибатда лойиҳани қуриш, ишлатиш ва сақлаш хусусий шерикка топширилади. Консессия шартномасининг бир қисми сифатида давлат органи хизматни бошқарадиган ва у билан боғлиқ иқтисодий таваккалчиликни ўз зиммасига оладиган концессионерга топширади. Натижада, хусусий шерикнинг инвестициявий даромади хизмат кўрсатишдан, фойдаланувчиларнинг тўловларидан (масалан, пуллик автомобил йўлларидан) шаклланади.

3) Эркин фойдаланиш шартномалари орқали. Улар узоқ муддатга тузилиб, бу усулда пудратчи томонидан тўланадиган ва тақсимланадиган ҳақ эвазига комплекс лойиҳани топширишга имкон беради. Мазкур турдаги шартнома орқали давлат органи ўз вазифаларини бажариш учун зарур бўлган хизматларни "сотиб оладилар". Масалан, бу иншоотлар (шифохона, маъмурий бино, телекоммуникация тармоғи, темир йўл ва бошқалар) ва ёки манбалар (ичимлик суви, овқат, иссиқлик ва бошқалар) бўлиши мумкин[16].

Давлат-хусусий шериклиги механизмларидан фойдаланиш орқали эса инфратузилма ва ижтимоий лойиҳаларни амалга оширишда, уларни тизимли мониторинг қилишда давлат ва кичик бизнес ўртасидаги ҳамкорликни таъминлаш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Давлат-хусусий шериклик давлат шериги ва хусусий шерикнинг муайян муддатга юридик жиҳатдан расмийлаштирилган, давлат-хусусий шериклик лойиҳасини амалга ошириш учун ўз ресурсларини бирлаштиришига асосланган ҳамкорлигидир.

Давлат-хусусий шериклик лойиҳаси иқтисодий, ижтимоий ва инфратузилмавий вазифаларни ҳал этишга қаратилган, хусусий инвестицияларни жалб этиш ва (ёки) илғор бошқарув тажрибасини жорий этиш асосида амалга ошириладиган тадбирлар мажмуидан иборат [17].

Давлат-хусусий шериклик агентлигининг маълумотларига асосан сўнгги 3 йилда тузилган давлат-хусусий шериклик лойиҳалари сони ҳамда ҳажми ортиб бориш тенденциясига эга. Буни қуйидаги 2-жадвал маълумотларидан ҳам англашимиз мумкин.

2-жадвал

Ўзбекистонда давлат-хусусий шериклик лойиҳалари тўғрисида маълумот[7]

Даврлар	Рўйхатга олинган ДХШ лойиҳалари сони	ДХШ лойиҳалари қиймати
2020 йилда	51 та	371,5 млрд. сўм
2021 йилда	157 та	3 293,7 млрд. сўм
2022 йилнинг 8 ойида	100 та	17 791,0 млрд. сўм

Жадвал маълумотларидан шуни айтиш мумкинки, аввалги йилга нисбатан ДХШ лойиҳалари ҳажми 2021 йилда 2 922,2 млрд. сўмга, 2022 йилда эса 14 497,3 млрд. сўмга кўпайиб борган. Мазкур лойиҳаларнинг асосий қисми таълим, соғлиқни сақлаш, маиший чиқиндиларни қайта ишлаш, қурилиш, энергетика, гидротехнологиялар, ирригация, туризм каби тармоқларга тегишли эканлигини эътироф этиш лозим [18].

Юқоридагилардан келиб чиқиб, қуйидаги хулосага келиш мумкин:

-Давлат-хусусий шериклик лойиҳалари орқали кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектларининг иқтисодий барқарорлигига ижобий таъсир кўрсатилади, ўз навбатида бюджет маблағлари тежалишига эришилади;

-Давлат-хусусий шериклик лойиҳаларига диверсификацияланган капиталларнинг жалб қилиниши хусусий инвесторлар учун лойиҳаларни молиялаштиришдан қўшимча манфаатларга эга бўлиши ва улар бўйича капитал баҳосининг минималлашишини таъминлашга замин яратади;

-Пировард натижада, давлат-хусусий шериклик муносабатларининг самарали ташкил этилиши иқтисодий ва молиявий ресурслар чекланган шароитида ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш ва аҳоли турмуш фаровонлигини оширишга қулай муҳит яратилишига хизмат қилади.

[7] https://www. pppda. uz/reyestrga-olingan-loyihalar Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги хузуридаги Давлат-хусусий шерикликни ривожлантириш агентлиги расмий сайти маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Private Participation in Infrastructure, The World Bank annual report, 2021. https://ppi. worldbank. org/content/dam/PPI/documents/PPI-2021-Annual-Report. pdf

2. Кабашкин В. А. Государственно-частное партнерство в регионах Российской Федерации: учебное пособие / Кабашкин В. А. — М. : Дело, 2010. С. 120.

3. Варнавский В. Г. , Клименко А. В. , Королев В. А. Государственночастное партнерство: теория и практика: учебное пособие / Варнавский В. Г. , Клименко А. В. , Королев В. А. — М. : ГУ-ВШЭ, 2010.

4. Дынин Е. А. Риски бизнеса в частно-государственном партнерстве /Дынин Е. А. // Общество и экономика. — 2007. — № 5–6. С. 111.

5. Dedicated Public-Private Partnership Units: A Survey of Institutional and Governance Structures, OECD, 2010.

6. У. И. Джуманиязов. Давлат-хусусий шерикчилиги асосида корпоратив бошқарувни ривожлантиришнинг айрим назарий-услубий масалалари //“Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 3, май-июнь, 2017 йил. 1-12 б.

7. From crisis to green, resilent and inclusive recovery, The World Bank annual report, 2021. https://openknowledge. worldbank. org/handle/10986/36067

8. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 13 декабр 2018 йилдаги «Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Давлат-хусусий шерикликни ривожлантириш агентлиги фаолиятини ташкил этиш тўғрисида»ги 1009-сонли Қарори.

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 20 октябр 2018 йилдаги «Давлат-хусусий шерикликни ривожлантиришнинг ҳуқуқий ва институционал базасини яратиш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-3980-сонли Қарори.

10. Одилқориев Х. Т. Ўзбекистон давлати ва жамияти инновацион ривожланишининг ҳуқуқий жиҳатлари, ўқув қўлланма. – Т. : Innovatsion rivojlanish nashriyot matbaa uyi, 2019. – 362 б.

11. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасидан, 29. 12. 2020 йил. https://president. uz/uz/lists/view/4057

12. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 11 август 2021 йилдаги «Давлат-хусусий шериклик лойиҳаларини амалга оширишни жадаллаштириш ва уларни молиялаштириш тартибини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 509-сонли Қарори.

13. Шавкатов Н. Давлат-хусусий шериклик лойиҳалари: амалиёт ва ривожлантириш истиқболлари //Халқаро молия ва ҳисоб илмий журнали. -2022. -№1.

14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 28 январь 2022 йилдаги «2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги ПФ-60-сонли Қарори.

15. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 23 сентябр 2021 йилдаги «Давлат функцияларини хусусий секторга ўтказиш тизимини жорий қилиш бўйича амалга ошириладиган чора-тадбирлар тўғрисида»ги 596-сонли Қарори.

16. Stephane Saussier, Julie de Brux. The Economics of Public-Private Partnerships. (eBook) https://doi. org/10. 1007/978-3-319-68050-7

17. «Давлат-хусусий шериклик тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни, 10. 05. 2019, ЎРҚ-537-сон.

18. Ғ. Акбаров, Ж. Алибоев. Development of Public-Private Partnership Relations in Uzbekistan //“Eurasian Journal of Law, Finance and applied Sciences” илмий электрон журнали. Volume 2, Issue 13, December 2022. Ps 125-131.

https://doi. org/10. 5281/zenodo. 7461208

SCIENCE SHINE
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
Volume 1 Issue 1 February 28, 2023

ТУРКИСТОН ГЕНЕРАЛ ГУБЕРНАТОРЛИГИДА ҲУКУМАТНИНГ МАҲАЛЛИЙ ТИББИЙ ТИЗИМИГА МУНОСАБАТИ

Хуршид Жуманазаров
Ўзбекистон Респбликаси Фанлар академияси
Тарих институти катта илмий ходими
https://doi.org/10.5281/zenodo.7685034

Аннотация: ушбу мақолада Россия империяси томонидан Туркистон ўлкасида янги тиббий тизимни жорий этиш йўлида олиб борган сиёсати ва ҳукуматнинг ўлканинг анъанавий тиббий тизимга бўлган муносабати тадқиқ этилган. Маъмуриятни анъанавий тиббий тизимга бўлган муносабати ва анъанавий тизимда фаолият юритаётган табиблар хизматига нисабатан олиб борган сиёсати қиёсий таҳлил қилинган. Шунингдек, шифокорларнинг фаолиятида анъанавий тиббий тизим билан ўзаро интеграцияси масалаларига ҳам эътибор қаратилган.

Калит сўз: хамонавий тиббиёт, тиббий анъаналар, табиб, чечакчи, шифокор, Туркистон генерал губернаторлиги, санитария, эпидемия, табобат.

Annotation: this article presents the policy of the introduction of a new medical system by the Russian Empire in the territory of Turkestan and the attitude of the government towards the traditional medical system of this country. A comparative analysis of the imperial administration's attitude towards the traditional medical system and the policy towards the service of the doctors working in the traditional system has been made. Also, attention is paid to the issues of mutual integration of doctors in their activities with the traditional medical system.

Keywords: traditional medicine, medical traditions, healer, smallpox doctor, general governor of Turkestan, sanitation, epidemic, medicine.

Россия империяси Туркистонда замонавий тиббий тизимни жорий этишда анъанавий тиб илми ҳамда унинг жамиятда тутган ўрнини жиҳатларни инобатга олиши муҳим эди. Чунки янги тизимни тўлақонли амалёитга жорийлашда аввалги тиббий қарашларни имконияти ва муаммоларини билиш аҳамият касб этган. Туркистон генерал губернаторлиги тиббий тизимни ўзгартириш сиёсатини бошлаган 1867 йилдан то 1917 йилгача бўлган даврни кўрадиган бўлсак, аввалги тизимга нисбатан пинҳона ва ошкора муносабатлар асосида масалани икки қисмга ажратиш мумкин:

1. Маъмуриятнинг тиббий тизимга бўлган муносабати

Ҳукумат маҳаллий анъана, урф-одат ва аҳолининг миллий ўзликни англаши ҳамда ўзаро ижтимоий муносабатларни ўрганишга ҳаракат қилди. Ўлка аҳолисини бошқариш учун уларни ички анаъанавий тизимини, маънавий дунёқарашини тўла англашга интилди. Бошқа соҳалар каби тиббий тизимдан ҳам мустамлакани бошқариш қуроли сифатида фойдаланар экан, аввалги тизимга буткул бефарқ бўлиш ва янгисини кўр-кўрона тарғиб қилиш ижобий оқибатларга олиб келмаслигини генерал губернаторлик яхши хис қилган. Россия империяси олиб борган сиёсат шундай эдики, ҳудудлардаги бирор тизимни ёки фаолиятни йўқ қилишдан олдин уни аслида нимадан иборат эканлигини билишга уринган[8]. Шу ўринда айтиш жоизки, Туркистондаги тиббий тизим ҳам аввал муфассал ўрганилди, керакли жойлари ўзлаштирилди ва босқичма-босқич тугатилди.

Туркистон генерал губернаторлигида бирор тизим ўрганилиб, олинган натижалар таҳлил қилинган ва кейинги сиёсий жараёнлар ҳамда ислоҳатлар шу асос устига қурилиши керак эди. Тиббиёт ҳам бундан ҳоли эмасди. Барча тиббий муассаса ходимлари ва тизим ходимлари маҳаллий соғлиқни сақлаш тизимининг ижобий ва салбий томонлари ҳамда уни аҳоли орасида тутган ўрини билишга қизиққан. Шунингдек, табибларининг фаолияти, доришунослик анъаналари ва турли маҳаллий касалликларни даволаш усулларини кузатган. Рус шифокорларининг ўзлари табиблар томонидан олиб борилган муолажа жараёнларини кўришга қизиққан ва мувафаққиятли муолажаларни ўз асарларида тан олиб қайд этишган. Бу кузатувлар ва иштироклардан кўзланган мақсад ўлкага хос юқумли касалликларнинг характери ва уни даволашнинг самарали усулларини билишга бўлган қизиқиш эди. Ҳукумат XX асрнинг бошларида ҳам турли маҳаллий даволаш усулларининг самарадорлигини ўрганишда давом этди. Фақат эътиборга молик жиҳати шунда эдики, бу ўзлаштирилган усуллар шифокорларнинг амалиётида ижобий натижа берсада илмий тиббиёт сифатида қайд этилмаган[9]. Бу билимларни ўзларини замонавий тиббиёт назарияларига киритмади. Чунки, бу қараш уларнинг асл мақсади-европа цивилизацияси руслар орқалигина Туркистонга келади ва бу ўлка қарашлари ўрта аср ҳолича қолган деган фикрларга зид эди.

[8] Суворов В. Медицинская помощь как фактор культурного и политического влияния в оценках отечественной публицистики рубежа XIX – начала XX века // Бюллетень медицинских Интернет-конференций. – 2017. – № 7 (3). – С. 646.

[9] Cassandra Marie Cavanaugh. Backwardness and biology: medicine and power in Russian and Soviet Central Asia. 1868-1934: Dissertation for Phd degree. – New York: Columbia University, 2001. – P. 71.

Ҳукумат янги усулини замонавийлик ва нажот йўли сифатида тарғиб қилсада, шифокорлар маҳаллий даволаш усулларини ўрганган ва ундан амалиётда кенг фойдаланган. Шунингдек, маҳаллий тизимни айрим касалликларни даволашда ўзларига қараганда ижобий жиҳатлари кўп эканлигин қайд этишга мажбур бўлишган. Ўлкани тафтиш қилган Ф. Гирс "маҳаллий тиббиёт гвиния қурти, мохов, подагра каби касалликларга қарши курашда ҳамда риштани танадан олиб ташлаш каби ўзига хос жарроҳлик амалиётини ўтказишда муваффақиятларга эришган"[10] деб қайд этган эди. Ёки статистик ҳисоботларда ҳам ўлканинг тиббий ҳолати ва ўзига хосликлари борасида маълумотлар акс этган бўлиб, асосий эътибор юқумли касаликлар ва уларни даволаш йўллари ҳақида маълумотлар кўпроқ акс этган. Жумладан, анъанавий тиббий тизим ҳудудга хос бўлган юқумли касалликларга қарши курашишда ишлатиладиган хинин воситасини мунтазам қўллаб келингани[11] қайд этилган. Лекин, аҳоли орасида учрайдиган бошқа касалликлар ҳам эътибордан четта қолмаган, масалан, туркситонликлар овқат ҳазм қилиш билан боғлиқ касалликларни ҳам даволай олиши қайд этилган ва бунда асал ёрдамида дори тайёрланиши ҳақида маълумотлар мавжуд. Яъни, маҳаллий тизим аслида кейинчалик ғоявий курашларда қайд этилганидек ўрта аср қарашлари билан қотиб қолмаган ва ўз ҳудудида пайдо бўлаётган касалликларга қарши кураша олдадиган билим ва тажрибага эга эди. Ҳарбийлар ва шифокорлар Туркистоннинг турли ҳудудларига борганда кўпинча маҳаллий табиблардан ва аҳолидан даволаш ҳамда дори тайёрлаш борасида билимларни ўзлаштиришга харкат қилишган. Масалан, шундай ўрганишлар натижасида XIX аср охири ва XX аср бошида европа тиббиётида янгилик сифатида қайд этилган органотерапия усули туркистонликларга яхши маълумлиги ва бу анча қадимий усул эканлиги Туркистон тиббиёт жамияти маърузаларида тилга олинган[12]. Аксарият Шарқ табобатига оид асарларда хайвонларнинг аъзолари ва улардан тайёрланган дориворлар инсонни ўша аъзосига даво эканлиги қайд этилган ва дори тайёрлаш усуллари келтирилган[13].

[10] Гирс Ф. Отчет ревизирующего по высочайшему повелению Туркестанский край тайного советника Ф. Гирса. – СПб. , 1883. – С. 163.
[11] Материалы для статистики Туркестанского края. Ежегодник. Под. ред. Н. Маев. Вып. II. – Спб:, 1873. – 478 стр.
[12] Лунин Б. Научные общества Туркестана и их прогрессивная деятельность (конец XIX– начало XX в.). – Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1962. – С. 223-232.
[13] *Қаранг*: Ас-Саъиду-с-Самарқандий. Жонзотларнинг тиббий хосиятлари / Нашрга тайёрловчилар М. Ҳасаний, Н. Йўлдошева. – Тошкент: Фан, 1994. 72-бет.

Ҳукумат ва шифокорлар аслида эски тиббий тизимни ўрнига мукаммал янги тизимни олиб кириш ва бу орқали аҳолининг империя манфаатларига ғоявий бўйсундиришни мақсад қилган бўлсада, лекин маҳаллий тизимнинг ўзларида йўқ бўлган ва фойдали бўлган жиҳатларини тўла ўзлаштирди. Шу сабабли тиббий тизим ҳақида гап кетганда унинг илмий жиҳатдан асосланмагани ёки умуман тизим даражасида эмаслиги ҳақида гапирилмасада, унинг эски ҳолатда қолгани ва санитар ҳолатларга нисбатан тиббиий тизим қарийб ишламагани каби жиҳатларга урғу берилади. Маҳаллий тизимнинг ижобий томонлари маълум ракурсларда тилга олинган бўлсада, яхлит тизимнинг ўзи ҳақида тўла тадқиқ қилиниб, асосланган асарлар яратилмаган ва бунга хукумат эҳтиёж ҳам сезмасди. Аввалги тизимни камчиликлари сифатида– санитар ва гигиеник ҳолатларнинг талаб даражасида эмаслиги ҳамда давлатнинг тиббий ислоҳатлар борасида нўноқлиги бўйича айблаган мустамлакачи ҳукумат, ўзининг фаолияти даврида юзага келган эпидемиялар пайтида ўзлари ҳам аввалги тизимдан кўпам катта ўзгаришлар қилмагани кўриниб қолди. Россия империяси Туркистонга янги тизимни жорий қилгач ҳам олдингидек юқумли касалликлар ва эпидемиялар тарқалиши тўхтамади. Жумладан Туркистонда 1972-1915 йиллар мобайнида 8 та эпидемия кузатилган[14]. Эпидемияларнинг ҳудудда пайдо бўлиши ва тарқалиши давлатнинг тиббий сиёсатига ва бу борада олиб бораётган фаолиятига боғлиқ эканлигини империя ҳукумати яхши билган. Чунки, бу даврда Европанинг ривожланган давлатларида эпидемиялар сабаби ва унга қарши курашишнинг янги усуллари амалиётга қўлланилаётган эди. Мустамлакачи ҳукумат Туркистонда бир ёқлама тиббий сиёсат юритгани сабаб бу тиббий инқирозлар юзага келаётганини билсада, айбни маҳаллий аҳолининг яшаш тарзидан қидирган. Ўлканиниг руслар яшайдиган жойида карантин ва тиббий хизмат йўлга қўйилган эди. Бу касаллик кўпроқ туркистонликлар орасида тарқалди. Бунга сабаб қилиб, аҳолининг яшаш шароити айбланди. Ҳукумат ўзи олиб бораётган тизимнинг яққол кўзга ташланган хатолари ва камчиликларини ёпиш учун аввалги тизимнинг оқибатларини қалқон қилди. Лекин, Россия империяси босқинидан аввал Туркистондаги ариқларнинг тозалиги ва оқар сувларнинг поклиги юқори амалдорлар томонидан қаттиқ назорат қилинган. Шу сабабли сувларни ифлосланишига йўл қўйилмаган[15]. Мустамлака тизими жорий

[14] Магзумов Б. Материалы к истории холерный эпидемии в Туркестанском крае в 1872-1921 гг. // Медицинский журнал Узбекистана. – 1967. – № 11. – С. 30-34.
[15] К. Обычаи у туземцев пользованием водой из арыков // Туркестанские ведомости. – 1909. – № 105.

этилгандан сўнг бу тизимни назорат қилиш ишлари сусайиш кузатилган. Масаланинг иккинчи томони шунда эдики, ўлкани санитар ва тозалик ҳолатини қолоқликда айблаган, касалликларни сабабчиси бўлган канализация тизими ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмаслигини қайд этган шифокорлар, ўзлари наъмуна сифатида курсатадиган империянинг марказий районларида ҳам санитария ва гигиена мақтанарли даражада эмасди. Жумладан, 1907-1910 йилларда Киев, Харков, Ростов ва Санкт-Петербург шаҳарларини ўрганиш натижасида, тиф ва вабо эпидемияларини кенг тарқалишининг сабабларидан бири сув таъминотининг канализация билан ифлосланиши эканлиги маълум бўлди[16]. Яъни руслар Туркистон аҳолисининг сув ҳамда яшаш тарзидаги турли ифлосликлар оқибатида ўлкада катта муаммолар келиб чиққан деб, ўзларни ўша ўрта аср маданиятини янгича маданиятга кўтарадиган ислоҳатчи сифатида қанчалик кўрсатишга уринмасин, аслида бу тизим уларда ҳам тизимли йўлга қўйилмаган эди.

Маҳаллий ва замонавий тиббий тизим Туркистонда моҳиятан бир-бирига қарама-қарши эди. Айтиш мумкинки ушбу ҳудудда икки цивилизациянинг учрашиши дастлабки босқичи ўзаро эътиборсизлик билан характерли[17]. Аммо келажакда рус шифокорлари, анъанавий тиббий тизимга нисбатан танқидий ёндашувларга қарамай, унинг ютуқларини тан олишга мажбур бўлишди.

2. Маъмуриятнинг табиблар ва уларнинг фаолиятига бўлган муносабати.

Россия империясининг Туркистонда фаолият юритган табибларга бўлган муносабатини 1917 йилги инқилобдан кейинги даврга таққосласак, бироз юмшоқроқ харакетрга эга. Бунинг бир неча сабаблари бор эди. Аслида Туркистонда фаолият юритган шифокорлар табибларни ўзларига энг ашаддий рақобатчи ва замонавий тиббиётни тарғиб қилиш ва жорийлашда энг кўп тўғаноқ бўлган шахслар сифатида билишган. Уларга доим пинҳона ва муттасил қарши кураш кетади. Ўлкада ишлаётган шифокорлар ўзларининг кам сонли эканлиги ҳамда табиблар таъқиққа учраса барча аҳолини тиббий эҳтиёжларини на ўзлари на янги тизимнинг моддий-техник негизи кўтаролмаслигини билишарди. Хукумат ҳам шу сабабли табибларнинг фаолиятига жиддий қаршилик қилмаган. Иккинчидан янги тизим жарроҳлик, юқумли касалликларни даволаш каби тор доирадаги хизматларни тавсия қилгани

[16] https://dalmate. ru/muzej/item/315-zdravookhranenie-v-rossijskoj-imperii. html
[17] Зияева Д. Медицина и здравоохранение в Средней Азии: традиции, модернизация и трансформация (конец XIX - начало XX в.) // Материалы международной конференции «Социальная жизнь народов Центральной Азии в первой четверти XX века: традиции и инновации». – Ташкент, 2009. – 157-стр.

сабабли аксарият мунтазам учрайдиган касалликларни даволаш табиблар зиммасига қолади. Бошқача айтганда Россия империяси аввалги тизимдан кўра мукаммал ва цивилизациялашган тизимни олиб кириб, ўзоқ вақт ҳақиқий тиббий хизматдан четда қолган аҳолига тиббий ёрдам кўрсатиш хизматини йўлга қўйганини даъво қилсада, ўзи танқид қилган тизим вакили (*табиб*) елкасига ярим юкни ортишдан қочмади. Иккинчи томондан қараганда ўлкага хос касалликларни даволаш ҳамда айрим жарроҳлик амалиётини қўллашда табибларнинг имконияти катта эди. Ўз вақтида хукумат табибларнинг бу ютуқларини тан олишга мажбур бўлишган. Жумладан, 1892 йилда ўлкада вабо касали тарқалиб, аҳолига катта талофат етказган. Мана шунақа фавқулодда ҳолатларда табибларнинг фаолияти шифокорларнинг иши билан арашиб кетди. Айтиш мумкинки, мана шу каби эпидемиялар ҳукумат ўрнатган чегараларни бузилишига ва қоидаларни ишламаслигига олиб келди. Бу жараёнларда табиблар билан шифокорларнинг қисқа вақт бўлсада уйғун ҳаракати пайдо бўлди. Жумладан, ўша йили Наманган уезди раҳбари табиб Мирза Хасан Бобохоновнинг хизматларини юқори баҳолаб, махсус тақдирлаш маросимида унинг малакали дезинфектор ва ваксинаторлар билан биргаликда қўшган ҳиссасини эътироф этган[18]. А. Федченко томонидан рус шифокорлари учун давоси номаълум бўлган ришта касалини даволашда табибларнинг маҳорат билан даволашини қайд этган бўлса[19], А. Шварц рус шифокорлари синиш ва чиқишни даволашда маҳаллий аҳолининг ишончини қозона олмаганини қайд этган[20]. Ўлкани тафтиш қилган Ф. Гирс Туркистонда фаолият юритаётган табибларни даража жиҳатдан Россия империясининг бошқа ҳудудларидаги табибларга таққослаб бўлмайди. Туркистонлик табиблар Ўрта Осиёда араблар давридан мавжуд бўлган тиббий анъаналарни ўзида сақлаб қолмоқда. Табиблар жуда катта амалий аҳамиятга эга бўлган билим ва маълумотлар эга эканлигини ҳам қайд этган[21]. Шунингдек, анъанавий тизимни ўрганиш натижасида, “аҳоли замонавий тиббий ютуқлар кириб келганига қарамай, табиблар ва анъанавий тизимдан фойдаланиш фоизи баландлигича қолгани, бу тизим ўрта асрларда шаклланган бўлсада, унга тажрибали табиблар томонидан янги, замонавий

[18] МА. И-19-фонд, 1-хужжат, 4526-йиғмажилд, 28-варақ.
[19] Федченко А. О паразитах человека, водашчих в Туркестанском крае // Туркестанские ведомости. 1872 год, № 1.
[20] Шадманова С. Туркистонда замонавий тиббиётнинг ибтидоси // www. uzanalytics. com/tarix/7171. 07. 04. 20.
[21] Гирс Ф. Отчет ревизирующего по высочайшему повелению Туркестанский край тайного советника Ф. Гирса. – СПб. , 1883. – С . 163.

усулларни ҳам қўшиб борилиши кузатилади”[22], деган хулоса берилган. Ёки ҳукумат томонидан чечакка қарши эмлаш амалиётини олиб кирганлиги даъво қилинсада, аслида бу каби тадбирлар Туркистон ўлкасида илгарироқ қўлланилган. Жумладан, Қўқон хонлиги даврида ҳам чечакка қарши эмловчилар бўлиб, уларни “чечакчи” деб аташган[23]. Шифокор В. Кушелевский ушбу касалликка қарши маҳаллий аҳолининг ўз эмлаш услуби мавжуд бўлгани ҳақида қайд этган. Бу эмлаш шакли Фарғона водийсидан ташқари Бухоро амирлиги, қозоқ қабилалари ўртасида ҳам кенг тарқалган[24].

Афсуски табиблар фаолиятига ижобий муносабат узоқ давом этмади. Ўлкада шифокорларнинг сони кўпайиши билан улар табиблар фаолиятини чеклаш ёки тугатиш каби масалаларни бот-бот тилга ола бошлашиди. Аслида илк даврда шифокорлар кам бўлгани учун табибларга пинҳона қаршилик қилган ва XX асрнинг бошларида бу қаршилик кучайиб бораверди. Аслини олганда ҳукумат ҳам, рус шифокорлари ўлка тиббий тизимини айрим жиҳатларинигина ошкора тан олиш билан чекланган. Лекин уни малакали амалга оширган табибларга нисбатан доимо хушёр муносабатда бўлди. Чунки бу усулни ўзлари ўзлаштирса фойдаланиш мумкин, яъни илм улар билан курашмайди, улар билан фақат табиблар рақобат қилади. Шифокорлар табибларнинг жамиятда тутган мавқейи ва таъсир даражасидан чўчишди. Шундан сўнг табибларни эмпирик ва мистик турларига ҳам бир кўз билан қаради ва бирваракайига айблашни бошлади[25]. Бироз вақт ўтгандан сўнг ўлкадаги барча тиббий тизим вакиллари ҳукуматдан табибларни қонуний йўл билан даволаш ишларидан четлаштиришни ҳамда уларга қарши жазо чораларини кўришни талаб қилишди[26]. Умумий қилиб айтганда табибларга бўлган салбий муносабат икки хил кўринишда кўзга ташланади.

Биринчи навбатда табибларни иш усули ва фаолияти замонавий тиббий тизимни тўла йўлга қўйишда ҳамда аҳолини ишончига киришда катта тўсиқ бўлиб қолди. Бемор ҳар сафар табибга мурожат қилганда “ўз саломатлигини тузатиб бўлмас хавфга қўяди”, деб ниқобланган тарғибот тагида аслида

[22] М. Г. Сартовская медицина // Туркестанские ведомости. 1912 год, № 208.
[23] Патхиддинов Р. Фарғона вилоятида чечак касаллиги // Ўтмишга назар. – 2022. – № 1. – Б. 91
[24] Кушелевский В. Материалы для медицинской географии и санитарного описания Ферганской области. Т. 3. – Новый Маргелан: Тип. Фер. Обл. Правления, 1891. – С 168
[25] Кушелевский В. Материалы для медицинской географии и санитарного описания Ферганской долины. –Том 3. – Новый Маргилан: Типография Ферганского областного правления, 1891. – С. 236-279. ; Павлоский Э. Очерки Самаркандское области // Исторические вестник. Том 126. – 1911. – С. 1124-1126; Колосова Г. О народномъ врачеваны у сартов Туркестана. – СПб. , 1903. – С. 63.
[26] Щварц А. Медицинская помощ туземному населении гор. Ташкента // Врач. – 1909. – № 8 (2). – С. 923-928.

шифокорнинг ўз ғоясини сингдириш учун қилган меҳнатини чиппакка чиқариш ётарди. Ўша давр манбасида, табибларни маҳаллий омманинг кенг-қўллаб-қувватлови оқибатида тўсиқлар сақланиб қолаётгани ва бу ҳолатда жамиятдан шифокорларни сиқиб чиқариш хавфи юзага келиши таъкидланган. Ёки шифокор В. Кушелевский, Фарғона водийси мисолида, жамият табибларнинг душманона харакатларига қарамай руслар олиб кирган тиббий хизматга ишонч билан қараётган бўлсада, барибир хакимлар хизматидан фойдаланишга мажбур бўлишмоқда. Чунки, бизни хизматимиздан фойдаланиш кўпчилик ўлка аҳолиси учун имконсизлигича қолмоқда[27], деб ёзган. Тиббий муассасаларнинг бир-биридан узоқда жойлашгани, шифокорларнинг камлиги, тиббий ёрдам ҳам шошилинч, юзаки эканлиги[28] ўлкада табиблар фаолиятини табиий йўсинда сақланиб қолишларига олиб келди. Бундан кўринадики, аҳолининг табибларга бўлган мурожатининг давом этиши аслида ҳукуматнинг тиббий сиёсатда қилган ҳаракатлари етарли бўлмаганини кўрсатади. Бошқача айтганда Туркистон генерал губернаторлиги ташкил қилинганидан то 1917 йилга қадар бўлган даврда табиблар фаолиятининг сақланиши ҳамда ҳукумат қанчалик ҳоҳласада соҳадаги турли етишмовчиликлар туфайли уларга қарши курашолмаслик позициясида қолиши рус тиббиётининг мувафаққиятсизлик белгиси эди.

Иккинчиси табиблар фаолияти сохта ва талаб даржасида эмас дейилди. Улар беморларни даволашда давом этса охир оқибатда замонавий шифокорларнинг фаолиятига ҳам қаттиқ зарба бўлиши мумкинлиги қайд этилган. Улар беморларни қабул қилган вақтида мунтазам замонавий тиббиёт ютуқларига қарши касалларни онгини заҳарлаган деган қарашлар пайдо бўлди. Охир оқибатда табиблар янги даво усулларига қаршилик қилиш ҳамда айрим юқумли касалликларни тарқалишига бош айбдор сифатида тавсирланган. Айниқса чечакка қарши эмлаш амалиётини барбод бўлишида табибларни ғоялари асос бўлгани қайд этилган. Лекин, масаланинг иккинчи томони шунда эдики эмлаш учун келган ходимлар (ваксиначилар) ўзлари олиб келган ваксина ҳақиқатан ҳам касалликнинг олдини олишига кафолат бера олмайди, чунки у кўпинча нотўғри сақланиши оқибатида ва иссиқда қолиши сабабли самарасиз бўлиб қоларди. Жумладан, эмлашнинг нотўғри амалга оширилиш натижасида

[27] Кушелевский В. Материалы для медицинской географии и санитарного описания Ферганской долины. –Том 3. – Новый Маргилан: Типография Ферганского областного правления, 1891. – С. 282

[28] Масалан, Тошкентдаги эркаклар учун очилган амбулаторияда ташриф буюрувчиларнинг кўплиги ҳамда мутахассисларнинг чекланганлиги оқибатида шифокор ҳаммани кўздан кечириш учун ҳар бир беморга ўртача 1,5 минут вақт сарфлаган. Бу вақт аслида тиббий текширувни ўзига ҳам етмасди.

1883 йили Қўқонда бир неча болаларни касал қилди ва касалликнинг ривожланишини тўлиқ бартараф этолмади. Табибларни илми, шахсияти, фаолият тури ҳамда имкониятини шубҳа остига олиниши ҳамда, уларни фаолиятини таъқиқлашдан кўзланган мақсад шифокорлар ўзларига рақобатчи бўлганларни имкониятини чеклашни кўзлашган эди. Чунки, табиблар фаолияти бор экан, улар ўз ғоялари ва қарашларини тўла сингдиришга муваффақ бўлолмасди. Шу сабабли шифокорлар маҳаллий тиббий тизимга нисбатан анча бетараф муносабатда бўлсада, табиблар фаолиятига жиддий ёндошган. Табиблар фаолиятини кескин камайтириш ва ҳатто қисқа муддатда йўқ қилишнинг ягона усули ўлкани тўла тиббий хизмат ва кадрлар билан қамраб олиш эди. Ўшанда табиблар билан ҳам ёки тиббий тизим билан ҳам ҳисоблашиб ўтиришга ҳожат қолмасди.

Рус шифокорларнинг ўзлари ҳам вақти келганда маҳаллий амалдорлар, табибларнинг обрўларидан, уларнинг халқ орасида тутган мавқеидан фойдаланишга ҳаракат қилишган. Жумладан, Тошкентнинг Себзор даҳаси оқсоқли аҳоли орасида соғлом хаёт кечириш билан боғлиқ тарғиботни амалга оширишда бош бўлган ва 1877 йилда оммавий эмлаш ишларини ташкил этиш вазифасини бажарган[29]. Яъни, ўлкани бошқариш тўғрисидаги Низомга асосан бу ишларни ташкил қилиши лозим бўлган ҳудуд шифокори зиммасидаги вазифаларни маҳаллий вакилларнинг обрўсидан фойдаланган ҳолда ташкил қилишга ҳаракат бўлган. Ёки, Самарқанднинг Анзоб (*Онзоб*) қишлоғида юқумли касаллик тарқалгач, ҳукумат марказдан шифокор Ягодинскийни чақриган. Ушбу шифокор халқ орасида рус шифокорларининг тарғиботидан кўра, одамлар кўпроқ бораётган ва шифокор қадами етмаган ҳудудларда ҳам фаолияти йўлга қўйилиган табиблар орқали тарғибот ишларини олиб бориш самаралироқ эканлигини англаган ҳолда, Самарқанд ва Бухоро мусулмон уламолари, табиблар билан тиб қоидалари, касалликдан сақланиш чоралари ҳақида суҳбатлашган[30].

Хулоса ўрнида айтиш жоизки хукумат илк даврлардан Туркистоннинг барча соҳалари каби маҳаллий тиббий тизимини ўрагниш йўлидан борди. Қўлга киритилган натижалардан ўзларига керак бўлган ва келажакда асқотиши мумкин бўлганларни тўла ўзлаштирди ҳам амалиётдда ҳам қўллади. Чунки,

[29] Тангиров О. XIX аср охири XX аср бошларида Тошкент “эски шаҳар” қисми маъмурий бошқаруви ва ижтимоий ҳолати. – Тошкент: Renessans press, 2022. – Б. 102.
[30] Доктор Ягодинскийнинг Самарқанд ва Бухоро мусулмон уламолари билан қилган суҳбатлари // Туркистон вилояти газети. 1899 йил 27 март, 12-сон.

маҳаллий тиббий тизим ҳам асрлар мобайнидан эмпирик тажрибалар асосида синовдан ўтган ҳамда Туркистонга хос бўлган касалликларни даволаш усулларини ўзида мужассамлаштирган ягона вариант эди. Шу сабабли ўлканинг доривор хом-ашёлар тизими, аҳолининг тиббий қарашлари ҳамда ҳудудга хос бўлган барча мавсумий ва доимий касалликлар алоҳида тадқиқ қилинган. Табибларга келсак, уларнинг имкониятлари, ташхис, қўйиш, даволаш ва дори тайёрлашга оид барча тажрибалари рус шифокорлари томонидан атрофлича ўрганилган. Бунинг натижасида шу нарса аниқ бўлдики улар даволашдан ҳам кўра аҳолига маъанавий таъсир ўтказиш кучи билан ҳам хукумат учун хавфлилигича қолди. Ҳукумат табиблар ва уларнинг фаолиятини қанчалик таъқиқлашни ҳоҳламасин, аввало ўзлари таклиф қилаётган тизимнинг имконияти чеклангани ҳамда асосан туркистонликларнинг эҳтиёжларини қондиролмаслигини яхши билган. Шу ҳолатда табиблар фаолиятини тўхтатадиган бўлса бу ҳам бошқа низоларга аралашиб сиёсийлашиб кетишидан хавфсираган. Буни англаган хукумат бошқача йўл тутди, яъники замонавий тизимга монопол ҳуқуқларни берди ва табаблар фаолиятига эса ҳудди улар жамиятда йўқдек муносабатда бўлди.

Демак, Туркистон генерал губернаторлиги ҳам тиббиётни назорат қилувчи органлар маҳаллий тиббий тизимга доимо диққат-эътибор билан қараган. Олдиган қўйган мақсадлари туфайли яратилган асарлар, хисоботлар ва бошқа манбаларда маҳаллий тизимнинг қолоқлиги ҳамда ўз қобиғида ўралиб қолагни танқид қилинган бўлсад, аслини олганда бу каби муфассал маълумот учун ҳам тизимни ичкаридан чуқур билишлик талаб қилинади.

SCIENCE SHINE
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
Volume 1 Issue 1 February 28, 2023

SPORTNING VOLEYBOL TURI BILAN SHUG‘ULLANUVCHI O’QUVCHILARNING TEXNIK TAKTIK HARAKATLARINI TAKOMILLASHTIRISH USULLARI

Zafarjon G‘ulamovich Mavlonov
Namangan muhandislik-qurilish instituti akademik litseyi o’qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.7685048

Annotatsiya: Ushbu maqolada voleybol sport turi bilan shug‘ullanuvchi o’quvchilarni texnik, taktik mahoratlarini oshirish, zamonaviy metodlarni qo’llash orqali o’quv mashg‘ulot jarayonini samarali tashkil etish haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so’zlar: voleybol sport turi, o’quvchi, voleybolchi, texnika, mahorat, metod, mashg‘ulot jarayoni.

Annotation: This article provides information on how to improve the technical and tactical skills of volleyball students in secondary schools, how to effectively organize the training process by using modern methods.

Keywords: volleyball, pupil, volleyball player, technique, skill, tactical,method, training.

O’zbekiston o’z mustaqilligiga erishgach barcha sohalar kabi jismoniy tarbiya va sport ham tamomila yangicha maqom yo’nalishida shakllanib, yuksak cho’qqi sari qanot yozmoqda. Hamdo’stlik davlatlari ichida mamlakatimizda birinchi bo’lib, “Jismoniy tarbiya va sport to’g`risida” Qonun (1992, 2000, 2015) qabul qilindi. Fudbol, kurash, tennis va boshqa sport turlarini rivojlantirish haqida Prezident Farmonlari va Hukumat Qarorlari qabul qilindi. mamlakatimizda olib borilayotgan ijtimoiy-siyosiy islohotlarni izchil davom ettirishda yoshlarga e’tiborni yanada kuchaytirish, yosh avlodni axborot texnologiyalaridan to‘g‘ri foydalanish ko‘nikmasini shakllantirish, yoshlar o‘rtasida kitobxonlikni targ‘ib qilish, ularni madaniyat, san’at, ayniqsa jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish masalalariga alohida e’tibor qaratilgani ham bejiz emas.

Mamlakatimiz aholisining 30 foizi 14 dan 30 yoshgacha bo‘lgan yoshlardir. Ularning ta’lim olishi, kasb-hunar egallashi uchun zamonaviy sharoit va imkoniyatlar yaratilgan. Shu bilan birga, yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli o‘tkazishni tashkil etish dolzarb masala hisoblanadi. Yoshlar qanchalik ma’naviy barkamol bo‘lsa, turli yot illatlarga qarshi immuniteti ham shuncha kuchli bo‘ladi.

Prezident Shavkat Mirziyoyev ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy sohalardagi ishlarni yangi tizim asosida yo'lga qo'yish bo'yicha 5 ta muhim tashabbusni ilgari surdilar. Shu tashabbuslardan ikkinchisi yoshlarni jismoniy chiniqtirish, ularning sport sohasida qobiliyatini namoyon qilishlari uchun zarur sharoitlar yaratishga yo'naltirilgan. Yoshlarimizga bo'lgan e'tiborni yanada kuchaytirish, ularni madaniyat, san'at, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish, yoshlarda axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish, yurtimiz yoshlari o'rtasida kitobxonlikni targ'ib qilish, xotin-qizlar bandligini oshirish masalalariga urg'u berildi.

Ushbu konsteptual xujjatlar jismoniy tarbiya va sport sohasida ulkan islohotlar, beqiyos bunyodkorlik ishlarini amalga oshirish imkoniyatini yaratdi. So'nggi yillar ichida yurtimiz xududlarida, hatto uzoq qishloq va tumanlarda ham ko'pdan-ko'p zamonaviy sport inshootlari barpo etildi va ayni kunda ular farzandlarimiz, halqimiz xizmatida faoliyat ko'rsatib kelmoqda. Kundan- kunga jismoniy tarbiya va sport, jumladan milliy sport turlari va milliy harakatli o'yinlar milliy qadriyatlar sifatida xalqimiz, ayniqsa o'quvchi- yoshlarning kundalik hayotiy ehtiyojiga aylanib bormoqda.

Ta'kidlash joizki, jismoniy tarbiya va ommaviy sport turlarini rivojlantirish bilan bir qatorda, "katta" sport mavqeyini ko'tarishga ham ustuvor ahamiyat qaratilmoqda. Yildan-yilga respublikamizda xalqaro va jahon miqyosidagi nufuzli musobaqalarni o'tkazish an'anaviy tadbirlar tarkibidan joy olmoqda. O'zbek sportchilari Osiyo, jahon va olimpiya musobaqalarida yuksak natijalarga erishib, yurtimiz shuhratini jahon hamjamiyati oldida tarannum etib kelmoqda.

Ushbu natijalarni mustahkamlash va ularni yuksak darajaga ko'tarish maqsadida 2000-yillardan boshlab, mamlakatimizda "kichik Olimpiada" maqomida o'tkaziluvchi "Umid nihollari", "Barkamol avlod" va "Universiada" kabi ko'p bosqichli ommaviy sport musobaqalari joriy etildi va borgan sari nufuzli mavqega ega bo'lib, iste'dodli sportchilarni xalqaro va Olimpiya musobaqalariga olib chiqishda "ko'prik" vazifasini o'tab kelmoqda. Bu borada barcha ustivor sport turlari kabi qayd etilgan ommaviy sport musobaqalari va Olimpiya o'yinlari dasturidan joy olgan, yer kurrasida eng ommaviy deb tanilgan voleybol sport turiga ham alohida e'tibor qaratilmoqda.

Voleybol o'zining hammabobligi, go'zal o'yin mazmuni, kattayu-kichik diqqatini o'ziga rom qiluvchi hujum va himoya kombinastiyalari bilan yurtimiz shahar-qishloqlarida, mahallayu- maskanlarda, to'y va bayramlarda baxs-raqobat,

sihat-salomatlik jismoniy va ruhiy barkamollik vositasi sifatida xizmat qilib kelmoqda.

Voleybol – o'quv fani sifatida barcha ta'lim muassasalari o'quv rejasiga kiritilgan, darsdan va ishdan tashqari vaqtlarda faoliyat ko'rsatadigan sport to'garaklari, BO'SMlar, sport klublarida maxsus rejalashtiruv xujjatlariga asoslangan o'quv-trenirovka jarayoniga joriy etilgan. Shu bilan bir qatorda ayni kunda voleybol bo'yicha iste'dodli sport zahiralari va yuqori malakali, raqobatbardosh sportchilarni tayyorlash hamda ommaviy voleybol geografiyasini yanada kengaytirish, mashg`ulot va musobaqalarni ilmiy asosda tashkil qilish zaruriyati yuksak kasbiy-pedagogik salohiyatga ega mutaxassis-kadrlar yetishtirish muhimligiga e'tibor qaratadi.

Jismoniy tarbiya va sport borgan sari xalqimizning kundalik ehtiyojiga aylanib bormoqda. Aynan uchun ham qabul qilingan qarorlarda raqobatbardosh sportchilar tayyorlash uchun jismoniy tarbiya tizimi va sport mashg'ulotlarini ilmiy asosda tashkil qilish tadbiqlarini amalga oshirish zarurligi ustuvor vazifalar sifatida belgilangan.

So'nggi yillarda bu borada talaygina ijobiy ishlar amalga oshirildi. Lekin, kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, hali aksariyat joylarda, ayniqsa qishloq hududlarida faoliyat ko'rsatayotgan sport to'garaklarida mashg'ulotlar muntazamligi, ularni sifati va samaradorligi, mashqlar yuklamalarini shug'ullanuvchi bolalar imkoniyatlariga moslab rejalashtirish kabi masalalarga yetarli ahamiyat qaratilmaydi. Tanlangan sport turlariga xos texnik-taktik malakalarga o'rgatish faqat bir xil standart mazmunli mashqlar asosida amalga oshirildi. Bunday stereotip (bir xil turdagi texnik mashqlar) mashqlar, ayniqsa yosh sportchilar tayyorlash bosqichida sport texnikasini o'zlashtirishga imkon yaratmaydi.

Ko'pgina sport mashg'ulotlari mazmunini o'rganish shuni ko'rsatdiki, shug'ullanishni endi boshlagan bolalarda ham mashg'ulotlar yuqorida qayd etilgan yondashuv tartibida olib boriladi. Ma'lumki, voleybol o'z mazmuni jihatidan so'nggi yillarda keskin o'zgarishlar yo'lini bosib o'tdi. Ayni kunda aksariyat o'yin usullari (to'p kiritish, to'p uzatish, zarba berish, to'siq qo'yish) sakrab ijro etiladi.

Pedagogik va fiziologik qonuniyatlarga binoan o'yin usullari texnikasi va taktikasiga o'rgatish shu usullar musobaqa davomida qanday bajarilishi zarur bo'lsa, shunday shart-sharoitda amalga oshirilishi kerak. Boshqacha qilib aytganda, agar musobaqa davomida tezkor harakatlanib vaqtida to'pga ulgurib va uni aniq uzatish foydali natija uchun zarur bo'lsa, demak mashg'ulotda ham shu harakatlarni aynan shunday mashq qilish kerak. Aks holda, agar shu usullar alohida qismlarga bo'lingan holda o'rgatilsa, ularni o'zlashtirish darajasi sekin-asta mukammalashib boradi.

Keyin shu elementlarni qo‘shib to‘liq holda o‘rgatish juda qiyin kechadi. Chunki, bir holatda o‘rgatilgan harakat refleksi (malakasi), boshqa sharoitda o‘rgatilsa natija besamara bo‘ladi.

Voleybol taraqqiyotining har xil davrlarida texnik harakatlarini bajarish usullari, talablari, shakli, mazmuni o’zgaradi va takomillashib boradi. Texnik usullarning o’zgarishiga o’yin qoidalarining o’zgarishi, taktik harakatlarning takomillashuvi, o’yinchilar jismoniy tayyorgarligi darajasining o’sib borishi asosiy sabab bo’ladi. Hujum va himoyadagi o’yin dinamikasining o’sishi, harakatlar potenstialining oshib borishi, hujum va himoyadagi kombinastiyalar arsenalining kengayishi ham texnik usullarni yangilashga yoki qayta qurishga turtki bo’ladi. Shunday bo’lsada, o’yin texnikasida foydalaniladigan usullarning bundan-da samaraliroq imkoniyatlari yo’q deb bo’lmaydi. Malakali sportchilarning funkstional va jismoniy imkoniyatlari o’yin texnikasiga yangi, ilg`or usullarni kiritish va uni ro’yobga chiqarish uchun imkoniyat yaratadi.

Tarixni, ajdodlarimiz merosini bilmay turib bugungi kunga baho berish, kelajak loyihasini chizish va istiqlol binosini qurishga kirishish boshi berk ko’chaga kirib qolish ehtimolidan holi emas. Shuning uchun har bir soxani joylarda vujudga kelishi va rivojlanish tarixini o’rganmay shu soxani bugungi va ertangi istiqbolini ta’minlash mushkul muammodir.

Voleybol jismoniy tarbiya va sport tizimining yirik va mustaqil irmoqlaridan biri hisoblanib, O’zbekiston, uning viloyatlari va tumanlarida o’ziga xos rivojlanish tarixiga ega. Voleybol O’zbekistonda eng ommalashgan sport turlari qatoriga kirsada, respublikamizning barcha mintaqalarida u turli darajada «obro’-e’tibor» qozonib kelgan. Toshkent shahri va Toshkent viloyatida, vodiy shahar va qishloqlarida voleybol boshqa viloyat tumanlaridagiga nisbatan samaraliroq «hurmat»ga sazovor bo’lgan. Bunday vaziyatning sabablari deyarli shu viloyatlar tarixiy-ijtimoiy negizlari bilan bog`liq deb taxmin qilinsada, lekin masala chuqur izlanishni, mavzuga oid tarixiy ma’lumotlarni ilmiy asosda o’rganishni taqazo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Jismoniy tarbiya va sport to’g`risida”gi qonun. T. : Adolat, 2000, B. 211-223.

2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “O’zbekiston Bolalar sportini rivojlantirish jamg`armasi faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to’g`risida”gi 29 avgust 2004 yil “3481 Farmoni.

3. I. A. Karimov. “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch” - T. ,

“Ma’naviyat”, 2008 y.

4. O’zbekiston Respublikasi “Ta’lim to’g`risida”gi Qonun (1997. 29 avgust) “

5. Ayrapetyants L. R. Pulatov A. A. Voleybol nazariyasi va uslubiyati. Toshkent 2011 y.

6. Masharipov F. T. Voleybol mashg`ulotlarini olib borish va boshqarishning pedagogik asoslari. O`quv-uslubiy qo`llanma. Urganch 2012 y.

SCIENCE SHINE
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
Volume 1 Issue 1 February 28, 2023

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA BADIIY O‘QISH SAN’ATI KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Mohigul Rustam qizi Salimova
Shahrisabz Davlat Pedagogika Instituti talabasi
Nilufar Egamberdi qizi Egamberdiyeva
Shahrisabz Davlat Pedagogika Instituti talabasi
Kamola Baxtiyor qizi Ro‘ziyeva
Shahrisabz Davlat Pedagogika Instituti talabasi
https://doi. org/10. 5281/zenodo. 7668661

Annotatsiya: Zamonaviy ta’lim tizimining asosiy negizi – boshlang‘ich ta’lim. O‘quvchilarning har tomonlama ijodiy qobiliyatlarini ro‘yobga chiqarish, yosh avlodni jahon standarti talablariga javob berish darajasiga ko‘tarishda badiiy o‘qishning o‘rni benihoya katta.

Kalit so‘zlar: uzluksiz ta’lim, badiiy o‘qish, ifodali o‘qish, sharhli o‘qish, PIRLS, ijodiy qobiliyat, yosh xususiyatlari, barkamol shaxs.

Annotation: The main basis of the modern educational system is primary education. Readers realization of all-round creative abilities, the world standard of the younger generation the role of artistic reading in raising the level of compliance with the requirements of the state is great.

Keywords: continuing education, artistic reading, expressive reading, review reading, PIRLS, creative abilities, age characteristics, harmonious personality.

Ta’lim tizimi islohatlarining mazmunan boyishi ijtimoiy jamiyat taraqqiyoti, jumladan milliy istiqlol g‘oyalarining hayotimizga chuqur kirib kelishi bilan bog‘liq. milliy istiqlol g‘oyalarini singdirish uchun sinov va tajribadan o‘tgan o‘qitish usullari, metodlari boyitilib, zarurat bo‘lganda yangilanib amliyotga tatbiq qilinmoqda.

Ifodali va badiiy o‘qishning davlat siyosati darajasiga ko‘tarilishdan maqsad uzluksiz ta’lim tizimi vositasida ma’naviy-axloqiy, har tomonlama yetuk, barkamol shaxsni shakllantirishdan iborat. Shaxsning shaxs sifatida shakllanishi esa boshlang‘ich sinfdan boshlanadi.

“O‘zbekiston Respublikasi umumiy o‘rta ta’lim to‘g‘risida”gi Nizomda ta’kidlanganidek: “Boshlang‘ich ta’lim o‘qish, yozish, sanash, o‘quv faoliyatining asosiy malaka va ko‘nikmalari, ijodiy fikrlash, o‘zini-o‘zi nazorat qilish uquvi, nutq

va xulq-atvor madaniyat kabi bir qancha asoslarning egallab olinishini ta’minlashga da’vat etilgan”.

Badiiy o‘qish-adabiy san’atning bir turi bo‘lib, adabiy asar ya’ni nazm, nasr, publitsistika yoki dramatik parchani omma oldida ijro etib, tinglovchilarga asar mohiyatini badiiy ta’sirchan qilib yetkazish. Dastlab badiiy o‘qish og‘zaki ifodali nutq orqali namoyon bo‘lgan. Og‘zaki ifodali nutq azaldan xalqimizning sevimli mashg‘uloti hisoblangan. Ayniqsa, o‘zbek baxshi, ertakchi-yu dostonchilari va qissaxonlari san’atida o‘z aksini topgan. Ular o‘z asarlarini o‘qishda obrazlilikga, mimika va qo‘l harakatlaridan to‘g‘ri foydalanish, mazmunga mos ohang va asar mohiyatini ta’sirchan qilib yetkazib berishga alohida ahamiyat qaratishgan.

Qadimdan Yunoniston, Rim va Fransiyada badihago‘ylik deklamasiyasi ya’ni ifodali o‘qish san’ati keng rivojlangan. Rossiyada badiiy o‘qish ikki turga bo‘lingan:

1) o‘z asarlarini mohirlik bilan ijro etish
2) professional badiiy o‘qish.

O‘zbek badiiy o‘qish san’ati tarixida Qosimqul Do‘stmurodov, Hamrobibi Umarali qizi, Hasan Xudoyberdi o‘g‘li, Husanboy Rasul o‘g‘li kabi o‘zbek ertakchilari va Ergash Jumanbulbul o‘g‘li, Fozil Yo‘ldosh o‘g‘li, Po‘lkan shoir, Islom shoir kabi xalq shoirlarining xizmatlari katta. Bunda baxshi, ertakchi va dostonchilar ijro etayotgan asarining tiliga, ifodalarning ixcham, sodda, tushunarli bo‘lishiga, ijro vaqtida ovozning bir tondan ikkinchi tonga o‘tishiga e’tibor qaratishgan.

Qaysi davrni olib qaramaylik, badiiy o‘qish san’ati o‘z jozibasi va insonni barkamol qilib shakllantirishdagi ahamiyati hamda inson kamolotidagi o‘rnini saqlab kelmoqda. So’zning naqadar ma’noga egaligi, undagi sehr, ta’sir kuchi hamma jamiyatda ham tan olingan. So’zlarda ifodalanayotgan ma’noni chuqur his qilish, uni anglash va tinglovchiga yetkazib berish hammaga ham nasib qilavermaydi. Ana shu jarayonda insondagi badiiy o‘qish nutqi qay darajada rivojlanganligini anglash mumkin. Shu holatdagina badiiy o‘qishni qanchalik anglaganimiz, o‘zimizga singdirganimiz namoyon bo‘ladi. Badiiy o‘qish so‘zlardagi sehrni anglash va boshqalarga mohirona jonli tasavvur qilish darajasida yetkazib bera olish anchagina mehnat talab qiladigan ijodiy jarayondir.

Badiiy o‘qish shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim tayanchidir. Bugungi taraqqiyot zamonida ta’lim tizimiga pedagogik innovatsion texnalogiyalarning dunyo miqiyosida keng joriy qilinishi tufayli o‘quvchilarning har tomonlama ijodiy qobiliyatlarini ro‘yobga chiqarish, yosh avlodni jahon standarti talablariga javob berish darajasiga ko‘tarishda shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim muhim ahamiyat kasb etadi. Birgina boshlang‘ich sinflarda o‘qish savodxonligini monitoring qilish

bo‘yicha o‘qish va matnni tushunish sifatini xalqaro o‘rganish Progress in International Reading literacy Study ya’ni PIRLS talablarini amalga oshirish uchun nafaqat ta’lim tizimi balki o‘qituvchi va o‘quvchi zimmasiga ham ulkan mas’uliyat yuklaydi.

IEA – ta’lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiya hisoblanadi. Bu assotsiatsiya tomonidan PIRLS dasturi tashkil etilgan. Ushbu dastur asosidagi tadqiqot sinovi har 5 yilda bir marotaba o‘tkazishga mo‘ljallangan bo‘lib, 2021-yildagi tadqiqotda O‘zbekistonning boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ham munosib ishtirok etishdi. PIRLS dasturining vazifasi faqat boshlabg‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish fanidan o‘zlashtirish darajasini baholash emas, balki dasturga jalb qilingan dunyo mamlakatlari bir-biri bilan ta’lim tizimi jihatlari bo‘yicha tajriba almashishdir.

PIRLS talablari bo‘yicha o‘qish sifatini davriy ravishda o‘rganish, monitoring qilishdan ko‘zlangan maqsad turli vaqtlarda olingan natijalarni har xil ta’limiy vositalardan foydalangan holda turli namunalar asosida taqqoslash va kerakli xulosalar chiqarishdir.

O‘zbekiston ta’lim tizimida o‘quvchilarning badiiy nutqini o‘stirishdagi dolzarb masalalari:

- Matnni ifodali o‘qish;
- Tinglab tushunish;
- Tushunib (ongli) o‘qish;
- To‘g‘ri o‘qish;
- Tez o‘qish;
- Sharhli o‘qish;
- Hissiy o‘qish.

Yuqoridagi keltirib o‘tilgan masalalar asosida badiiy o‘qish mohiyatini quyidagicha izohlash mumkin. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida badiiy o‘qishning ahamiyati o‘quvchilarga hissiy ta’sir qilishdir. O‘quvchilar asarning asosiy mazmunini tushunibgina qolmay ushbu asar muallifi his etgan tuyg‘ularni o‘z kechinmalarida aks ettirishlari lozim. Bunda o‘quvchilarning yosh xususiyatlaridan kelib chiqib matnni idrok etish va o‘zlashtirish asoslari ham hisobga olinadi. Bundan ko‘rinib turibdiki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ham o‘zlarining yosh nuqtai nazari, qiziqishlaridan kelib chiqib mavzular tanlanadi. Masalan, 4-sinf o‘qish kitobiga kiritilgan “Bo‘rining ta’bib bo‘lganligi haqidagi ertak” mavzusini oladigan bo‘lsak, mavzu ham undagi voqealar ham har tomonlama o‘quvchi yoshi va saviyasiga mos tanlangan. O‘qituvchi ertakni o‘qib berish jarayonida badiiy o‘qish

mahoratidan foydalangan holda o‘qib bersa, o‘quvchi ertak mazmunini tushunishga qiynalmaydi, butun diqqatini mavzuga qaratadi, har bir voqea-hodisani tasavvurida jonlantiradi va estetik zavq oladi. Badiiy o‘qishda asar qahramonlarining ruhiy holati, kechinmalari to‘la anglab yetilgandagina ta’sirchanlikka erishish mumkin. O‘qishning oliy bosqichi bo‘lgan badiiy o‘qish vositalari orqali o‘quvchi yangi matn mazmunini o‘zlashtiradi.

Badiiy o‘qish vositalariga quyidagilar kiradi:

- ovoz;
- intonatsiya (ohang);
- urg‘u;
- pauza;
- talaffuz;
- temp;
- mimika;
- imo-ishora.

O‘qituvchi yuqoridagi vositalarga tayanib, o‘quvchilarga mavzu mohiyatini ochib berishi darkor. Badiiy o‘qishni shakllantirishda o‘quvchilar berilgan asarni to‘g‘ri, tez, ongli, ifodali o‘qishga o‘rgatilishi muhim.

Boshlang‘ich sinflarda o‘qitiladigan ko‘pgina she’rlarni tahlil qilib, ifodali o‘qish talab etiladi. Bolalar she’rni o‘qishni yoqtiradilar biroq, ko‘pgina hollarda o‘quvchilar she’rning mazmuniga va unda ufurib turgan his-hayajonga e’tibor berishmaydi. O‘qituvchi o‘quvchilarga topshiriq berar ekan avvalo har bir satr oxirida ritmik pauza qilish va shu satr tugallanganida tinish belgi shart emasligi, ovozni pasaytirmaslik zarurligini uqtiradi.

Badiiy o‘qish savodxonligini takomillashtirish bo‘yicha bir qator ijobiy ishlar amalga oshirilgan. 4-sinf o‘quvchilarini “O‘qish kitobi” darsligi asosida xalqaro PIRLS nazoratiga tayyorlash va boshlang‘ich sinf o‘qituvchilariga ko‘mak sifatida H. Bakiyeva tomonidan “4-sinf o‘qish darslarida adabiy tahlil ko‘nikmalarini shakllantirish” qo‘llanmasi yaratildi. Ammo birgina bu bilan mavjud muammolarga yechim topish qiyin. Hali qilinadigan ishlar talaygina. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari o‘qish metodikasi bo‘yicha aniq dalillangan, ilmiy asoslangan ko‘rsatmalarga muhtoj. Badiiy o‘qish savodxonligini rivojlantirish bo‘yicha o‘qituvchi, o‘quvchi va ota-onalar uchun o‘quv qo‘llanmalari ko‘proq yaratilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi.

O‘qish darslarida o‘quvchilarning badiiy nutqini rivojlantirish uchun reproduktiv metoddan foydalanish yaxshi samara beradi. O‘qituvchi dastlabki darslarda o‘zi asar matnini qismlarga bo‘ladi, yozuvchi yoki shoirning aytmoqchi bo‘lgan muhim fikriga o‘quvchilar diqqatni jalb qiladi. O‘quvchilarga matn mazmunini tushunishga ko‘maklashadi. Bularning barchasi o‘quvchilar uchun bir ko‘rsatma vazifasini o‘taydi. Shundan so‘ng, o‘quvchilar o‘qituvchining ko‘rsatmalari yordamida yuqorida ko‘rsatilgan vazifalarni o‘zlari mustaqil ravishda bajaradilar. Bu metoddan tashqari, “Aqliy hujum”, “Tarmoqlar”, “Guruhlar bilan ishlash” kabi pedagogik texnologiya usullaridan foydalanish ijobiy natijasini ko‘rsatadi. O‘quvchilarning badiiy nutqini o‘stirish uchun esa nafaqat dars davomida balki sinfdan tashqari mashg‘ulotlar (ekskursiya) da ham muntazam ravishda shug‘ullanib borish talab etiladi.

Hozirgi adabiy ta’lim o‘sib kelayotgan yosh avlodni intelektual salohiyatli, madaniyatli, ma’naviyatli barkamol shaxs sifatida tarbiyalashni talab qilmoqda. Badiiy asarlarni o‘qish orqali shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim tizimida o‘quvchilarning badiiy-estetik tafakkurini shakllantirish, o‘zligini anglashga yo‘naltirish, vatanga, ota-onaga muhabbat tuyg‘ularini kamol toptirish mumkin.

O‘quvchini xalqaro baholash darajasini belgilovchi PIRLSga tayyorlashda o‘qish darsi jarayonida darslikda berilgan har bir matn yuzasidan o‘quvchi o‘zi mustaqil matndan kelib chiqib savollar tuzish vazifasi berilsa, har bir bolaning matnni qay darajada o‘zlashtirganligini uning tuzgan savollari orqali bilib olish mumkin. Bu jarayonda o‘quvchining berilgan matn yuzasidan erkin mulohaza yuritishi, har bir voqeaga shaxsiy munosabat bildirishi va ijodiy tafakkuri dars davomida rivojlantirilib boriladi.

Badiiy o‘qishni o‘rgatish jarayonida har bir pedagog avvalo vositalar mohiyatini chuqur anglamog‘i, eng muhimi, badiiy matn o‘qiyotganda ulardan samarali foydalana bilmog‘i zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Xalq ta’lim tizimida talim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora tadbirlari to‘g‘risida” 2018-yil 8-dekabrdagi 998-sonli qarori.
2. “O‘zbekiston Respublikasi umumiy o‘rta ta’lim to‘g‘risida”gi Nizomi 2017-yil 15-mart 140-son.
3. H. Bakiyeva “4-sinf o‘qish darslarida adabiy tahlil ko‘nikmalarini shakllantirish” O‘quv-uslubiy qo‘llanma. Toshkent. Nodirabegim 2021.

4. “Xalqaro tadqiqotlarda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini baholash” metodik qo‘llanma. Sharq nashriyoti 2019-yil.

SCIENCE SHINE
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
Volume 1 Issue 1 February 28, 2023

АМИР ТЕМУР САЛТАНАТИДА МЕҲМОННАВОЗЛИК АНЪАНАЛАРИ ЭЛЧИ КЛАВИХО ТАВСИФИДА

Расулбек Назаров
“ADVOCATE TEAM” Адвокатлик фирмаси Адвокат ёрдамчиси
https://doi.org/10.5281/zenodo.7685058

Annotatsiya: Ушбу мақолада Соҳибқирон Амир Темур салтанатидаги меҳмоннавозлик анъаналари Испания (Кастилия) элчиси Руи Гонсалес де Клавихо “Кундалик”лари асосида ёритилган.

Калит сўзлар: Соҳибқирон, Амир Темур, салтанат Клавихо, меҳмоннавозлик, удумлар, анъаналар, маросимлар, элчилар, совғалар, таомлар, “тўққиз товоқ”.

Annotation: The article studies the issues of the tradition of hospitality of Amir Temur, honored by the sovereign to guests led by the Spanish ambassador during a visit to Samarkand, based on the diary of Rui Gonzales de Glavijo.

***Keywords**: Sokhibkiran, Amir Timour, reign, Clavijo, hospitality, conventions, traditons, ceremonys, ambassadors, presents, foods, “Nine meals*

“Буюк соҳибқирон Амир Темур бобомиз биз - авлодларга қолдирган васиятида ғоят муҳим бир фикрга урғу бериб, “ Эл дардига дармон бўлмоқ-эзгу вазифангиздир”, деб таъкидлаши албатта бежиз эмас”
Шавкат Мирзиёев

Жаҳондаги барча халқ ва миллатларда меҳмоннавозлик удумлари ва анъаналари мавжуд бўлиб, улар узоқ асрлар давомида шаклланган ва сайқалланган қадриятлардан саналади. Бу қадрият ва анъаналар кўпгина халқларда бир-бирига жуда ўхшаш ва ўзига хос эканлиги ҳам эътироф этилади. Жумдадан дунёда салоҳиятли саналган ўзбек халқи ҳам ўзининг узоқ асрлик меҳмоннавозлик урф-одат ва анаъналарига эгадир. Халқимизда меҳмоннавозлик анъаналприни қадрият даражасида кўрсатилган дейиш мумкин. Меҳмондорчиликка бориш ва меҳмонларни кутиб олишнинг ўзига хос маълум “темир қонунлари” мавжудки, буларга тарихий манбаларда ва аждодларимиз меросида алоҳида теран баён этилган.

Ислом динида ҳар бир мўмин-мусулмон меҳмонини иззат-икром қилмоғи лозимлиги белгиланган. Қуръони каримда ҳам меҳмоннавозликка катта аҳамият берилиб, “Меҳмонларни ҳурмат қилинглар” деб буюрилган. Муқаддас

ҳадисларда «Ким Аллоҳга ва охират кунига иймон келтирган бўлса, меҳмонини иззат-икром қилсин» дейилган. Расулуллоҳ (с. а. в) томонларидан таъкидланганки «Меҳмон учун бир кеча зиёфат ҳар бир мусулмон зиммасида вожибдир» Шунингдек ҳадисда “Меҳмонни эъзозламаган қавм ёвуз қавм” деб уқтирилган. “Халқимизда “ Меҳмон атойи худо”, Меҳмон келар эшикдан, ризқи келар тешикдан каби нақллар ҳам мавжуд.

Ўзбек халқида ҳам меҳмоннавозлик урф-одатлари аждодлардан авлодларга ўтиб келаётган анъаналардан саналиб, бола туғилганидан бошлаб, оила, муҳити, мактабнинг бошланғич ва юқори синфларида ва кейинчалик эса бутун ҳаёт давомида унга меҳмоннавозлик фазилатлари сингдириб борилади. Қадимда ўзбекларда ички ва ташқи ҳовлилар мавжуд бўлиб, меҳмонлар ташқи ҳовлида дарвоза ёнида жойлашган махсус меҳмонхонада кутиб олинган. Бунда, 6-7 ёшли ўғил болалар келган меҳмонларни кутиб олишга жалб қилинганки, бу ўзига хос мактаб вазифасини ҳам ўтаган. Болада ёшлик давридан бошлаб меҳмонларни кутиб олиш, улар билан илиқ муносабатда бўлиш, яхши хизмат қилиш ва унда муомала маданиятини шакллантириш кабилар муҳим тарбиявий кўникмага эга бўлган.

Азалдан Туронзамин халқи жуда меҳмондўст бўлиб, меҳмонлар очиқ чеҳра билан кутиб олинган, йўловчини танимаса ҳам унинг ҳожатини чиқариш учун бор имкониятлар ишга солинган. Агар қишлоққа бирон йўловчи келиб тушса, қўшни бир-бирлари билан баҳслашиб, уни меҳмон қилиш учун ўзаро беллашишлари ҳақидаги маълумотлар учрайдики, бу ҳам бўлса бу ерда яшовчи маҳаллий аҳолининг нақадар сахийлиги, қўли очиқлиги ва меҳмондўстлигидан далолат беради.

Жаҳоннинг энг ҳосилдор, гуллаб яшнаган ва неъматларга бой минтақаларидан бири бўлган, Туронзаминнинг мева-чевалар бошқа мамлакатларникидан ҳам зиёда ҳамда ширин бўлган. Аҳоли кўпинча отларнинг гўштини кўпроқ истеъмол қилишган. Меҳмонлар юртимизда етиштирилган нозу неъматлар билан сийланиб, уларга иззат-икром кўрсатилган.

Буюк Амир Темур салтанати даврини ўрганишга бағишланган кўплаб манбаларда ва асарларда унинг ҳаёт йўли, болалик ва ўсмирлик даври, оиласи, фарзандлари, набиралари, ҳукмронлик қилган салтанат, унда бунёдкорлик ва ободончилик ишлари, илм-фан аҳлига ҳомийлиги, маданият ва санъатни ривожлантиришга эътибори, давлат бошқаруви тизими, сиёсий ва ҳарбий соҳалардаги ютуқлари ёритилган маълумотлар мавжуд.

Лекин Соҳибқирон ҳазратларинг меҳмоннавозлик фазилатлари, салтанатидаги меҳмондўстлик анъаналари тадқиқотчилар назаридан бир оз четда колган. Фикримизча, буюк ҳукмдорнинг бошқа юксак инсоний эзгу фазилатлари билан бир қаторда, меҳмоннавозлиги барчада катта қизиқиш уйғотади. Зеро, бу эзгу қадриятлари ўша даврдаги аждодларимизнинг турмуш тарзи ва урф-одатларини теран ўрганишга ҳам яқиндан ёрдам беради.

Амир Темурнинг меҳмоннавозлик фазилатлари ҳақидаги айрим, лавҳа кўринишидаги маълумотлар унинг ҳузурида меҳмонда бўлган саноқли шахслар ёки мамлакат ҳудудига ташриф буюрган элчи ва саёҳатчиларнинг кундаликлари ҳамда хотира асарлари кўринишида ёзиб қолдирилган баъзи манбаларда мавжудки, бу маълумотлар тарқоқ, йўл-йўлакай таъкидлаб ўтилган, халос.

Соҳибқирон ҳаёти ва фаолиятини ўрганишга бағишланган муаррихлар Низомиддин Шомий, Шарафуддин Али Яздий, Ибн Арабшох ҳам муаррихлар ва Руи Гонсалес де Клавихо каби томонидан ёзиб қолдирилган асарлар ва кундаликларда маълумотлар мавжуд. Ана шундай ноёб манбалар сирасига 1404 йил кузида Самарқандда Темурбек саройида бўлган Испания (Кастилия) элчиси Руи Гонсалес де Клавихонинг “Кундалик”лари энг муҳим манбалардан саналади.

Мазкур ”Кундалик”да Амир Темурнинг мулозимлари Эрон ва Хуросон мамлакатларидаги ҳарбий юришларидан қайтишларида йўл-йўлакай уй-жойсиз, маблағсиз фуқаролар, етим-есирлар ва камбағалларни ўзлари билан Самарқандга кўчириб олиб келишган ҳамда буюк ҳукмдор кўрсатмаси бўйича улар барча зарурий нарсалар билан таъминланганлиги ёритилган.

Клавихо бошчилигидаги элчилар 1404 йил 21 августда жуда катта, аҳолиси кўп бўлган Термиз шаҳрига етиб келишган, шаҳар девор ва тўсиқлар, иҳота деворлари билан айлантирилмаган бўлсада, лекин боғлар ва каналлар билан ўралган. Бу шаҳарда саёҳатчиларга ҳурмат-иззат кўрсатилган, уларни кийим-кечаклар ва бошқа барча зарурий ашёлар билан таъминланган.

Элчининг “Кундалик”ларида ёзилишича Амир Темурнинг навкарлари элчилар билан учрашгани, уларнинг аҳволидан доимо хабар олиб, меҳмонларга от совға қилишганлиги ҳақидаги маълумотларни келтирилган. “Кундалик”,да Соҳибқироннинг ҳотамтойлиги, меҳмондўстлиги, унинг меҳмонларга қилган ҳадялари ҳақидаги маълумотлар ҳам мавжуд.

Клавихо ўз “Кундалик”ларида 28 август пайшанба куни Кех (Кеш) шаҳрида бўлганлиги, унинг катта шаҳар эканлиги, атрофи ҳимоя девори ва

чуқур ҳандақлар билан ўралганлиги, текис жойда жойлашганлиги, шаҳарнинг ҳар тарафидан суғориш каналлари ва дарёлар ўтганлиги, обод эканлиги, шаҳар атрофи аҳоли яшаш жойлари ва боғлар билан ўралганлиги хусусида тўхталиб ўтади. Шунингдек, суғориладиган майдонларда буғдой, узум, пахта, қовун ва бошқа турли мевалар ва сабзавотлар етиштирилганлигини қайд этиб, мевалар билан бу ҳудудга келган меҳмонларни сийланганлигини таъкидлаган.

Элчи томонидан Амир Темурнинг меҳмондўстлиги ҳақида ёзиб қолдирилган маълумотлардан яна бирида унинг отаси ва ўғли Жаҳонгир Шаҳрисабзда дафн қилинганлиги маълум қилиниб, шу масканларда отаси ва фарзанди хотираси учун ҳар куни йигирмата пиширилган қўйни эҳсон сифатида камбағалларга тортиқ қилиниши, меҳмонлар шарафига шу масканда кеча уюштирилиб, жуда кўп гўшт ва мевалар билан сийлаб меҳмон қилишгани ва тунаш учун уларни катта саройга олиб боришганини ёзиб қолдирилган . Худди шунингдек, 30 август, шанба куни, меҳмонлар Амир Темурга тегишли бўлган улкан, чиройли боғ ичида жойлашган катта уйда тушлик қилишиб, дам олишганлиги ҳам таъкидланган.

Ниҳоят, 11 август пайшанба куни Элчи Клавихо ва унинг ҳамроҳлари Самарқанд шаҳрига етиб келишганда, уларни Гулбоғ номли боққа жойлаб, чодир тикишларига рухсат қилинади. Элчи ва ҳамроҳлари кўним топишган боғнинг жуда чиройли ва бежирим эканлигини моҳирона тасвирлаган. Шунингдек, “Кундалик”да меҳмонларга кўп миқдорда гўшт маҳсулоти берилгани ҳамда бошқа зарурий нарсалар билан ҳам таъминланганлиги ҳақида маълумот ёзиб қолдирилган.

Соҳибқирон 1404 йил тўртинчи сентябрь, пайшанба куни чет эллик меҳмонлар жойлашган боққа ўз одамларини жўнатиб, ҳозирча улар билан учраша олмаслигини айтган, зерикиб қолмасликлари учун, улар ҳурматига шу куннинг ўзидаёқ байрам уюштирган. Меҳмонларга кўплаб қўйлар олиб келишиб, сўйиб овқатлар тайёрлашган. Гуручни турли усуллар билан пиширишган, от гўштини қовуришган ва меҳмонларга турли мева-чевалар тортиқ қилинган. Тадбир сўнггида меҳмонларга иккита от, бош кийимлар ва бошқа кийим-кечаклар, совға саломлар берилган.

Темурбек чет эллик меҳмонларни Самарқанд шаҳри ичкарисида эмас, балки шаҳар ташқарисидаги муҳташам боғларда кутиб олганлиги ва уларни шу боғларда меҳмон қилганлиги ҳақидаги маълумотлар мавжуд. Соҳибқирон даврида бундай боғлар жуда кўп бўлиб, улар жуда ҳашаматли қилиб яратилган эди.

Амир Темурнинг меҳмоннавозликлик фазилатлари ҳақида тўлақонли маълумотларни унинг Испания элчилари билан бир неча марта бўлиб ўтган учрашувларида намоён бўлган. Хусусан, Соҳибқирон 8 сентябрь, душанба куни меҳмонларни кўриш истагини билдириб, уларни Боғи Дилкушода қабул қилган. Меҳмонларга ўзлари билан буюк ҳукмдорга тортиқ қилиш учун олиб келган совғаларини хизматкорларга топширишлари кераклиги айтилган. Хизматкорлар совғаларни Темурбекка чиройли кўринишда тақдим қилишга ҳаракат қилишган. Улар меҳмонларни ҳукмдор чорловига олиб келишган, қўноқлар эса ўнг оёғи билан тиззалаб, қўлларини кўксида чалиштириб, ҳурмат бажо келтиришган.

Темурбек эса улардан янада яқинроқ келишларини сўраган. Шундан кейин ҳам элчиларининг Хитой элчиларидан пастроқда ўтирганлигини кўриб, уларни пастроққа, Испания элчиларини эса ўзига яқинроққа, яни юқорига ўтқазишларини сўраб, уларга алоҳида илтифот кўрсатган. Бундан кейинги барча расмий учрашувлар ва меҳмондорчиликларда шу таомил сақланиб, меҳмонлар шу кўрсатилган тартибда жойлаштирилган.

Соҳибқирон салтанати даври меҳмондорчилигининг ўзига хос томонларидан бири сифатида шуки, меҳмон қанчалик узоқдан келган ва ҳурматли бўлса, уни шунчалик узоқ вақт куттиришдан кейингина қабул қилинган. Масалан, Хитой элчилари 1395 йил Самарқандга келишган бўлсалар, улар фақатгина 1397 йили буюк ҳукмдор билан учрашишган. Шунингдек, меҳмонлар келтирган совғалар ҳам маълум муддат сақланиб, шундан кейингина соҳибқиронга тақдим этилган.

Клавихонинг “Кундалиги”да меҳмондорчилик хусусида қуйидаги фикрлар баён қилинган: меҳмонларни белгиланган тартиб билан ўтирғизишган, уларни жуда кўп миқдорда пиширилган, қовурилган ва тузланган қўй гўшти ҳамда от гўшти билан сийлашган. Меҳмондорчилик учун олтин, кумуш ва сопол идишлардан фойдаланилган. Чинни деб аталмиш идиш жуда қимматбаҳо ва қадрли ҳисобланган. Элчиларга от гўштининг қўл қисми бузилмасдан, бутунлигича, аммо суяклари олиб ташланган ҳолда қўйилган. Уларга ҳурмат юзасидан Амир Темур ўз олдига қўйилган иккита идишдаги егуликларни тортиқ қилган, меҳмонлар олдига қўйилган гўшт маҳсулотларини шу ондаёқ йиғиштириб олиб, уларнинг уйларига юборишган. Бу удумни бажармаслик эса ҳурматсизлик саналган. Даврага тортилган гўшт маҳсулотлари шу қадар кўп бўлганки, ҳаттоки унинг миқдори олти ойгача етиб ортадиган эди.

Меҳмоннавозлик давомида кейинги овқат сифатида яна гўшт маҳсулотлари сузилганлиги, ўша даврларда ҳам гўшт маҳсулотлари кўп истеъмол қилинганлигини кўрсатади. Асосий овқатлардан кейин дастурхонга кўплаб мевалар, жумладан қовун, узум ва ўрик қўйилиб, қимиз олтин ва кумуш кўзаларда узатилган .

Меҳмондорчилик маросими ниҳоясида меҳмонларнинг ҳолидан хабар олиб туриш учун Клавихога хизматкорлар бириктирилиб, уларни буюк ҳукмдор яшаб турган уйдан унча узоқ бўлмаган боғдаги алоҳида ажратилган бинога жойлаштирилиб, алоҳида ҳурмат кўрсатилган.

15 сентябрь, куни навбатдаги меҳмондорчилик бўлиб ўтиб, бу йиғиндан асосий мақсад меҳмонларни Амир Темурнинг яқинлари билан таништириш эди. Меҳмонларни таклиф қилиш учун борганлар ичида тилмоч бўлмаганлиги сабабли, улар белгиланган вақтдан кечикиб келишган. Улар ташриф буюришган вақтда буюк ҳукмдор аллақачон овқатланиб бўлган эди. Шу сабабли Амир Темур меҳмонлар яшаб турган уйга бешта қўй ва иккита катта кўзада вино юборган.

“Кундалик”да Соҳибқирон Боғи Дилкушода Испания элчилари билан учрашуви ва уларга катта эҳтиром кўрсатганлиги, меҳмондорчилик анъаналари, пазандалик маҳорати, дуру гавҳарлар билан безатилган идишлар, меъморчилик санъати асари даражасида бунёд этилган чодирлар, иморатлар ҳамда иншоот ички ва ташқи томонидан жуда чиройли жиҳозланганлиги ёритилган. Зиёфат якунида меҳмонларнинг устига кумуш тангалар, олтин жиҳозлар ва қимматбаҳо тошлар сочилган. Олисдан ташриф буюрган меҳмонларга эҳтиром кўрсатиш, уларнинг иқтисодий аҳволини яхшилаш мақсадида элчи Клавихо ва унинг ҳамроҳларига бир неча марта кумуш тангалар тортиқ қилинган, бошларидан кумуш тангалар сочилган. Бу ҳолат Амир Темур даври меҳмонновозлик удумининг ўзига хос удуми сифатида қараш мумкин .

Кейинги меҳмондорчиликда Амир Темурнинг катта аёли Бибихоним (Сароймулк хоним) шахсан ўзи Клавихо бошчилигидаги элчиларга нисбатан эҳтиром кўрсатган. Бу Соҳибқирон яшаган даврда халқимизда меҳмоннавозлик анъаналари ҳар бир оила аъзосига, фуқарога сингдирилганлигини кўрсатади.

“Кундалик”да Амир Темурга қилинган совғалар сони тўққизта бўлганлиги ҳақида ҳам маълумот мавжуд-ки, ҳозирги кунда ҳам ўзбекларда куёв келинни уйидан олиб чиқиб кетиш учун келинганида унинг олдига тўққиз турдаги овқат- «тўққиз товоқ» қўйилиши, келинлар сепига солинадиган кийимлик мато сони тўққизта эканлиги, унинг «тўққиз товоқ» деб номланиши халқимизда ўша

даврдан бери узоқ давом этиб келаётган анъаналарнинг азалий давоми эканлигини кўрсатади.

Шунингдек “Кундалик”да қайд этилишича, меҳмонлар шарафига уюштирилган кечаларда кўнгилочар тадбирлар ҳам ташкил этилган. Бундай маросимларда мусиқачилар қатнашган, безатилган филлар билан чиқишлар қилинган ва арқонга осилиш бўйича беллашувлари ташкил этилган .

Дастурхонга тортилган гўшт миқдори шунчалик кўп эдики, уни меҳмонларга тақдим этиш учун 300 нафардан ортиқроқ киши жалб қилинган. Гўштни даврага айлана кўринишидаги олтин билан ишлов берилган чарм идишда пол бўйлаб судраб олиб келишган ва одат бўйича хизматкорлар уни идишларга тақсимлаб, сўнгра меҳмонларга узатишган. Бутун меҳмондорчилик давомида турли усуллар билан тайёрланган от ва қўй гўшти араваларда ва туялардаги махсус идишларга юкланган ҳолда тинимсиз равишда ташилиб, меҳмонларга пешма-пеш етказиб турилган.

Элчи Клавихо миссияси 21 ноябрь, жума куни Самарқандда ўзлари режалаштирган ишларни битиришиб, ортига, ўз ватанларига қайтиши пайтида, йўл давомида уларга кузатувчилар бириктирилган. Клавихо гуруҳи 27 ноябрь пайшанбада Бухорога етиб келишиб, етти кун меҳмонда бўлишганда уларга совға саломлар берилган. 5-декабрда Бухородан чиққан 10-декабрда Амударёдан ўтган сўнгра чегарадан чиқиб кетишган. Уларга Амир Темур мамлакатида ҳар бир ҳудуд учун бириктирилган мутасаддилар томонидан от-улов, озиқ-овқат, кийим-кечак ва бошқа энг керакли нарсалар билан таъминланиши лозимлиги тўғрисидаги махсус ҳужжат – ёрлиқ берилиб, меҳмонларга иззат икром кўрсатилганки, бу ҳам буюк соҳибқироннинг меҳмоннавозлик фазилати ва меҳмонларга нисбатан юксак эҳтиромидан яққол далолат беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Шарафуддин Али Яздий . Зафарнома – Т. : “ Ўзбекистон”, 1997
2. Ибн Арабшох. Ажойиб ал – мақдур фи тарихи Таймур (Темур тарихида тақдир ажойиботлари) “Амир Темур тарихи” Таржимон ва нашрга тайёрловчи У. Увватов 1,2 қ –Т. : “ Меҳнат”, 1992
3. Клавихо Руи Гонсалес де. Амир Темур испания элчиси нигоҳида-Т. : “Zamin nashr”. 2019. -176 Б

SCIENCE SHINE
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
Volume 1 Issue 1 February 28, 2023

MULLA QIRG‘IZ MADRASASI TARIXI

Zohidjon Tolibjon o‘g‘li Abdullayev
Namangan davlat universiteti Tarix yo‘nalishi, talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.7685084

Annotatsiya: Ushbu maqolada o’z davrida uchun o’rta – maxsus va oliy ta’lim dargohi hisoblangan, yurtimizdagi ko’plab ilmiy markazlaridan biri bugungi kunda Namangan shahrida joylashgan ziyo maskanlaridan biri bo’lgan Mulla Qirg’iz madrasasining me’morchilik uslubi, qurilishidagi o’ziga xos usullar, bugungi kungacha bo’lgan madrasa tarixi haqida ma’lumotlar beriladi.

Kalit so’zlar: Madrasa, Narshaxiy, Mulla Qirg’iz Mashrabboy o’g’li, Ismatullo Oxund, Karvonsaroy, Namangan shahri, Mullaboy xoji, O’sh viloyati

Annotation: In this article, the architectural style of the Mulla Kyrgyz madrasa, which was considered a secondary-special and higher education center for its time, and one of the many scientific centers in our country, which is one of the centers of intellectuals located in the city of Namangan today, is discussed. information about special methods, the history of the madrasa until today.

Keywords: Madrasa, Narshahi, son of Mulla Kyrgyz Mashrabboy, Ismatullah Okhund, Caravansaroy, Namangan city, Mullaboy Khoji, Osh region

Madrasa – oliy o‘quv dargohi. Diniy ilmlar qatorida matematika, notiqlik san’ati va mantiq, tilshunoslik, huquqshunoslik, falsafa, kalligrafiya, musiqa, tibbiyot, geografiya, astronomiya va boshqa ilmlar bo‘yicha ta’lim beriladigan o‘quv binosi. Madrasa so’zi arab tilidan olingan “Dars o‘tiladigan joy” degan ma’noni bildiradi. Bu atama ta’lim berish uchun maxsus qurilgan o‘quv binolarini ifodalaydi. X—XII asrlarda islom diniga e’tiqod qilinadigan mamlakatlarda, jumladan, Markaziy Osiyoda tarqaldi. Madrasalarda milliy ziyolilar tayyorlangan. Narshaxiyning "Buxoro tarixi" asarida aytib o‘tilgan 937-yilgi yong‘inda zarar ko‘rgan Farjak madrasasi Markaziy Osiyodagi dastlabki madrasalardandir. Madrasalarning xon madrasalari, eshon madrasalari, xususiy madrasalar kabi turlari bo‘lgan. Madrasa muassasalari madrasani ta’minlash uchun maxsus mulk – vaqf ajratishgan va bu mulkni boshqaruvchi mutavvalini tayinlashgan. Madrasalarning vaqf daromadlaridan bir qismi vaqf mulkini saqlab turish, madrasa binosini ta’mirlash uchun ajratilgan, ma’lum qismi mutavvali, mudarrislar, talabalar, masjid imomi, muazzini, sartaroshi, farroshi va boshqa xizmatchilarga berilgan. Madrasaga maktabxonani tugatganlar

qabul qilingan. Talabalar yoshi 10 dan 40 yoshgacha bo‘lgan. Ular madrasa yotoqxonalarida yashash huquqiga ega bo‘lgan kunduzgi bo‘lim va darslarga erkin qatnovchi sirtqi bo‘lim talabalari toifalariga ajratilgan. [31] Yurtimizdagi ko’plab yirik va ko’rkam madrasalardan biri bu Mulla Qirg’iz madrasasidir. Namangan shahriga ajoyib husn berib turgan arxitektura yodgorliklaridan biri 1910-yilda qurilishi boshlanib, 1912 yilda tugallangan Mulla Qirg’iz madrasasi nihoyatda qisqa fursatlarda qurib bitkazilgan bu inshoot 41 xujra va 3 ta gumbazdan iborat. Madrasa pishiq g’ishtdan ark uslubida qurilgan. Bu esa qadimiy O’rta Osiyo me’morchilik an'analariga mos tushadi. U g’isht terish uslubi, besh burchak shaklida ishlanganligi bilan ajralib turadi hamda bino peshtoqidagi koshinkorlarning nafisligi bilan kishini maftun etadi. Yedgorlikni bosh peshtoqi ikki qavatli qilib qurilgan. [32]

1903 yilga kelib, Namangan va uning atrofidagi tumanlarda 16 ta paxta tozalash zavodlari qurildi. Shunday zavodlardan birining xo’jayini Mulla Qirg’iz Mashrabboy bo’lgan. O’sha paytlarda badavlat kishilar, katta yer-mulk egalari, amaldorlar, savdogarlar o’z mablag’lariga masjid, madrasa, ko’prik kabi turli-tuman binolar bunyod ettirganlar. Mulla Qirg’iz Mashrabboy aslida O’sh viloyati, Aravon tumanidan Namanganga kelib qolgan bo’lib, o’sha yillari Namanganda yirik paxta tozalash zavodi xo’jayini va shu bilan birga, katta yer hamda mulk egasiga aylangan edi. U savobli ish qilishni mahalliy xalq orasida katta hurmatga, obro - e'tiborga erishishni niyat qilib biron bir ko’zga ko’rinarli ish qilish maqsadida o’ziga yaqin kishilardan bo’lmish Mullaboy xoji, Mulla Qozoqoxun, Qozoqboyvachcha, Otakarvon va Mulla Madamin Oxunlar bilan yig’ilishib, maslahat tarzida kengash o’tkazib, Madrasa qurmoqchi ekanligini aytadi. Tabiiyki, bu fikr o’z yaqinlariga ma'qul bo’ladi. Madrasa shaxsan usta Mulla Qirg’izning chizgan loyihasiga asosan qurilgan bo’lib, Chorsu maydonidagi hozir buzib tashlangan «Ayritosh», «Ayritom» masjidi yonida qo’sh ko’rinishida joylashadi. Madrasani qurgan me'mor usta Mulla Qirg’iz Namangan shahrining Mag’zum Eshon mahallasidagi xonadonlardan birida usta Ibrohim oilasida 1846-yilda tug’ilgan. Ungacha tug’ilgan farzandlarining hammasi nobud bo’lavergach, ota-onasi unga ko’z tegmasin degan maqsadda Qirg’iz deb ism qo’yishadi. Usta Qirg’izning bobosi va otasi ham taniqli ustalar bo’lishiga qaramay, Qirg’izboyni Ismatullo Oxund degan taniqli me'morga shogirdlikka beradilar. Qirg’izboy yoshligidanoq bir so’zlik, serg’ayrat edi. 15-16 yoshlaridanoq binokorlik kasbi sirlarini o’rganish bilan diniy va dunyoviy ilmlarni ham o’zlashtirgan. Mulla Qirg’iz me'mor Ismatullo Oxund bilan turli imoratlar qurishda

[31] https://uz. wikipedia. org/wiki/Madrasa
[32] И. Юсупов, Э. Мирзаалиев Наманган вилояти меъморий обидалари сирлари. Наманган – 2013. б-36

qatnashib, xalq me'morlari asrlar davomida erishgan yutuqlari, ajoyib me'moriy obidalarni qurilish uslubini qunt bilan o'rgandi. U ko'pchilik o'zbek ustalari kabi quriladigan bino tarxini chizib, shu asosda zarur qurilish materiallari va qancha ishchi kuchi zarurligini hisoblab aniqlar, binokorlik chizmalarini yaxshi bilgani uchun osonlik bilan murakkab me'moriy obidalar loyixasini yaratar edi.

Madrasa qurilishi 1912 yilda tugallangan va o'z davrining o'rta-maxsus va oliy ta'lim beruvchi diniy o'quv muassasasi sifatida faoliyat ko'rsatib kelgan. Lekin shunday bo'lsada, 1912 yilda Madrasa ishga tushirilib, birinchi tolibi ilmlar o'qishga qabul qilindi. Madrasaning turli sarf–xarajatlarini qoplash, tolibi ilmlar, mudarrislarning ta'minotini yaxshi yo'lga qo'yish maqsadida madrasa tasarrufiga yerlar, do'konlar, karvonsaroy va shunga o'xshash yana boshqa narsalar vaqf qilindi. Har bir xujrada uning katta-kichikligiga qarab 2-4 tadan tolibi ilmlar yashab, ta'lim olishgan, kichik gumbazli ikki xona darsxona vazifasini bajargan. Katta gumbazli xona esa masjid va xonaqoh vazifasini o'tagan. Bunda besh vaqt namoz o'qilib, ma'ruzalar, va'zlar va pandu nasixatlar tinglangan.

Madrasa binosi tarixda notekis besh qirrali kurinishga ega bo'lib, uning bunday shaklda loyihalanishiga u joylashgan yer maydoni notekisligi sabab bo'lgan. Yodgorlikning bosh fasadi ikki qavatli, qolgan qismi esa bir qavatli qilib qurilgan. Xovliga kirilgach, o'ng tomonida gumbazli darsxona hamda masjid joylashgan. Madrasa binosini bezatishda asosiy e'tibor bosh fasadga qaratilib, u ikki qavatli qilib, o'rtasida baland va ko'rkam peshtoq, uning ikki yonida ikki qavatli ravoqli hujralarga ega bo'lib, burchagida esa aylana shaklidagi guldastalar tartibli joylashtirilgan. Peshtoq timpani, yarim sakkiz qirrali ravoq ichi, guldastalari turli rangdagi koshinlar bilan bezatilgan. Mulla Qirg'iz madrasasining umumiy foydali maydoni 600 kvadrat metr yerni tashkil etadi. Xujralar 43 ta 3 ta katta gumbazi bor. Hovli va gumbazlarda bo'rttirib, arabiy yozuvda Quron oyatlari bitilgan. Hovliga qaragan g'arbiy tomonda bo'rtma g'isht yozuvlar bor. Mulla Qirg'iz madrasasi rejada to'g'ri bo'lmagan besh burchaklidir. Atrof aylanasi kirish qismida ikki qavatli qo'shimcha qurilmasi bor. Xujralar bilan o'ralgan. Madrasaning o'ng tomonidagi darsxona va masjid ustiga gumbazlar ishlanib, xona ichiga yorug'lik tushib turishi uchun darchalar qo'yilgan. [33]

«Boniy Mullo Kirgiz Oxund ibn Mashrabboy tujjor (uijriy 1330 yil): usto Mullo Qirgiz ibn Ibrohim me'mor». Mazkur jumlalarning yuqori qismida o'rtaga nasta'liq yozuvida chiroyli qilib bir bayt hikmatli so'z yozilgan. Unda shunday deyilgan:

Zavarjad toqi zar uzra yozilmish xati zar bilan,

[33] Абдулла Жаббор Наманган Вилояти – Наманган. 2011. Б-202

Karam ahlini ehsonidan o’zga qolmadi boqiy.

Ya'ni, Zabarjad (shaffof och qimmatbaho tosh) dan yasalgan oltin toq (gumbaz) ustiga oltin xat bilan yozildi: Karam va saxovat ahlining qilgan ehsonidan boshqa narsa (bu dunyoda) boqiy (abadiy) qolmaydi. Darhaqiqat, Mulla Qirg’iz Oxund tomonidan qurdirilgan Madrasa undan yodgorlik sifatida qolib, uning nomini abadiylashtirib turibdi. Peshtoq yuzasi hamda uning ichiga choksiz qilib terilgan sirkorlik usuli qo’llanilgan bo’lib, u Farg’ona vodiysi yodgorliklariga xos bo’lgan oq, zangori, havorang, sariq, ko’k va och ko’k rangdagi koshinlarni tashkil etadi. Ayniqsa, madrasaning o’ng tomonida joylashgan darsxona hamda masjidning qurilish usuli, tashki xamda ichki me'moriy ko’rinishi diqqatga sazovordir. Ular ustiga bahaybat gumbazlar ishlanib, gumbazlar ustiga esa, xona ichkarisiga yorug’lik tushib turishi uchun xashtaklar o’rnatilgan. Ularni hovli fasad devorlari yuqorisiga hamda gumbaztag ostiga g’ishtlardan bo’rttirib arabiy yozuvda Qur'on oyatlari kufiy uslubda bitilgan.

Mulla Qirg’iz madrasasining tiklanishida Mirzadadavoy, Toshboltaboy va boshqa ustalar tomonidan tayyorlangan to’g’ri burchak shaklidagi g’ishtlar, Namangansoyning qirg’og’ida joylashgan Oydinko’l hududiga g’ishtxumdon qurib, yetkazib berib turishgan. Madrasa peshtoqiga yopishtirilgan barcha koshinlarni Mulla Mamasiddiq, Abdurahmon, Abdukaxxor va Mamadali kulollar yodgorlik hovlisida xumdon qurib pishirib tayyorlaganlar. Madrasaning gumbazlari, xujralari qadimiy O’rta Osiyo me'morchiligiga xos an'analarga muvofiq (ravok) uslubda pishiq g’ishtdan ishlangan. Old fasadi esa, shaharning qadimiy Uychi ko’chasida, shaxar hokimi Saidqulibek tomonidan qurilgan Saidqulibek madrasasiga qaratib barpo etilgan. (Bu Madrasa binosi XX asrning 40-yillarida buzib tashlangan).

Madrasa hovlisini hozirda 41 xujra va 3 ta gumbaz o’rab turadi. Xujralar soni aslida ko’prok bo’lgan va ular sho’rolar davrida turli maqsadlarda foydalanishga moslashtirish jarayonida buzib tashlangan. Madrasa aslida ikki qavatli qilib qurilishi lozim edi. Lekin old fasadigina ikki qavatli qilib qurilgandan keyin qurilish ishlari to’xtab qolgan. Madrasa gumbazlarining ishlanishi o’ziga xos uslub bilan bajarilganki, bu ustaning mahoratidan darak berib turibdi. Gumbazlarning ichi aslida o’yma terrakota va naqshlar bilan bezatilishi, go’zal harflar bilan oyatlar yozilishi kerak edi. O’sha paytdagi chor hukumatining mustamlaka o’lkalarida olib borayotgan siyosati oqibatida kelib chiqqan alg’ov-dalg’ovlar tufayli Madrasa qurilishi ham nihoyasiga yetkazilmay qolib ketdi. Tarixiy manbalarga, arxiv fotosuratlariga, nuroniy qariyalarning bergan ma'lumotlariga qaraganda, o’z davrida madrasa tevarak – atrofida ko’plab me'moriy inshootlar: Madrasa, masjid, karvonsaroy, hammom,

minora, savdo rastalari, hovuz, maqbara va boshqa ko'plab obidalar mavjud bo'lgan. XX asrning 30-yillarida boshlangan yodgorliklarga qarshi kurash, mamlakatdagi siyosiy ahvol shaharni qayta tiklash, zilzilalar va boshqa turli sabablarga ko'ra, Mulla Qirg'iz madrasasi ro'parasidagi ko'p gumbazli mahobatli Saidqulibek Madrasa binosi butkul buzib tashlandi. Keyinchalik esa, madrasa binosiga qarashli va unga tutash bo'lgan vaqf hovli, hammom, hovuz, minora, masjidlar turli idora va tashkilotlarga foydalanish uchun berib yuborildi. Ulardan to'g'ri foydalanmaslik, o'zboshimchalik bilan qo'shimcha qurilishlar,o'zgartirishlar qilish uzoq vaqt mobaynida qarovsiz holda yotishi natijasida yaroqsiz holga kelib qolgan bu yodgorliklarning ba'zilari buzib tashlandi, qolganlari esa yarim vayrona holga keldi. Madrasa hovlisidagi sardoba esa shu yillari buzib tashlandi.

1918–yilga kelib bolsheviklar hukumati Namanganda o'z hukmronligini boshladi va oradan hech qancha vaqt o'tmay, 1920 – yildan boshlab madrasa yopildi, bino turli maqsadlarda foydalanib kelindi. Shuni ta'kidlash kerakki, Madrasa qurilgandan buyon uning birinchi ta'miri 1972–yilda, ya'ni, oradan 60 yil o'tgach bajarildi. Yodgorlikni ta'mirlash arafasida, Madrasa xujralarida joylashgan 14 dan ortiq tashkilot boshqa joyga ko'chirilib, xonalar bo'shatildi. Mazkur ta'mir ishlarini usta Mulla Q'irg'izning shogirdi, usta Fozil Namangoniyning o'g'li usta Turg'un Fozilov bajardi. Bundagi qayta tiklash ishlari jarayoni 1974 yilgacha davom etdi va buzilib ketgan minora asl holiga keltirildi. Xujralar, gumbazlar ichi va madrasaning tashqi ko'rinishlari hammasi ta'mirlandi, katta gumbazli xonaqohga kirish eshigi yonidagi devorlarga g'ishtdan bo'rttirib yozilgan «Kalimai tayyiba» ning buzib yuborilgan qismi ham to'la qaytadan tiklandi. 1985 yilda madrasaning ikkinchi marta ta'miri boshlandi. Ichki qismidagi, ikkinchi qavatda mavjud bo'lgan, ammo keyinchalik buzib tashlangan ayvonlar o'z holiga keltirilib, qaytadan qurildi. Adabiyot muzeyiga aylantirildi. Madrasaning uchinchi ta'miri O'zbekistan Respublikasi Mustakillikka erishgandan so'ng, 2004–yil oxirlarida boshlandi. Bunda madrasaning poydevorlari ochilib, barcha xujralar va devorlar, xonaqohu darsxonalar ta'mirlanib, deraza va eshiklari yangilandi. Binoning old qismidagi ko'cha hududi obodonlashtirildi. [34]

O‘tgan asrning dastlabki o‘n yilligida usta Mulla Qirg‘iz Ibrohimboy o‘g‘li tomonidan barpo etilgan madrasa tarhiga o‘zgacha yondashilgani bois boshqa obidalardan ajralib turadi. Bino to‘g‘ri to‘rt burchakli, pishiq g‘ishtdan tiklangan. Binoning bel qismida g‘isht sirkorligi usuli qo‘llanilgan. U Farg‘ona vodiysi

[34] Рўзинов Б. , Ражабова С. , Исмоилов Ю. , Қосимов А. Наманган вилояти маданий мероси. – Наманган, 2013. Б-56

obidalariga xos ochko‘k, yashil, havorang, kulrang va oq rangda. Hovliga qaragan g‘arb tomondagi bo‘rtma g‘isht yozuvlari boshqa obidalarda uchramaydi. Sinchiklab qarasangiz, madrasa to‘g‘ri bo‘lmagan besh burchaklik shaklida ekanini sezasiz. Uning qurilishga oid yana bir qiziqarli ma’lumot: madrasa uchun ishlatilgan g‘ishtlar shu yerning tuprog‘idan quyilib, hovliga o‘rnatilgan xumdonda pishirilgan. Ajablanarlisi, uning sifati, pishiqligi bugungi ishlab chiqarilayotgan g‘ishtlardan aslo qolishmaydi. [35]

Mulla Qirg’iz madrasasi Namangan shahar markazida saqlanib qolgan yagona me'morlik obidasi va o’tmish ota-bobolarimizning bizga qoldirgan merosi, yodgorligi sifatida bebaxo va azizdir. Bu imkoniyatdan yanada kengroq foydalanish uchun maktab o’quvchilari va talabalarni hamda chet ellik sayyohlarni keng ko’lamda jalb etish uchun madrasani asl holicha, zamon talablariga javob beradigan, ajdodlarimiz merosiga va yurtimizga mehr – muxabbat uyg’otadigan ulug’ maskanga aylantirish zarurdir. Madrasa ma’lum muddat bozordagi savdogarlar uchun ombor vazifasini ham o‘tadi. Shukrki, mamlakatimiz mustaqillikka erishgach, milliy qadriyatlar tiklanib, boy ma’naviy merosimizni asrab-avaylash harakati boshlandi. Mulla Qirg‘iz madrasasi ham mukammal ta’mirlanib, asl holiga keltirildi. Ayni kunlarda uning old qismida keng ko‘lamli obodonlashtirish ishlari olib borilayotir. Bugun ushbu qadamjo nafaqat hunarmandlaru shahrimiz mehmonlari, balki yurtimizga tashrif buyurgan xorijlik sayyohlar bilan ham gavjum.

Foydalanilgan adabiyotlar va internet saytlari ro’yxati:

1. И. Юсупов, Э. Мирзаалиев Наманган вилояти меъморий обидалари сирлари. Наманган – 2013. б-87
2. Абдулла Жаббор Наманган Вилояти – Наманган. 2011. Б-287
3. Рўзинов Б. , Ражабова С. , Исмоилов Ю. , Қосимов А. Наманган вилояти маданий мероси. – Наманган, 2013. Б-115
4. https://uz. wikipedia. org/wiki/Madrasa
5. https://meros. uz/object/mulla-qirgiz-madrasasi

[35] https://meros. uz/object/mulla-qirgiz-madrasasi

SCIENCE SHINE
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
Volume 1 Issue 1 February 28, 2023

KORXONALARNING EKSPORT SALOHIYATINI BOSHQARISHDA MARKETING TIZIMINI RIVOJLANTIRISH

Zokirjon Boymirzayev
Namangan viloyat “University of Business and Science” nodavlat oliy ta’lim muassasasi o’qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.7685095

Annotatsiya: Maqolada korxonalar eksport salohiyatini boshqarishda marketing tizimini strategik rivojlantirish masalalari va uni shakllantirishning ustuvor yo‘nalishlarini ilmiy-nazariy asoslari tadqiq etilgan. Marketing strategiyasini shakllantirish jarayoniga ta’sir ko‘rsatuvchi omillarning o‘rni baholangan.

Kalit so‘zlar: Eksport, marketing faoliyati, korxona boshqaruvi, strategik marketing, moliyaviy majburiyat, iqtisodiyotni erkinlashtirish, marketing dasturi, strategik rejalashtirish, diversifikatsiya strategiyasi.

Annotation: The article examines the issues of strategic development of the marketing system in the management of the export potential of enterprises and the scientific and theoretical foundations of the priority directions of its formation. The role of factors influencing the process of marketing strategy formation was assessed.

Keywords: Export, marketing activities, market evolution, strategic marketing, financial commitment, strategic mission, economic liberalization, marketing program, strategic planning, strategy of diversification.

Iqtisodiyot asosini tashkil etuvchi korxonalarning eksport faoliyatini samarali boshqarishda marketing tizimi muhim o‘rin tutadi. Hozirgi paytda barcha rivojlangan xorijiy firmalar marketing tamoyillari asosida faoliyat yuritadi. Marketing tizimi chet el kompaniyalarining bozorlarini egallashdagi kuchli vosita bo‘lib, o‘zining samaradorligini amalda ko‘rsatmoqda. Marketing tizimi ishlab chiqaruvchilar va iste’molchilar o‘rtasidagi gorizontal va vertikal aloqadorlikdagi mavjud muammolarni hal etishda muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa bu holatning o‘ziga xos ifodasi mamlakat korxonalari tashqi iqtisodiy faoliyatida ustuvorlik kasb etadi. Bu borada islohotlar samaradorligini oshirish, tizimli chora tadbirlarni ishlab chiqish va ijrosini ta’minlash maqsadga muvofiqligi to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh. M. Mirziyoyev 2019 yilda mamlakatimizni rivojlantirishning eng muhim ustuvor vazifalari to‘g‘risidagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida quyidagicha to‘xtalib o‘tgan edi: “. . . tashqi bozordagi o‘zgarishlarning iqtisodiyotimizga salbiy

ta’sirini kamaytirish bo‘yicha “yo‘l xaritasi”ni ishlab chiqish lozim. Iqtisodiyotning barcha sohalarini raqamli texnologiyalar asosida yangilashni nazarda tutadigan Raqamli iqtisodiyot milliy kontseptsiyasini ishlab chiqishimiz kerak. Shu asosda “Raqamli O‘zbekiston-2030” dasturini hayotga tatbiq etishimiz zarur”[1].

Yuqoridagi holatlar korxonalarning boshqaruvi va marketing dasturlarining muqobil variantlarini ishlab chiqishda mijozlar talablarini hisobga olish, tovarlarni sotish yo‘llarini aniqlash, marketing dasturining strategik yo‘nalishlarini korxonaning uzoq muddatli samarali faoliyatini ta’minlashga yo‘naltirilgan tadqiqot ishlarini amalga oshirish dolzarb ahamiyatga ega ekanligidan dalolat beradi.

Bugungi kunda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning umumiy xususiyati, barcha xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini rivojlantirishning adaptiv tizimni shakllantirish va xo‘jalik aloqalarini tashqi iqtisodiy faoliyatini kompleks rivojlanishini ta’minlashga yo‘naltirilganligi bilan muhim ahamiyatga ega. Iqtisodiy islohotlar strategiyasi va xo‘jalik faoliyatining samarali rivojlanishi bozor omillariga bog‘liq bo‘lgaligi sababli, ushbu jaroyon yagona tizim asosida shakllanish va rivojlanish xususiyatlariga ega.

Hozirga qadar marketing va uning faoliyat ko‘lamini aniqlab beruvchi ko‘plab ta’riflar mavjud. Ushbu ta’riflarning umumiy jihati insonning marketingni qanday tassavvur etishi, iqtisodiy bilimlar va xo‘jalikni boshqarishda unga qanday o‘rin ajratishiga bog‘liqligi orqali namoyon bo‘ladi.

Har qanday firmaning rahbariyati, hatto u rejalashtirish g‘oyasiga nisbatan qarshi munosabatda bo‘lsa ham, hech bo‘lmaganda istiqbol uchun quyidagi uch yo‘nalishni belgilab olishga majbur:

bozor evolyutsiyasiga tegishlicha moslashish, yoki yangi tovar bozorlariga kirib borish uchun kerak bo‘lgan investitsion faoliyatni amalga oshirish;

ko‘zda tutilayotgan buyurtmalar hajmi bilan moslashtirishi kerak bo‘lgan ishlab chiqarish dasturi, buyurtmalar hajmi o‘z navbatida talabning mavsumiyligi, tovarlarni ilgari surish va hakozolarga bog‘liq bo‘ladi;

moliyaviy majburiyatlarni bajarish uchun zarur bo‘lgan aylanma mablag‘lar, ular daromadlar va xarajatlarning nisbati asosida shakllanadi.

Strategik marketing jarayoni 6 ta hal qiluvchi masala bilan bog‘liqdir. Bu savollarga javob topish firmaning maqsadlari va shunga mos ravishda rejaning tuzilishi ham belgilab beradi.

Biz olib borayotgan biznes qanday ko‘rinishda va firmaning bozorda strategik missiyasi qanday?

- firma qanday tovar va xizmatlar bozorida joylashgan va u bu bozorda qanday

pozitsiyani tanlashi mumkin?

- xizmat bozorlarining obyektiv jalb qiluvchanligi qanday, ular bilan bog‘liq qanday imkoniyat va kamchiliklar mavjud?
- firmaning bozordagi raqobatchilarga nisbatan farqli jihatlari, uning kuchli va zaif tomonlari, raqobatdagi ustunligi nimada?
- qamrab olish va rivojlanishi bo‘yicha qanday strategiyani tanlash kerak, firma portfeliga kiruvchi xizmat bozorida strategik mo‘ljallar qanday bo‘lishi lozim?
- marketing strategiyasi uchun tanlangan maqsadlar operatsion marketing majmuida qanday o‘rin egallaydi?

Bozor faoliyati strategik tahlili qilinib, 6 ta hal qiluvchi umumiy savollarga javob topilgach, yakunlovchi bosqichda tanlangan maqsadlar, ularga erishish vositalari, bajarilishi kerak bo‘lgan muayyan harakat dasturlari va har bir faoliyat yo‘nalishi bo‘yicha firma dastlabki daromad va xarajatlar ro‘yxatini muvofiqlashtirishi kerak.

Tovarlar bozorini dasturlashtirish; korxonaning bozordagi harakatlar strategiyasini aniqlash va rejalashtirish, ishlab chiqarilgan mahsulotlarning asosiy turlariga nisbatan bozor talabini aniqlash va korxona marketing kontseptsiyasining asosiy tamoyillari orqali shakllantiriladi[2]. Tovarlar bozorida o‘zgaruvchan shart-sharoitlar korxonaning kelajakdagi faoliyati yo‘nalishlarini aniqlashga imkon beradigan strategik rejalar ishlab chiqishni taqazo etadi. Shu sababdan korxonaning strategik bozor missiyasini shakllantirishga yo‘naltirilgan omillarni umumiy tartibda guruhlash maqsadga muvofiq (1-jadval).

Korxona marketing faoliyat dasturi, marketing xizmati doirasidagi yutuqlarni jamlangan holda shakllantiriladi. Agar korxona rahbariyati marketing dasturining asosiy mazmunini ma’qullasa va bu dasturni ijro uchun qabul qilsa, u korxonaning umumiy ish rejasi tarkibiy bir qismiga aylanadi.

1-jadval. Korxonaning strategik missiyasini ishlab chiqishda hisobga olinadigan omillar

Mijozlar	Firmaning mijozlari kimlar?
Tovarlar va xizmatlar	Qanday taklif qilinmoqda?
Joylashish	Firma raqobat kurashini qayerda olib bormoqda?
Texnologiya	Firmada mavjud texnologiyaning holati qanday?
Yashash uchun kurash muammosi	Firma faoliyatidan qanday iqtisodiy maqsadlar ko‘zlangan?

O‘zi haqida umumiy tasavvur	Raqobatchilarga nisbatan qanday raqobat ustunliklari mavjud?
Kerakli imidj	Firma qanday imidjga erishishga intilmoqda va bu borada jamiyat oldida qanday mas'uliyat oladi?
Ijtimoiy mas'uliyat	Firmaning o‘z xodimlariga nisbatan qanday pozitsiyaga ega?

Ushbu reja korxona doirasida majburiy deb tan olinadi va korxonaning keyingi faoliyatini amalga oshirishga bo‘ysundiriladi. Korxona rejasining juda keng va batafsil bo‘lishi, unda moliyaviy ishlar, kadrlar bilan ishlash va mablag‘larni maqsadli sarflash kabilarga alohida e’tibor qaratish maqsadga muvofiq.

Zamonaviy korxona faoliyatini strategik rejalashtirish usullarini qo‘llash zarurati kundalik faoliyatdagi tavakkalchilik darajasining oshishi, muvaffaqiyatsiz-likka ta’sir etuvchi turli omillarning xususiyatlari, boshqaruvning tashkiliy tizimi murakkablashuvi kabi o‘ta muhim vazifalarni hal etishga qaratilinishi zarur[3]. Strategik rejalashtirish o‘zida uzoq muddatga mo‘ljallangan maqsadlar bilan korxonaning potentsial imkoniyatlari o‘rtasidagi mutanosibliklarni vujudga keltiradi.

1-rasmda ko‘rsatilgan benchmarking texnologiyasi marketing strategiyasini ishlab chiqishni va raqiblar faoliyatini tahlil qilishni bir butun tizimga tutashtiradi. Benchmarking uslubini anglab olish uchun uning strategik rejalashtirishdagi o‘rnini aniqlash lozim. Marketing strategiyalarini ishlab chiqish jarayonida tegishli tahlillarga asoslangan holda fikr yuritish muhim. Chunki u, strategik rivojlanish yo‘nalishini belgilash va cheklangan resurslarni taqsimlashga yordam beradi.

1-rasm. Benchmarking yondashuvi asosida marketing strategiyasini ishlab chiqish[4].

Benchmarking uslubi iste'molchilar ehtiyojlari to‘g‘risidagi bilimlar va korxonaning raqobatbardoshligini ta'minlash uchun zarur bo‘lgan muhim ma'lumotlar bazasini yaratadi.

Benchmarkingda marketing strategiyasini ishlab chiqishning birinchi darajasi sohaga tegishli tahlil orqali ajratib ko‘rsatilinadi. U raqobat xarakteri va darajasini, mijozlar hatti-harakati modellari va ularning xarid qilish qobiliyatini, sohaga kirishdagi to‘sqinliklar va boshqa xususiyatlarni o‘rganib chiqishni o‘z ichiga oladi. Bu tahlil soha bo‘yicha o‘rtacha foyda potentsialini hisoblab chiqish uchun ma'lumotlar yetkazib beradi.

Korxona faoliyatining marketing dasturi korxona mahsulotning muayyan turiga, yoki ishlab chiqarishning umumiy xususiyatiga ko‘ra shakllantiriladi. Korxona mahsulotlariga doir dasturlar ushbu korxona tomonidan o‘z mijozlariga taqdim etilayotgan xizmatlarining muayyan turini qamrab oladi. Ushbu dastur ishlab chiqarish samaradorligini ta'minlash va mahsulotlarning muayyan turini sotishga yo‘naltirilgan tashkiliy tadbirlar majmuasi amalga oshiradi. Shakllangan marketing dasturi korxona tarkibiy bo‘linmalarida ishlab chiqarish va sotuv harakatini muvofiqlashtirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Korxona marketing strategiyasining asosiy yo‘nalishlari quyidagilar iborat:

- diversifikatsiya strategiyasi. U korxona mahsulotlarining yangi turlarini yaratish bilan birga, uning asosiy faoliyati bilan bog‘liq bo‘lmagan sohalarga ham yoyilishini anglatadi;
- segmentlash strategiyasi. Tegishli bozorlarni ishlab chiqarilayotgan tovarlar bilan ta'minlash darajasini chuqurlashtirish orqali talabning yangi turlarini shakllantiradi;
- integratsiya strategiyasi. U korxona faoliyatini jahon bozoriga uyg‘unlashtirish jarayonlarini ta'minlaydi.

Korxona strategiyasini to‘g‘ri tanlashga ko‘maklashuvchi omillarni aniqlashda raqbatchilar bilan bo‘ladigan o‘zaro munosabatlarga alohida e'tibor qaratish zarur. Chunki, raqobatchilarning joriy holatini o‘rganib qolmasdan, balki uning kelajakdagi potentsial imkoniyatlarini ham aniqlanishi korxona faoliyatini joriy va strategik rejalashtirishda muayyan samaradorlikni ta'minlab beradi.

Fikrimizcha, korxona boshqaruvida marketing faoliyati tizimini strategik rivojlantirish istiqbollarini shakllantirishda quyidagilarga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq:

- marketing tadqiqotlariga asoslangan holda korxona biznes rejasi va sanoat ishlab chiqarishning tarkibiy dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirishning innovatsion tizimini yaratish;

- korxonaning har bir bo'limida raqamli innovatsion loyihalar bilan ishlaydigan ishchi guruhlar faoliyatini tashkil etish va g'oya mualliflarini moddiy rag'batlantirib borish;

- ishlab chiqarayotgan mahsulotlarning assortimentini tizimli asosda tahlil qilish, ularning tashqi bozorlardagi raqobatbardoshlik darajasini aniqlash, tegishli ma'lumotlar bazasini shakllantirish, buning asosida eksport uchun ishlab chiqarilayotgan mahsulotning jahon bozoridagi talabga mos kelishini ta'minlash va boshqalar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyevning 2019 yilda mamlakatimizni rivojlantirishning eng muhim ustuvor vazifalari to'g'risidagi Parlamentga Murojaatnomasi http://uza. uz/oz/politics/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-oliasy-28-12-2018

2. Котлер Ф. и др. Основы маркетинга: Пер. с англ. - 2-е евро. Изд. - М. : Издат. Дом "Вильямс". 2010. - С 35.

3. Михайлов И. О. "Производственный маркетинг", СПб, АО "Новинка", 2016, - С 136.

4. Современный маркетинг/Под. Ред. В. Е. Хруцкого- М. ,Финансы и статистика, 2017. - С 218.

SCIENCE SHINE
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
Volume 1 Issue 1 February 28, 2023

PROBLEMS OF TRANSLATION OF METONYMIES IN THE WORK "A FAREWELL TO ARMS" BY ERNEST HEMINGWEY

Mastura Mamashayeva
Senior Teacher, Namangan State University
masturamamashayeva24@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.7685107

Annotation: This article is about the use of metonymies in the Ernest Hemingway's work "A Farewell to Arms", translated into Uzbek by Ibrahim Gafurov as "Alvido qurol", the preservation of form and content in translation, and some shortcomings in translation.

Keywords: Metonymies, scientific, translation, translators, World Literature, great idea, construction, a century of scientific, phenomenon.

At the end of the XIX century and in the XX century, empires spread around the world, many peoples living in colonial oppression came to freedom, achieved the creation, restoration and construction of an independent national state. The Idea of democracy, freedom, equality, brotherhood spread widely throughout the Earth. Translation has played impotant role to the rapid spread of such great idea.

XX century was a century of scientific and technical development in history, including a century when translation was widely developed, writing wings.

Since the last quarter of the 20th century, translation in our homeland has entered in new way. The expansion of the press, the unparalleled expansion of the educational institutions, the increase in the level of literacy increased every year and every day of translation.

In the middle of the twentieth century, especially by the Sixties, the world literature of Uzbekistan became one of the most widely translated lands. Many talented translators have grown up in the country. Russian classical and modern literature blood-related countries, samples of literature of far away and near countries are the most valuable cultural indicator, were skillfully translated into Uzbek. The translations allowed to publish the hang of the national language, the expansion of the wealth of lugat, the use, regulation of the terms of different spheres, coordination with the norms of the language, the preparation of dictionaries in different directions.

Since the beginning of the 20th century, many translations of works created in west European languages in various fields have begun in Uzbek and this process has

become more intensive over the next half century, our country plays an important role in the development of scientific and technical potential and the expansion of eternal cultural ties with other peoples. Writers of countries, who draw our attention to themselves, in particular, It should be noted that such translation works attracted the attention of Uzbek readers, and soon many of them took place on bookshelves, becoming the favorite works of our people. In the 40 th years, Uzbek readers began to read the works of famous writers of World Literature in their native language. Abdulla Aripov translated “Faust” of Goethe, Kadir Mirmuhamedov “Odessia”, Mirtemir “Manas” Epas of Kirghiz, Muhammad Ali “ Ramayana” Epas of Indian nation, Ibrahim Gafurov “A Farewell to Arms” by Ernest Hemingway and other works were translated into Uzbek.

Ernest Hemingway's “farewell weapon” has become a favorite work of Uzbek readers within the translated works. The work is taken from the life of the writer, in which the events of the war are described. The work was translated into Uzbek by Ibrahim Gafurov and skillfully used artistic means in the work from metonymy, metaphors, synecdoche, epithets, periphrases.

Let's look at the application of metonymies in the work, the preservation of form and content in translation and some shortcomings in translation. In the first page of the book, The work was given such a description that Ernest Hemingway's “farewell weapon” novel is a fiery work written against a cruel and illogical war. The main character of the novel, Lieutenant Henry pure, in a bright Love Path, leaved the meaningsless war. It is said that this novel is one of the most passionate works of the great writer.

E. Hemingway's work “Farewell to Arms” was translated into Uzbek by Ibrahim Gafurov with “A farewell weapon”. The work is very interesting, the language is also fluent,a work rich in stylistic skills, in which one can first see the expression of the power of the original Uzbek languages, as well as feel the writer's personal attitude to the language and his achievements in increasing his power. From this we tried to stylistically analyze this work. In this article, my task is to find the metonymy used in the work, analyze them and tell how it is applied to the Uzbek language, in the process of translating a work of art, metonymy is one of our main tasks, we can consider the structure and meaning of work in the Uzbek language and explain to readers the problems encountered in Based on the individual style of the writer, it is to learn whether the metonymy used in the work has new sides in terms of number and quality.

Having flowed the work, I found the metonymy in it and divided them into 5 groups according to the rule, which are as follows:

1. Metonymy can be formed on the basis of both abstract and concrete concepts of words.

2. The characteristics of a thing, phenomenon or people are transferred to the name of that thing or people.

3. The attitude of the piece to the whole or the whole to the piece (Synecdoche)

4. On the basis of the relationship between what is known and its name, another type of metonymy arises.

5. And sometimes the author's name is used instead of his work. 1. The river ran behind us and the town had been captured very handsomely but the mountains beyond it could not be taken and I was very glad the Austrians sought to want to come to the town requirements, if the war should and because they did not bombard it to destroy it but only a little in a military war[36].

Daryo bizning ortimizda oqardi, shaharni ham osongina qo'lga kiritdik, lekin nariroqdagi tog'larni ishg'ol qila olmadik; men shunisiga xursand edimki, avstraliyaliklar qachonlardir urush tugasa, qaytib boramiz-ku, degan o'y bo'lsa kerak, shaharni aytarli bombardimon qilishmas yo'liga po'pisa qilib qo'yardilar xolos.

Here is metonymy Us, which translates into Uzbek "bizni". Because the river does not flow behind us. The place where we live through is implied. This statement is of the tortist type of metonymy, that is, we can see the relationship between what is known and what is between it.

2. The battery in the next garden wake me in the morning[37].

Ertalab meni qo'shni bog'dagi batareya uyg'otib yubordi. The word "battery" refers to the hard sound emanating from the battery guns. It was not the battery that woke him up, but the hard sound emanating from the battery. In this sentence, the relationship between the thing and it is indicated. This statement belongs to the fourth type of metonymy.

3. The battery fired twice. Batareya ikki marta o'q uzdi. In this sentence, the battery indicates the meaning of the weapon, and the fourth type of metonymy shows the relationship between something and its name

4. Dont write anything that will both the cenzor. Senzorga ozor beradigan gaplarni yozib o'tirmang yana. Censor is metonymy in this place. The writer refers to society as a censor. An example of the fourth type of metonymy this sentence takes a

[36] E. Hemingway "Farewell to Arms",p 5 Charles Scribner`s sons 1971
[37] E. Hemingway "Farewell to Arms",p 5 Charles Scribner`s sons 1971

child. “A regiment by in the road and I watched them pass”. Yonimdagi yo’ldan polk o’tib borardi,men saflar qanday qadam tashlayotganiga qarab turar edim.

The word “Regriment” is translated into Uzbek as “polk”. The meaning of the regimental word refers to a group of soldiers made up of a many. There is no Regiment's foot he cannot walk, people are meant through the regiment. In this sentence, the fourth type of metonymy is used.

There were stragglers going by long after the regiment had passed I who could not keep up with their platoons. In the fall when the rains come the leaves all fell from the chestnut trees and branches were bare and the trunks black with rain.

Kuz kirib, yomg’ir ketidan yomg’ir quyib bergach, kashtanlarning yaproqlari duv to’kilardida, shoxlari qip-yalang’och bo’lib qoldida, daraxtlarning tepalari yomg’irdan qorayib ketti.

Today we can see in English the word “fall” instead of the word “autumn”is used. This translates as falling according to the origin of the word. In autumn, the foliage of the trees falls off. In this, the whole part is expressed. This statement refers to the third type of metonymy.

When you come back bring a phonograph “Bring good opera discs”. “Bring Caruso”. ” Dont bring Caruso. He bellows”. - Qaytib kelayotganizda grammafon obkeling. -Karuzoni opkeling. -Karuzo kerak emas uvillaydi. [38]

In the work , Henry's friend asks him to bring a plate. In doing so, he sucks a plate of Karuzo, not his own Karuzo. That is the plate is named after the person who wrote it. In this sentence, the author's name is used instead of his work. This example belongs to the fourth type of metonymy.

Rinaldi was sitting on the bed with the copy of Hugos English grammar.

Rinaldi Hyugoning ingliz tili grammatikasini qo’lda tutib, kravatda o’tirgan ekan. In this example, the work is used under the name of the writer. Hyugo is the author who wrote the book, and the book is named after him. This statement belongs to the fifth type of metonymy.

We were in the foot-hills on the near side of the river and as a road mounted there were the high mountains off to the north with snow still on the tops.

Biz daryo tomondan tog’ etagi bilan ketmoqda edik, yo’l yuqorilagach, shimol tomonda baland qorli cho’qqilar ko’rindi.

It is here that the path to the mountain is metonymy. The relationship between the thing and it is shown. In this sentence, the third form of metonymy is used.

[38] Ibrohim G`ofurov “Alvido qurol” 96 bet. Toshkent, Yosh gvardiya 1986 y

Each work of art forms a dialectical unity of form and content. The translator, who translated Hemingway's “A Farewell to Arms” from English into Uzbek, paid great attention to the preservation of the original in translation of metonymy, which is one of the most complex types of migration. It is observed that the original on the basis can find an alternative option, give it its meaning and content characteristics or form stored or modified, using more scientific translation methods than transliteration, annotation and artistic translation.

This is creates new translation methods. In the process of translation, attempts to preserve the content of the text, artistic originality and artistic coloritis of the work, and while creative approaches in this regard were observed, the translator made minor flaws, in most cases, could not preserve some artistic image tools, lexical and contextual meanings of national words and phrases, as well as pictorial compactness, musical melodiousness.

And the reason for this is the fact that he adheres to the principle of more scientific and free translation.

A translator translating from an other language, ignoring every small detail, commonality and originality, may undermine the nationality of the work, and the work of art may not correctly convey the individual style and spirit of the author to the reader.

A translator who studied well the traditions, lifestyle, spirit, culture, mentality and language of the English people was able to fully give the content of the original in translation through metonymy.

The translation of Hemingway's “A Farewell to Arms” from English into Uzbek serves as an auxiliary resource for the Uzbek reader to create an idea of the English people's about a certain period (wartime) habit, way of life, spirit, culture, mentality, national character. National realities have been turned by transliteration or equivalent application,which is defined by the fact that the translation language cannot absorb the quality, causing misunderstandings for the reader. This method, which the translator used, is the most correct, which in front of the Uzbek reader views where the event took place,with of which nation, through the translation of Realis and ensures easy the implementation. In it place, the translation laid the groundwork for realies to have a place in their vocabulary by switching to the Uzbek language.

Some metonymic retreats be translation of Hemingway's “A Farewell to Arms” into Uzbek made it possible to preserve not only the meaning and content of the original on the basis of the laws of the English language, but also its artistic style, a

set of symbols and an impressive spirit. In addition, this work was presented to Uzbek readers as a kind of artistic and scientific work.

Literature:

1. Azizov A. “Tilshunoslikka kirish” Toshkent. 1963 y.
2. Boboxonova L,“Ingliz tili stilistikasi” Toshkent. 1995
3. Ibrohim G’ofurov “Alvido Qurol” Toshkent. Yosh gvardiya 1986 y
4. Hemingway E. “A Farewell to Arms”. Charles Scribner’s Sons. 1971.
5. Hudayberganov E “Adabiyotshunoslikka kirish”T. ,”O’AJNBT”, Markazi 2003
6. Salomov G’ “Tarjima san’ati: Maqollar to’plami”. T. 1985
7. Karimov S. “Badiiy uslub va tilning ifoda tasvir vositalari”. 7-41 b
8. Mirtojiyev M. “O’zbek tilida polisimiya”. T: Fan 51-75 betlar.
9. Musayev Q “Tarjima nazariyasi asoslari” Toshkent-2005 14-16-b
10. Qo’ng’irov R. “O’zbek tilining ta’sviriy vositalari”.
Toshkent. “Fan”. 1977 yil
11. Suvonova R, O’zbek tilida metonimiya. Toshkent, 2003 y.

SCIENCE SHINE
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
Volume 1 Issue 1 February 28, 2023

O‘QISH DARSLARIDA MUSTAQIL ISHLARDAN FOYDALANISH

Zohida Zokirovna Kimsanova
Sadoqat Maxramovna Mo’ydinova
Farg’ona viloyati Oltiariq tumani 19-umumiy o’rta ta’lim maktabi o’qituvchilari
https://doi.org/10.5281/zenodo.7685141

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda o’qish darslarida o’quvchilarda mustaqil fikrni shakllantirishda o‘qitish metodikasi va ta’lim texnologiyalari, hozirgi zamon innovatsiyalaridan foydlanish, yangi ta’lim texnikalari, o`qitish samaradorligini oshirish bo’yicha fikrlar keltirilgan.

Kalit so’zlar: zamonaviy, innovatsiya, mustaqil ish, boshlang’ich ta’lim, metodika, texnika, o’quvchi.

Annotation: This article presents ideas on teaching methods and educational technologies, using modern innovations,new educational techneques and increasing the effectiveness of teaching in the formation of students independent opinion in reading classes in primary grades.

Keywords: modern, innovation, independent work, primary education, methodology, technique, student.

Boshlang’ich sinflarda o’qish darslarida mustaqil ishlardan foydalanish muhim jarayon bo’lib, uni bajarish jarayonida o’quvchilar fikrlashga va mustaqil faoliyat yurtishga o’rganadilar. O’quvchilarga darslikdagi mavzu tushuntirilib berilgach mustaqil ishga o’tiladi. O’quvchilarni mustaqil ishga tayyorlashda topshiriqning maqsadi aniq va qisqa tushuntiriladi. Mustaqil ish uchun tanlangan mavzu kichik va o’quvchilar yoshiga mos bo’lishi kerak. Mustaqil ish turlari turli xil bo’lishi mumkin.

Bu jarayon 1-sinflarda alifbe darsligi bilan birgalikda berilgan kesma harflardan so’zlar yasashdan boshlanadi. O’quv yilining ikkinchi yarmidan esa matnni o’qib, o’zi gapirib berish va o’qituvchi savollariga javob bo’ladigan o’rinni topib o’qish kabilar kiradi. O’qitilgan matn yuzasidan berilgan savollarga javob berish, matn sarlavhasi nega shunday nomlangani haqidagi savollarga javob berishga o’rganadilar.

O’qish asar mazmunini to’liq aniqlash, bilim olish uchun o’qituvchi topshirig’ini bajarish:

Topshiriq: (Ma’nosi qiyin ko’chma ma’nodagi so’zlarga izoh berish)

O’quvchilarga iborani bir so’z bilan almashtirish yoki ularning ma’nosini boshqa so’z bilan ifodalash mumkinmi?

“Rangin qorlar” (“Olloyor”ertagidagi ko’chma ma’nodagi so’zlar.)

Quloq solish kerak –tinglash kerak.

Bo’yoq pishirib –bo’yoqni tayyorlab.

-Nega? Nima uchun?kabi savollardan ham foydalanish mumkin.

Savollar: Avvallari qorlar qanday rangdalarda bo’lgan?

1. Qaysi fasl eng avval yetib kelgan ekan?
2. Qish nima uchun boshqa fasllardan xafa bo’ldi?
3. Qish qahrini qanday namoyish etadi?
4. Hozirgi hayotimizda bu voqealar ta’sirini tasvirlab bering.

“Rangin qorlar” (“Olloyor”ertagidagi ko’chma ma’nodagi so’zlar.) Quloq solish kerak –tinglash kerak.

Bo’yoq pishirib –bo’yoqni tayyorlab.

Qahrini sochib tashlarkan-jahl qilib qolarkan.

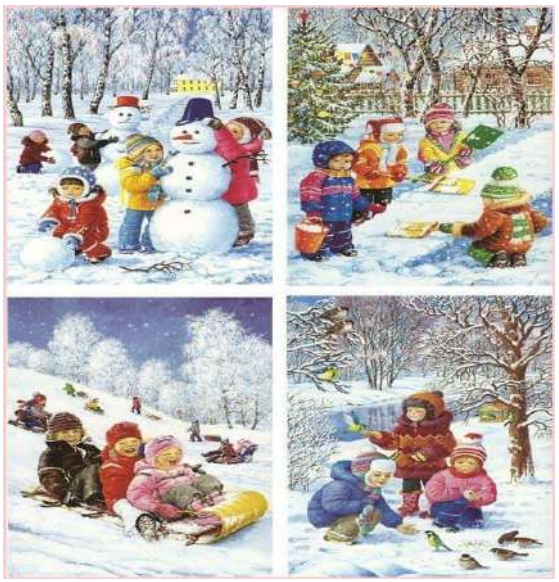
O’qilgan matn rejasini tuzishga tayyorlanish va reja tuzish.

Bunda quyida ish turlaridan foydalanish mumkin:

1. O’qilgan matnga oid rasm chizish;

4-sinf o’qish kitobidagi “sassiqpopishak” va “chang’i” hikoyalari asosida rasm chizamiz.

2. Rasmga mustaqil sarlavha qo’yish;
3. Matnni qismlarga bo’lish va har bir qismga sarlavha qo’yish va hokazo.

O’qituvchi mustaqil ishning bajarishiga ko’ra o’quvchilarni baholaydi va keying bosqichlarga mustaqil ishlarni murakkabroq shaklda tashkil qilishi mumkin.

Dars mashg'ulotlarida o’yin-topshiriqlarni takrorlash yoki mustahkamlash darslarida foydalanilsa ijobiy natija beradi. O'yin-topshiriqning qaysi bir turini

tanlash darsning turiga, sinf o’quvchilarining o’yin-topshiriqlarni bajarishga o’rgatilganlik darajasi, ularning bilim saviyasi, mustaqil ijodiy ishlash imkoniyatlari, o‘rganilganlarni xotirada tez tiklay olishi, ijodkorlikning qay darajada shakllanganiga ham bog’liq bo’lishi kerak Boshlang'ich maktablarda amalga oshirilishi mumkin bo'lgan eng yaxshi o'qitish usullaridan ba'zilari quyidagilardir:

1. Vizualizatsiya Vizual va amaliy ta'lim tajribasi orqali zerikarli ilmiy tushunchalarni hayotga olib kelish, o’quvchilarga ularning hayotda qanday qo'llanilishini tushunishga yordam berish.

2. Hamkorlikda o'qitish O'quvchilarni kichik guruh yoki butun sinfning faoliyatini rag'batlantirish orqali birgalikda ishlashga qodir bo'lgan o'quvchilarni rag'batlantirish.

3. So'rov asosida ko'rsatmalar O’quvchilarni savol berishga va o'z g'oyalarini o'rganishga da'vat qilimoq, ularga muammolarni hal qilish qobiliyatlarini yaxshilashga yordam beradi, shuningdek, ilmiy tushunchalarni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. Har ikkisi ham muhim hayotiy ko'nikmalar.

4. Farqlash Hech kim ortda qolmasligi uchun o'quvchilarning qobiliyatiga qarab vazifalarni taqsimlash orqali ta'lim jarayonini farqlash va belgilash.

5. Kasbiy rivojlanish Muntazam kasbiy rivojlanish dasturlarida ishtirok etish o’qituvchining dars berish qobiliyatlarini yaxshilashning ajoyib usuli hisoblanadi.

Boshlang‘ich sinflarda interfaol metodlar va ta’limiy o‘yinlardan, zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarni mustaqil fikrlashlarini yanada o’stiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to’g’risida” 2018-yil 8-dekabrdagi 997-sonli qarori.

2. Karima Qosimova, Safo Matchonov, Xolida G’ulomova, Sharofat Yo’ldosheva, Sharofjon Sariyev “Ona tili o’qitish metodikasi”.

3. “Ziyonet” internet tarmog’i.

4. “Boshlang’ich ta’lim” jurnali 162 bet.

SCIENCE SHINE
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
Volume 1 Issue 1 February 28, 2023

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA BO‘SH O‘ZLASHTIRUVCHI O‘QUVCHILAR BILAN ISHLASH METODLARI

Gulnora Anvarjonovna G‘opporova
Shaxzoda Sobirovna Mamatova
Farg‘ona viloyati Oltiariq tumani 2 - umumiy o‘rta ta’lim maktabi Boshlang‘ich ta’lim fani o‘qituvchilari
https://doi.org/10.5281/zenodo.7685159

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang’ich sinf o‘quvchilarini mustaqil o‘qishga o‘rgatish bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan ishlashning samarali usuli haqida fikr mulohazalar yuritiladi.
Kalit so‘zlar: mustaqil, tasavvur, o‘quvchi, boshlang’ich, ta’lim tarbiya.
Annotation: In this article, there are opinions about the effective way of working with free assimilation students, teaching primary school students to read independently.
Keywords: independent,imagination,student,primary,education.

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarni mustaqil ishlashga o‘rgatish yaxshi samara beradi. Mustaqil faoliyat insonni ziyrak va hozirjavob qiladi. Bu faoliyat kichik yoshdagi maktab o‘quvchilarida ta’limga uyg‘un holda rivojlanishi kerak. Buning uchun, avvalo, o‘quvchilarni mustaqil faoliyatga ruhan tayyorlash, ularda biror ishni qila olishga va shu ishni sifatli bajarishiga ishonch uyg‘otish lozim. Mustaqil ish turlari, avvalo, o‘qituvchi tomonidan puxta o‘ylangan, ta’lim maqsadiga yo‘naltirilgan va davomiy bo‘lishi kerak. Bunda har bir o‘quvchining imkoniyati hisobga olinishi, yosh xususiyati, qiziqishlari ham e’tibordan chetda qolmasligi kerak. O‘quvchilarni aqliy rivojlantirish shartlaridan biri topshiriqlarni to‘la “eslab qolib” bajarishdir. Bunda bajariladigan ishning maqsadini tushungan(tasavvur qilgan) holda uning rejasini belgilash va ish usulini tanlash, yo‘l qo‘yilgan xatolarni mustaqil topa olish va uni tuzata bilishlariga alohida e’tibor beriladi. O‘quvchilarning topshiriqlarni tez, to‘g‘ri bajarishi uchun qulay usullarni tanlash, yo‘naltiruvchi savollar berib, tayanch so‘zlar tavsiya etish foydalidir.

O‘quvchilarda mustaqil ishlarni sifatli bajarishda qiyinchiliklar paydo bo‘lishi tabiiy. Chunki hali ularning tasavvuri yorqin, so‘z boyligi yetarli emas. Tajribalar shuni ko‘rsatadiki, bolalar o‘qituchi rahbarligida ishlaganda, tezroq mulohaza qiladilar. Bu holga o‘rganib qolmasliklari uchun ko‘proq ularning o‘zini mustaqil

fikrlashga da’vat etish lozim. O‘quvchilar e’tiborini jalb etish maqsadida matndagi voqealarni eslatib: Nega shunday bo‘ldi? Seningcha qanday bo‘lishi kerak edi? kabi savollar berib, uning fikrini ma’qullab, “yana o‘ylasang topasan”, “juda yaxshi”, “juda soz!” kabi rag‘batlantiruvchi so‘zlarni ishlatish foydalidir.

Masalan, “O‘roq va Kombayn” mavzusi yuzasidan: O‘roq nega afsuslanadi? Kombayn unga nima dedi? Kabi savollar berib, har ikkisini solishtirish orqali texnikaning kuch-quvvatiga bolalar e’tibori tortiladi, har bir texnika asbobining hayotimizdagi ahamiyatini baholashga o‘rgatiladi. Dastlabki bajargan mustaqil ishdan bola mamnun bo‘lsa, uning qiziqishlari ortib, yangi-yangi ish turlarini amalga oshirishga kirishadi. Mustaqil ish natijalarini hamisha tekrishish lozim. Tekshirish og‘zaki yoki yozma shaklda bo‘lishi mumkin. Bola yozishidan oldin o‘ylaydi, fikrini og‘zaki jamlaydi, so‘ng uni yozishga kirishadi. O‘z fikrini bayon qilish, yo‘l qo‘yilgan biror savol yoki masala yuzasidan mushohada yuritishga urinadi. Bu jarayon (og‘zaki) nutq asosida paydo bo‘ladi va mustahkamlanadi. Masalan, o‘quvchi o‘z fikrini yozma ifodalashdan ilgari o‘ylaydi. Pichirlab allanimalar haqida o‘zicha gapiradi(pedagogikada bu aktiv faoliyat hisoblanadi). Insho yozishning dastlabki shakllari ana shunday ishlardan boshlanadi. Bola matnni o‘qib, og‘zaki tahlil qiladi, sarlavhalar o‘ylab topib, qanday rasmlar ishlash lozimligini rejalaydi.

O‘quvchilarni mustaqil faoliyatga o‘rgatishda quyidagilarga amal qilish lozim:

– beriladigan har bir topshiriq o‘quvchi imkoniyatlariga mos bo‘lsin va qiziqish uyg‘ota olsin;

– ish osondan qiyinga, soddadan murakkabga qarab yo‘naltirilsin, o‘quvchiga tushunarli bo‘lsin;

– ishni bajarishda bolalarda o‘ziga ishonch hissi uyg‘onsin, ishga kirishishda ular o‘zlarida dadillik sezsin; – mustaqil bajariladigan topshiriqlar yakkama-yakka tarzda amalga oshirilsin(hamma o‘quvchi uchun bir xil topshiriq berish – mustaqil faoliyat emasligini eslatamiz), albatta bunda bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchiga e’tibor berish kerak; – topshiriqlar turini almashtirishga alohida ahamiyat berish kerak; – topshiriqlarni hamma bir vaqtda boshlab, ma’lum vaqtda tugatishi kerakligini eslatib, bo‘sh o‘zlashtiruvchi bolalarni shu talabni bajarishga ko‘niktirish lozim; – ish joyi hamisha qulay, saranjom-sarishta bo‘lishi(parta ustida ortiqcha narsalar bo‘lmasligi) kerak; – topshiriqlar darsning turli bosqichida bajarilishi mumkin; – darslik, didaktik materiallar bilan ishlashda uzviylik bo‘lishi maqsadga muvofiq.

Uyga beriladigan vazifalar ham mustaqil ishning bir turidir. Bolalarga, iloji boricha, sinf sharoitida asosiy bilim va malakalarni singdirish, uyga vazifalar berishda me’yorga amal qilish kerak. Bolalar darsdan(og‘ir, mashaqqatli mehnatdan)

keyin tiniqib dam olsalar, ko‘proq ochiq havoda bo‘lib, harakatli o‘yinlar, sayr bilan vaqt o‘tkazib, tunda osuda uxlab, ertangi kungi darslarga yaxshi kayfiyat bilan kelsalar, darsni o‘zlashtirish yaxshi bo‘ladi. Shuning uchun uy vazifalari oson bo‘lishi, asosan, bolalarni kuzatishga, xulosa chiqarishga undashi lozim. Tan olish kerakki, bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan ishlash ancha murakkab jarayon. O‘qituvchining pedagogik mahorati, zamonaviy dars o‘tish usullaridan foydalanishi, bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchi bilan yakka tartibda ish olib borishi natijasida uni samarali amalga oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Adizov B. R. Boshlang‘ich ta’limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari. Doktrlik dissertatsiyasi. Toshkent,2003. -320 bet

2. Mavlonova P. A. , B. Normurodova. “Tarbiyaviy ishlar metodikasi. –T. ,2007-yil

3. Barkamol avlod - O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. - T. : «Sharq» nashriyot-matba kontseri, 1997-yil

SCIENCE SHINE
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
Volume 1 Issue 1 February 28, 2023

УМУМТАЪЛИМ МАКТАБЛАРДА БОШЛАНҒИЧ СИНФЛАРГА STEAM ТАЪЛИМИ ТЕХНОЛОГИЯСИНИ ҚЎЛЛАШ

Амина Аманова
Бухоро Осиё Халқаро Университети магистранти
https://doi.org/10.5281/zenodo.7685168

Аннотация: Мақолада республикамизда янги ўқув фани “Табиий фанлар” фанини ўқитиш меъёрий жиҳатдан асосланган, табиий фанларни ўқитишда STEM ёндашув орқали дарсларни ташкил этиш методикаси келтирилган
Калит сўзлар: табиий фанлар, STEM таълими, фан дастури, компетенция
Annotation: The article presents the normative justification of the teaching of the new academic subject "Natural Sciences" in the Republic of Uzbekistan, the methodology of lessons organizing based on the STEM approach to teaching natural sciences.
Keywords: natural sciences, STEM education, science curriculum, competency.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 сентабрдаги “Халқ таълими бошқарув тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора тадбирлар тўғрисида” ги ПФ - 5538 сон Фармонида халқ таълими тизимини ислоҳ қилишнинг асосий йўналишлари сифатида халқ таълими тизимига илғор хорижий тажрибани, ўқув-тарбия жараёнига замонавий педагогик технологияларни, шу жумладан таълим беришнинг инновацион усулларини жорий этиш, ўқув ва ўқув-услубий адабиётларнинг янги авлодини яратиш, фундаментал ва амалий илмий тадқиқотларни амалга ошириш муҳимлиги белгиланган. Мазкур фармон ижросини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси президентининг 2018 йил 5 сентабрдаги “Халқ таълими тизимига бошқарувнинг янги тамойилларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида” ги № ПҚ-3931 сон қарори билан тасдиқланган “2018-2021 йилларда Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини янада такомиллаштириш бўйича чора-тадбирлар дастури”да: умумий ўрта таълимнинг янги давлат таълим стандартлари ва ўқув дастурларини такомиллаштириш ва шу билан бирга STEM (S - science - фан, T – technology - технология, E – engineering - муҳандислик иши, M – mathematics-математика) таълимини босқичма-босқич амалиётга жорий этиш вазифалари белгиланган.

Мазкур вазифаларни бажариш мақсадида умумий ўрта талим мактабларида таълим сифатини кўтаришда STEM таълимини жорий этиш учун энг аввало амалиётчи ўқитувчилар унинг афзалликлари ҳақида маълумотларни билиши ҳамда уларни амалиётда қўллаш учун малакаларга эга бўлишлари зарур бўлади. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирининг 2021-йил 27-августдаги “Умумий ўрта таълим мактабларида STEM таълими тизимини жорий этиш тўғрисида”ги 274-сон буйруғида қуйидагиларни амалга ошириш, яъни умумий ўрта таълим мактаблари учун STEM фани дастурини ишлаб чиқиш, STEM фанларини ўқитиш учун зарур лаборатория жиҳозлари ва ускуналари рўйхатини шакллантириш; ўқитувчиларни STEM таълими бўйича малакасини оширишда халқаро ҳамда маҳаллий эксперт ва педагогларни жалб қилиш, педагогларни қўшимча адабиётлар билан таъминлаш белгиланган.

Мутахассисларни тайёрлаш учун STEM таълимига ўтиш зарурияти дастлаб АҚШда Тадқиқотларнинг Миллий Кенгаши (National Research Council, NRC) ва Миллий Илмий Фонд (National Science Foundation, NSF) лари томонидан тарғиб этилган. АҚШ собиқ президенти Б. Обама АҚШ таълим тизимида ислоҳотларни олиб бориш ва STEM таълимига ўтиш долзарблигини таъкидлаган. 2009 йил 6 июлда АҚШ Конгрессида STEM таълимига ўтиш бўйича координацион ҳаракатларни олиб бориш тўғрисида Қонун қабул қилинган (STEM Education Coordination Act of 2009). Мазкур қонунга кўра Миллий Илмий Технологик Совет (National Science and Technology Council) STEM таълими бўйича федерал 5-йиллик стратегик режа ишлаб чиқади ва ҳар йили Конгресс олдида стратегик режани амалга ошириши юзасидан ҳисобот беради.

Кўплаб илмий тадқиқот ишларида STEM таълимига ўтишнинг муаммолари изоҳланилган. Булар: иқтисодиётдаги рақобатлар ва янги инновацияларнинг етакчилиги; юқори технологияли ишлаб чиқарувчилар томонидан меҳнат бозори ва таълимга бўлган янги талаблар; умумий таълимда табиий-техник билимларнинг заиф берилиши; касбий йўналишнинг заифлиги ва илғор технологияларни ўзлаштириш истагининг сустлиги. Таълимда STEM ёндашув: Асримизнинг бошларида барча жабҳаларга ахборот – коммуникация технологияларини кенг қўллаш бошланган бўлса, бугунги кунда STEM саноат, техника ҳамда таълимга тез кириб бораётган трендларнинг бири бўлиб қолмоқда.

Айни пайтда STEM янги ёндашувлари ривожланган давлатларда кенг қўлланилиб, жаҳон ҳамжамияти томонидан ижобий баҳоланмоқда ва STEM

таълими кўплаб тадқиқотчилар томонидан ўрганилмоқда. M. Sanders STEM таълимига ўтишнинг муаммолари таҳлили қилиш жараёнида “эндиликда меҳнат бозори инсондаги кучли мушаклар, ўткир кўзлар, мустаҳкам ирода кабилар билан баҳоланмайди” - деб таъкидлайди. Чунки завод ва фабрикаларда бу сифатлар талаб қилинадиган барча ишларни роботлар яъни сунъий интеллект бажармоқда. Эндиликда инсонларга ўз ўрнини жамиятда топишлари учун уларга жамоа билан ишлаш, яратувчанлик, муҳандислик ва бошқа шунга ўхшаш талаблар қўйилмоқда. Унинг ғоясида янги авлодни STEM дастури асосида ўқитиш уларда интелектни ривожлантиришга, топқирлик орқали аниқ масалаларни ечишга ўрганишда ўқувчилар кўпроқ савол бериш ва уларнинг ечимини топишга қаратилган.

Юқорида келтирилган меъёрий ҳужжатлар мазмунига кўра STEM таълимини жорий қилиш ва уни ривожлантиришнинг стратегик мақсадлари таълим сифати ҳамда кадрларни тайёрлашга қўйиладиган халқаро талабларга мувофиқлигини таҳлил қилиш асосида таълим мазмунини янгилаш тақоза этади.

Россиялик олимлар Т. В. Волосовец, В. А. Маркова, С. А. Аверин томонидан “Мактабгача ва кичик мактаб ёшдаги болаларга STEM таълими” парциал модул дастури таклиф этилган. Мазкур дастур асосида мактабгача ва кичик мактаб ёшдаги болаларда ўқув-билиш жараёнида интеллектуал қобилиятларни ривожлантириш ҳамда уларни илмий техник фаолиятга йўналтириш масалалари назарда тутилган . Ўқув ва илмий тадқиқот ишлари натижаларига кўра STEM таълимининг асосий хусусияти шундаки, бунда ўқувчилар фанларни самарали ўрганишда ўз ақли ва қўл меҳнатидан фойдаланадилар.

Ўқувчилар дарс давомида кичик тажриба ва амалий ишларни ўтказишади, турли моделлар устида ишлаб ўз ғояларини амалга оширадилар ва маҳсулот яратишади. STEM таълимининг афзаллиги шундаки, фанларни ўқитишда билимлар алоҳида эмас, амалиёт билан ўзаро мутаносиб ҳолда берилади. Ўқувчи ўзида ностандарт муаммоларни ечиш учун тайёр моделлардан ҳамда изланувчилик фаоллигини ривожлантириб янги моделлар устида ишлайди ва бу унинг келгуси ҳаётида жуда қўл келадиган ижодкорлик қобилиятини шакллантиришга имкон беради.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 12 августдаги “Кимё ва биология йўналишларида узлуксиз таълим сифатини ва илм-фан натижадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4805-сон

Қарорининг 5-иловасида кимё ва биология фанларига ихтисослаштирилган мактаблар ўқув-методик базаси ҳолатини яхшилаш, ўқитиш жараёнига замонавий ўқитиш услубларини жорий этиш масаласига этибор қаратилган. Хусусан, табиий фанларни ўқитишни такомиллаштириш мақсадида 1- 6 синфларда атрофимиздаги олам, табиатшунослик, география, биология, физика фанлари ўрнига табиий фан (SCIENCE) ни ягона фан сифатида тажриба-синов тариқасида ўқитишни босқичма-босқич жорий этиш бир қатор вазифалар белгиланган. Булар: миллий ўқув дастури ва ўқув режага тегишли ўзгартиришлар киритиш; табиий фанлар (SCIENCE) фани учун дарсликларни яратиш; ўқитувчиларнинг ягона фан бўйича билимларини ҳамда услубий кўникмаларини яхшилаш бўйича малакасини ошириш; табиий фан (SCIENCE) фанини босқичма-босқич жорий этиш.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори ижросининг таъминланиши асосида бошланғич синфлар ўқувчилари учун “Табиий фанлар” дарслиги ва бошланғич синфлар ўқитувчилари учун методик қўлланма, яъни “Ўқитувчи китоби” яратилди. 2021- 2022 ўқув йилидан бошлаб республикамизда умумий ўрта таълим мактабларида 1-, 2- синфларда “Табиий фанлар” фанини ўқитиш амалга оширилди. Табиий фанларни ўқитиш методикасини яратишда халқаро экспертлар ва мамлакатимиз педагог олимлари, психологлар, методистлар, бошланғич синф ўқитувчилари томонидан бошланғич синфларда ўқув жараёнига STEM таълимини жорий қилишнинг психологик-гигиеник талаблари ҳамда кичик ёшдаги ўқувчиларда илмий саводхонлик ва амалий компетенцияларни шакллантиришнинг педагогик шартшароитлари ўрганилди. Табиий фанларни ўқитишда фан дастурида киритилган мавзулар қуйидаги асосий контекстларда ифодаланган: - тизимлар (ўсимлик, ҳайвон, одам органлари системаси, Қуёш системасига оид билимлар).

- материя ва энергия (иссиқлик, ёруғлик, товуш); шакл, тартиб ва тузилиш (жонли ва жонсиз табиат, тирик организмлар); - масштаб ва ўлчаш (об-ҳаво, иссиқлик, Ер ва Коинот);

- барқарорлик ва ўзгариш (тирик организмларнинг ривожланиши, об-ҳаво, йил фасллари, яшаш жойи); - шакл ва функция (тирик организмлар, ўсимлик ва ҳайвонларнинг хилма хиллиги, иссиқлик, ёруғлик ва товуш манбалари).

Миллий дастурнинг яратилишида табиий фанларни ўқитишда асосий мақсад ўқувчиларда дунёнинг илмий манзараси ҳақидаги тасавурларни ҳосил қилиш, уларда атроф борликда юз берадиган ҳодиса ва жараёнларни

билишнинг илмий асосини, бирбирини тўлдирувчи илмий билишнинг назарий асоси ва эмпирик методлар билан таништириш назарда тутилган. Табиий фанлар контекстига кўра, масалан, ўқувчи фанга оид тушунча ва билимлар асосида теварак атрофимизда содир бўлаётган турли экологик, иқтисодий, тиббий соҳалардаги ўзгаришларга ўз муносабатини билдиради. Ўқувчи томонидан эришилган интелектуал кўникмалар эса уларга нисбатан илмий саводхонлик ва амалий компетенциялари шакллантириш масалаларининг қўйилишида ва келгуси ҳалқаро боҳолаш дастурларига тайёрлашда муҳим аҳамият касб этади. Масалан, “Ҳаракат қандай юзага келади?” мавзусининг ёритилиши мисолида қараб чиқайлик.

Дарснинг умумий мақсадида: ҳаракатнинг ҳосил бўлишини ўрганиш; атрофдаги ҳаракат турларини фарқлашни ўрганиш; ҳаракатни кузатишга оид тажрибалар ўтказиш кўникмалари шакллантириш масалалари қўйилади. Дарсни ташкил этишда турли таълим ресурслари (дарслик, ўқувчининг машқ дафтари, тақдимотлар, видеоролик) ҳамда инноватцион методлар (муаммоли суҳбат, тадқиқот методи, дидактик ўйин) ни қўлланилади. Дарснинг умумий мақсадидан келиб, чиқиб ўқувчиларнинг эришиши лозим бўлган якуний натижаларни жадвалда келтирамиз.

Дарснинг умумий мақсадида: ҳаракатнинг ҳосил бўлишини ўрганиш; атрофдаги ҳаракат турларини фарқлашни ўрганиш; ҳаракатни кузатишга оид тажрибалар ўтказиш кўникмалари шакллантириш масалалари қўйилади. Дарсни ташкил этишда турли таълим ресурслари (дарслик, ўқувчининг машқ дафтари, тақдимотлар, видеоролик) ҳамда инноватцион методлар (муаммоли суҳбат, тадқиқот методи, дидактик ўйин) ни қўлланилади. Дарснинг умумий мақсадидан келиб, чиқиб ўқувчиларнинг эришиши лозим бўлган якуний натижаларни жадвалда келтирамиз.

Ҳаракат қандай ҳосил бўлади? Ўқитувчи томонидан ўқувчиларда амалий фаолият, яъни жисмларни (тортиб, итариб, уларни юқорига кўтариб ёки уни пастга тушириб) ҳаракатни ҳосил қилиши кузатилади ҳамда уларнинг ўз фикрларини баён қилиши эшитилади. Жавоблар асосида ўқитувчи ўқувчиларни форматив боҳолайди (оғзаки рағбат ёки стикерлардан фойдаланилади).

Бу босқичда ўқитувчининг фаолияти муҳим саналади. Ўқитувчи мавзуни ёритишга оид саволлар тузади ва уларни ўқувчиларга тақдим қилади. Масалан, сиз арғимчоқда учганда қандай ҳаракатларни кузатасиз?

Ўқувчининг саволларга жавоб бериш фаолияти кузатилади ва улардаги ҳаракатга оид тушунча ва билимлар, ҳаракат йўналишларини аниқлаш ва

ўзгартиришини фарқлаш каби билимлар текширилади. Масалан, арғимчоқда учганда дарахтлар, гуллар, уйлар худди ҳаракатлангандай туюлади, аслида улар ҳаракатланмайди. Шунингдек, ўқувчилар дарсликда берилган расмлар асосида атрофида кузатган ҳаракатларни тавсифлайдилар.

Бу босқичда ўқитувчи томонидан дарсда ҳаракатни қандай ўрганамиз? мавзусида ўқувчилар муаммоли суҳбатга олиб кирилади. Бунда ўқитувчи ҳаракатга оид (қоғоздан самолёт ёки парашютни ясаш) видеолавҳасини намойиш қилади. Видеолавҳа асосида саволлар шакллантирилади. Масалан, видеолавҳада нималарни кўрдингиз? Ўқувчилар самолёт ва парашют ясаш усулларини видеолавҳадан тушуниб оладилар ва айтиб берадилар. Ўқувчилар фикри тингланган сўнг амалий иш бажариш режаси эълон қилинади. Ўқувчиларни гуруҳларга ажратилади ва керакли жиҳозлар билан таъминланади. Амалий ишни бажариш давомида ўқувчилар қўл меҳнатидан фойдаланадилар. Ўқувчиларнинг самолёт ва парашют ясаш бўйича ишларни бажариши давомида уларда кичик конструкторликка оид кўникмалар шакллана боради. Ўқувчилар ўзлари ясаган самолёт ва парашют ҳаракатини амалда синаб кўрадилар ҳамда натижалардан завқланишадилар

Эндиликда барча умумтаълим мактабларида 1-6-синфлар учун мўлжалланган ҳамда бир нечта фан: кимё, география, биология ва физика фанларининг бошланғич тушунчаларини ўзида бирлаштирган Табиий фанлар дарслари йўлга қўйилади.

Таълим тизимида шу вақтга қадар Science фани хусусий мактаблар ҳамда Президент мактабларида ўқитиб келинаётган эди. Эндиликда барча умумтаълим мактабларида бир нечта фан: Атрофимиздаги олам, Табиатшунослик, География, Биология ҳамда Физика фанларининг бошланғич тушунчаларини ўзида бирлаштирган Табиий фанлар дарслиги ўқитилади.

Умумий ўрта таълимнинг 1-6-синфлари учун мўлжалланган Science фани бир нечта фанларни бирлаштирган ва STEAM тизими асосида кўплаб ижтимоий, иқтисодий фанлар билан интеграцияни таъминлаган. Ушбу дарсликнинг қуйидаги устуворликлари мавжуд:

- билим ва кўникмаларни спиралсимон усулда оддийдан мураккабга томон ривожлантириб бориш кўзда тутилгани ҳисобига ўқувчиларга оламнинг яхлит, ажралмас, бир бутунлигини англашга ёрдам беради;

- яратилаётган дарсликка ҳар бир бобнинг мавзусидан келиб чиқиб, содда кундалик турмушда учрайдиган қизиқарли мавзулар, тажрибалар киритилди. Энди болалар «Ўқув лойиҳаси» деб номланган амалий машғулотда ўзлари

кичик тажрибалар ўтказиб кўришади. Масалан, 1-синфларга 1 ўқув йили учун 1 та амалий топшириқ, гул экиш ва уни парваришлаш вазифаси берилган. Ўқувчилар ўзлари эккан гулдаги ўзгаришларни йил давомида кузатиб, натижани дафтарларига қайд этиб борадилар, устозлари ва синфдошлари билан ўртоқлашадилар;

- анъанавий ёндашувга асосланган дарсликларда аввал матн, кейин саволлар берилган бўлса, Science дарслигида ўқувчининг мантиқий фикрлаш қобилиятини ривожлантириш мақсадида аввал саволлар берилиб, кейин матн келтирилган. Маълумотларнинг аксарият қисми эса матн эмас, расм ёки иллюстрациялар кўринишида. Бу болаларда ҳар хил манбаларни тушуна олиш, мавзуга ижодий ёндашиш кўникмасини шакллантиради;

дарслик материалларининг аудио ва видео вариантлари ҳам мавжуд бўлиб, улар илк бор AR тўлдирилган борлиқ тизимига жойлаштирилди. Агар смартфон дарслик муқовасидаги QR кодга тутилса, болалар ўзлари ўрганаётган объектнинг ҳаракатланиб турганини кўришлари, товушини эшитишлари ёки ўша объектнинг бошқа хусусиятлари билан танишишлари мумкин бўлади.

Бугунги кунда STEM таълимда фаол изланиш, кенг тажриба майдонини яратмоқда ва давлатимиз сиёсатида ҳам STEM таълимига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Шу ўринда STEM таълими мазмуни қандай бўлиши керак? STEM таълими бўйича педагогик амалиётни қандай ташкил этиш зарур? STEM таълими ривожлантиришда давлат буюртмаси ва таълим муассасаси орасидаги ўзаро ҳамкорлик қандай амалга оширилади? каби саволларнинг ечими мазкур таълимнинг мамлакатимизда кенг ривожланишига имкон беради.

Мазкур тадқиқот ишида қўйилган муаммонинг баъзи жиҳатлари бугун олий таълим муассасаларининг талабаларига, умумий ўрта таълим ва ўрта махсус касб-ҳунар таълими педагогларига, педагогика соҳасидаги тадқиқотчиларга инновацион импульс беради.

Фойдаланган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 сентябрдаги «Халқ таълимини бошқариш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-5538-сон Фармони. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 06. 09. 2018 й. , 06/18/5538/1840-сон, https://lex.uz/docs/3893445

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 сентябрдаги “Халқ таълими тизимига бошқарувнинг янги тамойилларини жорий этиш чора-

тадбирлари тўғрисида”ги №ПҚ-3931 сон қарори. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 06. 09. 2018 й. , 07/18/3931/1841- сон , https://lex. uz/docs/3893416.

3. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирининг “2018-2021 йилларда Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини янада такомиллаштириш бўйича чора - тадбирлар дастури”. https://t. me /Xalq _ talimi _ xodimlari.

4. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирининг 2021-йил 27-августдаги “Умумий ўрта таълим мактабларида STEM таълими тизимини жорий этиш тўғрисида”ги 274- сон буйруғи. https://t. me/Xalq _ talimi _ xodimlari.

5. http://www. whitehouse. gov/the_press_office/Remarks-by-the-President-at-the-NationalAcademy-of-Sciences-Annaul-Meeting/.

6. Фролов А. В. Роль STEM – образования в «новой экономике» США. Вопросы новой экономике, №4(16) 2010. – С. 80-90.

SCIENCE SHINE
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
Volume 1 Issue 1 February 28, 2023

ABU RAYHON BERUNIYNING FALSAFIY MEROSIDA IJTIMOIY MUNOSABATLAR, FAN, TA'LIM, TURMUSH TARZI VA IJTIMOIY HAYOT TO'G'RISIDAGI QARASHLARI

Gularam Kamilovna Masharipova
Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti professori, falsafa fanlari doktori,
Turon Fanlar akademiyasi akademigi
https://doi.org/10.5281/zenodo.7685173

Annotatsiya: Maqolada Abu Rayhon Beruniy falsafiy merosida ijtimoiy munosabatlar, ilm-fan, ta'lim, turmush tarzi va ijtimoiy hayotga oid qarashlar manbalar asosida ilmiy tahlil qilingan. Abu Rayhon Beruniyning ma'naviy merosi, asarlarining qadr-qimmati, fikr-mulohazalarining ilmiy ahamiyati shundaki, u Buyuk Ipak Yo'llarida joylashgan Vatanimiz hududida milliy va diniy bag'rikenglik yuksak darajada rivojlangani haqida tarixiy ma'lumotlar beradi.
Kalit so'zlar: jamiyat hayoti, jamoatchilik bilan aloqalar, fan, ta'lim, aholi turmush tarzi, manbalar, falsafiy qarashlar.
Annotation: Based on sources, the article scientifically analyzes the views on social relations, science, education, lifestyle and social life in the philosophical heritage of Abu Rayhan Beruni. The spiritual heritage of Abu Rayhan Beruni, the value of his works, the scientific significance of his opinions lie in the fact that he provides historical information about the high development of national and religious tolerance in the territory of our Motherland, located on the Great Silk Road and in the character of our people.
Keywords: public life, public relations, science, education, lifestyle of the population, sources, philosophical views.

O'z davrining yetuk mutafakkir olimi, buyuk daholaridan biri Abu Rayhon Beruniydir. O'z zamonasining hamma fanlarini, birinchi navbatda, ilohiyot, fizika, ma'danshunoslik, farmognostika, mineralogiya, riyoziyot, falakiyot fanlarini puxta egallagan [2, 76-b.]. Bu fanlar taraqqiyotiga qo'shgan hissasi bilan uning nomi dunyo fanining yuqori pog'onasida muhim o'rin oldi. "Beruniy ilmiy masalalarda ham, tarixiy voqea-hodisalarga, o'z zamondoshlariga baho berishda ham o'ta xolislik va haqqoniylik bilan fikr yuritgan" [1, p. 42].

Beruniy o'zining falsafiy qarashlarida deizmga yaqin bo'lgan pozitsiyada bo'lgan. U xudoning yaratuvchi ekanligini uqtirgan holda, bu ilohiy birinchi turtki

quvvatini saqlab qolish va rivojlantirish huquqinitabiatga beradi. U borliqning qadimiy va abadiy ekanligi hamda uch unsur-olov, havo, tuproqning ham suv unsuridan kelib chiqqanligi haqidagi g‘oyalarni ilgari suradi. Olim o‘zining falsafiy qarashlarida Arastu ko‘plab faylasuflarning «boshqa dunyolar ham mavjud» [3, p. 18], degan fikrlariga bildirgan e’tirozini asossiz ekanini aytib, Demokrit va Epikur singari ko‘p dunyolar haqidagi fikrlar yuritib, “o‘sha dunyolar ham bizniki singari tabiiy xususiyatlarga ega”, deb yozgan. Olim moddiy dunyoning abadiyligi haqida gapirar ekan, vaqt nima bilan o‘lchanadi, degan savolni qo‘yadi va bunga Sayyoralar xarakati bilan, deb javob beradi.

Abu Rayhon Beruniy fikricha, insonning fe’l-atvori va ma’naviy qarashlari, surati va siyrati bevosita tabiiy muhit ta’sirida shakllanadi. Zero, aynan shu tabiiy muhit, geografik sharoit xalqlar, millatlar shakllanishining muhim asosi bo‘la oladi. «Inson o‘z tabiatiga ko‘ra murakkab tanaga egadir. Insonning tanasi bir-biriga qarama-qarshi qismlardan iborat bo‘lib, bu qismlar tobelik kuchi asosida birlashgan» [4, 40-b.]. Beruniy fikricha, «Hamma odamlarda o‘zaro bir-biriga o‘xshash, ayni paytda, farq qilib turadigan jihatlar mavjud. Uzoq zamonlar o‘tishi bilan iboralar ko‘payib, yodda saqlangan va takrorlanish natijasida tarkib topib, tartibga tushgan» [4, 40-43-bb.], deb hisoblaydi.

Har bir inson boshqa odamlar bilan muttasil aloqa qiladi, turli ijtimoiy guruhlar: oila, ishlab chiqarish jamoasi, millatning a’zosi hisoblanadi. U boshqa individlar bilan yaqin aloqa qilib yashaydi. Odamlarning barcha faoliyati mazkur sotsiumga xos bo‘lgan ijtimoiy munosabatlar, chunonchi: siyosiy, huquqiy, iqtisodiy, axloqiy va boshqa munosabatlar doirasida amalga oshiriladi, insonning mohiyatini tashkil etadigan ijtimoiy munosabatlar majmui o‘zgaradi. Bundan odamlar ayrim fazilatlarining shakllanishi ham, jamiyatning rivojlanishi ham, avvalo, geografik muhitga emas, balki moddiy ishlab chiqarishga bog‘liq bo‘ladi, odamlar ishlab chiqarish faoliyatining tarixan o‘zgaruvchi xususiyatini tahlil qilish chog‘idagina muayyan tabiiy sharoitlar u yoki bu ijtimoiy jarayonlarga qanday ta’sir ko‘rsatishi haqida gapirish mumkin, degan xulosaga kelinadi. Ayni holda, tabiat va jamiyatning o‘zaro aloqasida faol tomon sifatida doim inson amal qiladi. Tabiiy muhit xususiyatini ijtimoiy muhit xususiyati emas, balki aksincha, ijtimoiy muhit xususiyatini tabiiy muhit xususiyati belgilaydi. Shu ma’noda, odamlar tabiat bilan o‘z moddalar almashinuvini tartibga soladilar, uni o‘z umumiy nazorati ostiga oladilar, shu tariqa tabiatning ko‘r-ko‘rona kuchlari ularning ustidan hukmronlik o‘rnatishiga to‘sqinlik qiladilar [5, 252-b.].

Islom dinining O‘rta Osiyoga kirib kelishi, ayniqsa, tasavvufning vujudga kelishi tufayli, qadimgi dunyo mumtoz axloqshunosligi ilgari surgan g‘oyalarni rivojlantirish, u o‘rtaga tashlagan muammolarni hal etish, o‘sha davr va keyingi davrlar uchun dolzarb bo‘lgan muhim nazariy hamda badiiy-axloqiyasarlarni yaratish, asosan, Musulmon sharqi allomalari zimmasiga tushdi.

Bilish doim ijtimoiy munosabatlar va madaniy dunyoning faol ta’siri ostida yuz beradi. Biz faqat o‘zimiz yashayotgan davr shart-sharoitlarida va bu shart-sharoitlar beradigan imkoniyat darajasida bilishimiz mumkin. Bu shart-sharoitlar jamiyatning muhim ehtiyojlari ko‘rinishida ijtimoiy buyurtmani yuzaga keltiradi. Ular sub’ektni shakllantiradi, bilish jarayoniga muayyan darajada ta’sir ko‘rsatadi – uni jadallashtiradi yoki sekinlashtiradi. Ma’lumki, islomda diniy-ma’rifiy, ilmiy-madaniy, ijtimoiy-siyosiy hayot, qonun-qoidalar me’yorlari Qur’oni karim va hadislar bilan tartibga solib boriladi. Hadislarda islom diniga mansub qoida va talablar hamda axloq-odobga doir o‘gitlar, yuksak insoniy fazilatlar bayon etilgan.

O‘rta asrning qomusiy allomalari Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Forobiy, Mahmud az-Zamaxshariy, Abu Rayhon Beruniylar axloq ilmining nazariy-amaliy sohalarida faoliyat ko‘rsatganlar. Abu Nasr Forobiy falsafani ikki – nazariy vaamaliy falsafaga bo‘ladi, olim axloqshunoslik masalalarini amaliy falsafa tarkibiga kiritadi. Axloqiy muammolar uning «Baxtga erishuv yo‘lini ko‘rsatuvchi kitob», «Baxtga erishuv haqida», «Davlat arbobining hikmatlari», «Fozil odamlar shahri» singari asarlarida ko‘tarilgan. Ularda inson baxti eng asosiy muammo sifatida o‘rtaga tashlangan. Shuningdek, Abu Nasr Forobiy hayot va mamot muammosiga ham batafsil to‘xtalgan. Uning fikricha, inson hayotda go‘zal amallar qilishi uchun etuk xulqli bo‘lishi lozim. Xulqning yaxshiligi, etukligi esa insonning xatti-harakatlarida me’yorgaamal qilingani bilan belgilanadi. Odobni esa mutafakkir badavlatning davlatini bezaydigan va kambag‘alning kambag‘alligini o‘g‘irlaydigan axloqiy hodisa sifatida ta’riflaydi. Zero, axloq ijtimoiy zaruriyat, ehtiyoj, jamiyatning manfaatlarini aks ettiradi hamda qabul qilingan ommaviy namuna, odat, rasm-taomil jamoatchilik fikri bilan mustahkamlangan talablar va baholar tarzida ifodalanadi [6, 41-b.].

Markaziy Osiyo xalqlari ma’naviyati VIII asr oxiri - IX asr boshlaridan yangi kamolot pillapoyalaridan ko‘tarilib, IX-XV asrlar mobaynida yagona islom madaniyati shaklida namoyon bo‘ldi [7, 161-b.]. Bu tarixiy davrda buyuk allomalarimiz Abu Rayhon Beruniy, Amir Temur, Ahmad Farg‘oniy, Muhammad Xorazmiy, Abu Ali ibn Sino, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur Imom Buxoriy, Mirzo Ulug‘bek kabi buyuk siymolar jahon ilm-fani va madaniyati

ravnaqiga ulkan xissa qo‘shdilar. Abu Rayhon Beruniyning turli mavzulardagi ilmiy izlanishlari muallif tomonidan ilmiy tadqiqot ishlarinda bayon etilgan [19-23].

Beruniyning fikricha, xudo va boshlang‘ich materiyadan bo‘lak hech narsa mavjud emas. Tabiiy savol tug‘iladi, unda vaqt nima bilan o‘lchanadi? Ehtimol, o‘sha vaqtda soniya ko‘p vaqtga teng bo‘lgandir. Beruniyning fikrlash mantig‘i zamonning o‘lchovsizligi, abadiyligi, dunyoning zamondan tashqari holda yaratilgan, degan xulosaga olib keladi. Materiya va shakl munosabati haqida fikr yuritib, shunday deydi «…harakat umumiy xususiyati bilan materiyaga tegishli bo‘ladi va ruhni turli shakllarda kezib yurishiga majbur etadi.

Demak, materiya faoldir va unga tegishli barcha narsalar uning harakatiga yordam beradi». Beruniy materiya konkretlik (muayyanlik)dan iborat bo‘lib, u yoki bu narsada namoyon bo‘ladi. Borliq esa doimo o‘zgarish va taraqqiyotda bo‘ladi. Tabiatning kuchi ana shundan iborat.

Faylasuf tajriba va mantiq haqida fikr yuritib, tajriba va mantiqni bilishning muhim vosita va haqiqat mezoni deb biladi. Uning fikricha, bilishning boshlanishi-sezgilardan, bilish jarayonida sezgilar katta ahamiyatga ega bo‘ladi. Beruniy sezish jarayoni tabiatning ikki qismiga – hayvonot va insonlarga xos ekanligini bayon qiladi, sezish ong bilan bog‘liq bo‘lib, ularni bir-biri bilan bog‘lovchi jihatlareshitish va ko‘rish sezgilaridir. Bilishning yuqori bosqichi bo‘lgan aql xudo tomonidan berilgan, deydi Beruniy. Uning vazifasi dunyoni bilish, oliy maqsadi esa tabiatdagi uyg‘unlikka putur etkazmagan holda undan odamlar manfaati baxt-saodati yo‘lida foydalanishdir.

Abu Rayhon Beruniy ma’naviy merosi, asarlarining qimmati, bildirgan fikr-mulohazalarining ilmiy ahamiyati shundaki, u Buyuk Ipak yo‘lida joylashgan Vatanimiz hududi va xalqimiz xarakterida milliy va diniy bag‘rikenglik yuksak darajada rivoj topganligi xususida tarixiy ma’lumotlar keltiradi [8, 58-b.]. Chunonchi, Beruniy o‘z asarlarida Urganch shahrida bundan ming yillar burun ham yahudiylar mahallalari, xristian cherkovlari, arab, hind, xitoy, slavyan xalqlari uyushib istiqomat qilgan alohida mahallalar mavjudligini aytib o‘tgan. Beruniy ta’kidlashicha, odamlar bir-birlariga yordam berishi, turmushga zarur bo‘lgan narsalarni yaratish, har qanday ofatlardan saqlanish, hamkor, hamdard, hamdast bo‘lish va xavf-xatarsiz yashash uchun jamiyatga uyushganlar. Inson jamoalarining vujudga kelishining asosiy sababi ham ana shu o‘zaro yordam, hamdardlik, hamnafaslikdir. Shu bilan bir qatorda, Beruniy insonparvar mutafakkir sifatida bu holat va tartib keyinchalik turli talonchilik va dushmanliklar natijasida buzilganligini ko‘rsatadi. Masalan, Beruniy «Mineralogiya»da ta’kidlaganidek: «Inson ehtiyojlari

shu darajada xilma-xilki, uning bir o‘zi ularni qondira olmaydi. Ularni qondirish uchun bitta yordamchi ham kifoya qilmaydi. Ehtiyojlar xilma-xil va juda ko‘p. Faqat bir qancha odamlardan tashkil topgan jamoa bilangina ularni qondirish mumkin. Buning uchun esa odamlar shaharlar bunyod qilishga muhtojdirlar» [9, 11-b.]. U fikrlarini «Geodeziya» asarida davom ettiradi: «Va . . . (inson) ehtiyojlarining ko‘pligi va undan o‘zni tiyish (imkoniyati)ning kamligi o‘zini himoya qilish vositalarining kamligi, dushmanlarning ko‘pligi tufayli o‘z hamjinslari bilan jamiyatda uyushishga ega bo‘lganki, bu jamiyatda uning har bir (a’zosi) bir-birlariga o‘zaro yordam munosabatida bo‘ladilar, uning va boshqalarning ham ehtiyojlarini qondiradigan ish bilan mashg‘ul bo‘ladilar» [10, 83-b.]. Ushbu maqolada Abu Rayhon Beruniyning diniy sohadagi qarashlari ilmiy jihatdan tahlil etildi. Bu haqda tadqiqotchilar A. B. Xolidov va B. T. Ermanlar quyidagi fikrni aytadilar: «Dinga Beruniy o‘sha davr qarashlaridan kelib chiqib, keng ma’no beradi va uni ma’naviy hayotning butun majmui, hatto, inson amaliy hayotining ko‘p sohalari deb tushunadi» [11, 47-b.].

Abu Rayhon Beruniy falsafiy qarashlarining yirik tadqiqotchisi «Hindiston» asariga so‘z boshi yozgan A. Irisov fikricha: «O‘z ta’riflari bilan dinni anglashda Beruniyning rasionalistik tendensiyalarini ta’kidlamoqchi bo‘lishgandir. ular tamomila haqlar, agar bunday ma’noda bo‘lsa», [12, 96-b.] degan xulosaga keladi.

Markaziy Osiyoda diniy dunyoqarash bilan qomusiy bilimdonlikni mujassam etgan arboblar ko‘p bo‘lganligi haqidagi fikrlarni nazarda tutsak, yuqoridagi tadqiqotchilarning xulosalari ma’lum darajadaasoslidir. Zero, hamma vaqt jamiyatda yuz beradigan ijtimoiy voqea va munosabatlarning mazmun-mohiyatini ilmiy va tarixiy asosini izlashga intilgan Beruniydek qomusiy olim va mutafakkir o‘sha davrda dinda, shu jumladan, islom dinida ma’naviy hayotning barcha sohalari mujassam ekanligiga ishonch hosil qilgan bo‘lishi mumkin. Beruniyning fikricha, diniy aqidaparastlik va murosasizlik asosida kelib chiquvchi adovat, nizo-janjal va qonli urushlar qattiq qoralangan. U diniy aqida va ko‘rsatmalargaaql tarozisi nuqtai nazaridan yondashishni ta’kidlash bilan birga, boshqa dinlarga, ularning ko‘zlagan maqsad va ma’naviy mohiyatiga xolisona baho berishga da’vat qiladi [13, 188-b.]. Shu munosabat bilan o‘rta asr olimlaridan biri Abul Abbos Eronshahriy [14, 477-b.] haqida faxr bilan quyidagilarni yozadi: «Abul Abbos Eronshahriydan boshqa og‘ishmay va ikkiyuzlamachilik qilmay, to‘g‘ri hikoya qilgan biron kishini bilmayman. CHunki, u kishi o‘z kitobida bironta ham dinga tarafdorlik yoki qarshilik qilmagan. Balki dinlar haqidaasar yozishda o‘zicha bir yo‘l ixtiro qilgan va bunday asar yozmoqchi bo‘lgan boshqa kishilarni ham shu yo‘lni tutishgachaqirgan. U yahud

va nasorolarning dinlarini, Tavrot va Injilning mazmunini yaxshi hikoya qilgan» [14, 27-b.].

Abu Rayhon Beruniy ilk o‘rta asrlarda nestorianlar - nasroniy (xristian) dinidagi mazhabida odat bo‘lib qolgan qoralangan xatti-harakat g‘ayri axloqiylik haqida, umuman, qavmlarning maqtovga sazovor nasroniy dinidagi hayot tarzi haqida shunday yozadi: «Biz Ollohdan do‘st yoki dushman bo‘lishidan qat’i nazar, biron kimsani haqorat qilishdan saqlashni so‘raymiz. Shu jumladan, hayot tarzlari kamtarlik, haqgo‘ylik va barchaga nisbatan mehr-muruvvat hislari bilan yo‘g‘rilgan nasroniylarni ham ehtiromning yuksak namunasi sifatida o‘zga dinga e’tiqod qiluvchilarga nisbatan ekanligini anglash mumkin. Shuningdek, ushbu dinlararo o‘zaro murosasozlik, ma’naviy yuksalish, ishonch g‘oyalarini targ‘ib qiluvchi da’vat ekanligini tushuntirishga harakat qilgan.

Beruniy inson hayotining ma’nosi haqida fikr yuritib, hayotdan maqsad – baxtga erishish bo‘lib, u bilish va ilm olishdadir. Olimning dunyoqarashi, uning borliqqa jamiyatga insonga bo‘lgan falsafiy-axloqiy qarashlari o‘rta asr insonparvarligining yorqin misolidir.

Tabiatga nisbatan bunday munosabat asosan mil. avv. I ming yillikning o‘rtalariga kelib shakllandi va nazariy tafakkur paydo bo‘lishi bilan sezilarli darajada o‘zgardi. Bu tafakkur o‘sha davrda dunyoqarashning alohida tarixiy shakli sifatida vujudga kelgan falsafaning uzviy va tarkibiy qismigaaylandi. Ilk antik faylasuflar, falsafaning bosh vazifasi ular kosmos sifatida tushungan dunyo nimadan iborat, degan savolga javob topish uchun tabiatni o‘rganishga harakat qilganlar.

Ma’lumki, VII-IX asrlarda Yaqin Sharqda Aristotelning deyarli barchaasarlari arab tiliga tarjima qilingan va ularga sharhlar yozilgan, uning ko‘pgina g‘oyalari qabul qilingan. Uyg‘onish davrida Sharqda Aristotelning obro‘si shunchalik baland ediki, muhim tabiiy-ilmiy va falsafiy masalalar ustida so‘z borganida, albatta, Aristotel tilga olinadi. Bu davrga kelib Aristotel asarlari bilan tanishmay, uning g‘oyalarini bilmay turib falsafani o‘rganish va dunyoviy bilimlarga ega bo‘lishni tasavvur etish mumkin emas edi. Sharq aristotelizmi (peripatetizmi) ana shu zaylda shakllana boshladi va rivojlandi. Sharq aristotelizmi” tushunchasining mazmuni shundaki, u Aristotel falsafiy tizimi yoki ta’limotinigina emas, balki naturfalsafa bilan mustahkam bog‘langan rasionalizmni, u orqali esa o‘rta asr rasionalistik falsafasini ifodalaydi. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, «Markaziy Osiyoda yunon falsafiy merosi tarqalishi masalasining aniq javobi topilmagan, aniqlashtirishga muhtoj jihatlari haligacha mavjud. Xususan, qanday qilib antik davr madaniyati avval G‘arbda emas, Sharqda tarqaldi, degan savolga qat’iy vaaniq javob yo‘q. Mana

shunday sharoitlarga ko‘ra, Bag‘dod xalifaligiga kiruvchi mamlakatlar antik madaniyatning vorisiga aylandilar» [15, 44-45-bb.].

Dunyoviy bilimlar rivojlanishi uchun shart-sharoitlar tug‘ilishining ijtimoiy omillarini arablar zulmiga mahkum bo‘lgan xalqlarning islom bilan to‘xtovsiz kurashi, dunyoviy ilmlarning taraqqiyoti uchun imkon bergan hind, O‘rta Osiyo, Eron, ayniqsa, yunon ilmiy fikrining yutuqlarini keng yoyishga olib kelishi bilan izohlash zarur [16, 111-b.]. Shuni alohida ta’kidlash joizki, katta kutubxona va astronomik observatoriyaga ega bo‘lgan o‘ziga xos ilmiy-madaniy markaz yaratishga xalifa Horun ar-Rashid davridayoq urinishgan bo‘lsada [17, 236-b.], biroq mashhur xalifa Ma’munning boshqaruvi paytida «Donishmandlar uyi» («Bayt ul-hikma»)ni qurishi, uning gullab yashnashi (813-832 yillar) undan keyingi davrlarga to‘g‘ri keladi.

Xususan, Beruniy Aristotelning «Osmon va olam» kitobi bo‘yicha bergan savoliga e’tiroz bildirib, Ibn Sino yozgan edi: «Ko‘pchilik faylasuflar fikrlaricha, olovning vujudga kelishi falak harakati bilan emas, balki olov (ning o‘zi) bir javhar (substansiya), o‘zicha bir unsur bo‘lib, yumaloqdir. Boshqa unsurlarga o‘xshash, uning ham tabiiy o‘rni bor. Sening hikoyat qilganing (ya’ni, so‘rayotganing) o‘shal to‘rt unsurlarning yo‘lidan boshqa ikkita yoki uchta deyuvchi kishining yo‘lidan boshqa narsa emas. Masalan, Fales o‘shal unsurni suv dedi. Fo‘qlitis (Geraklit) buni olov dedi, Devjons (Diogen) havo bilan suv o‘rtasidagi bir javhar dedi. Anikisidiris (Anaksimandr) havo dedi» [18, 140-141-bb.]. «Yoki, e soil, bu so‘zni. . . Muhammad ibn Zakariyyo Roziydan oldingmi? Bilmak kerakki, - deb davom ettiradi o‘zining Beruniy savoliga javob-e’tirozini bildirib, Ibn Sino Aristotelning olamning boshi (ibtidosi) yo‘q deganining ma’nosi olamning yaratuvchisi yo‘q degani emas, balki maqsadi – olamning yaratuvchisi ishlash (ya’ni, yaratish)dan bo‘sh emas, deganidir» [18, 139-b.].

Beruniy va Ibn Sino o‘rtasidagi baxs-munozaralar tasodifan paydo bo‘lmagan. Aristotelning deyarli barcha asarlarida, ayniqsa, «Metafizika», «Fizika», «Osmon haqida», «Paydo bo‘lish va yo‘qolish haqida», «Meteorologika» va boshqa asarlarda faqat Sharq mutafakkirlari emas, balki uning vatandoshlarining yozishmalari mavjudligi haqida tarixiy manbalar uchraydi. Ilk uyg‘onish davri tarixiy voqealarga boy va Markaziy Osiyo tarixida muhim davr sifatida izohlanadi.

Xulosa sifatida aytish joizki. bu davrning o‘ziga xosligi, undagi kuchli ijtimoiy-siyosiy va g‘oyaviy jarayonlar, xususan, Xorazm, Samarqand va Buxoro ijtimoiy muhiti, ma’naviy hayoti, ilm-fan rivoji, Xorazm Ma’mun akademiyasining vujudga kelishi O‘rta Osiyo, Yaqin va O‘rta Sharqning boshqa xalqlari tomonidan asrlar

davomida yaratilgan boy ilmiy-madaniy an’analarni umumlashtirishda va yanada taraqqiy ettirishda o‘z ifodasini topdi. Markaziy Osiyo xalqlarining mashaqqatli mehnati va aql-zakovati tufayli gullab-yashnagan vohalarning vujudga kelishi, ajoyib arxitektura qurilishiga ega bo‘lgan katta shaharlarning bunyod etilishi, hunarmandchilikning taraqqiy etishi, karvon, daryo va dengiz yo‘llari orqali amalga oshirilgan xalqaro savdo aloqalarining kengayishi, SHarq va G‘arb mamlakatlari iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqalarining jonlanishi, ijtimoiy hayotning ko‘p asrlik – qadimgi va ilk o‘rta asrda vujudga kelgan diniy, ijtimoiy-falsafiy an’analari, turli ijtimoiy guruhlar va ular g‘oyalaridagi o‘troqlikkaasoslangan vohalar va ko‘chmanchi dasht aholisiining o‘zaro munosabatlarining jadal rivojlanishi fan va madaniyat shakllanishi va ilmiy tafakkuri rivoji uchun zarur tarixiy zamin bo‘ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I. A. Yuksak ma’naviyat-engilmas kuch. - Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
2. Masharipova G. K. Abu Ali ibn Sino ilmiy-falsafiy va ma’naviy merosining jamiyat hayotidagi o‘rni. Monografiya. – Toshkent: Navro’z nashriyoti, 2020.
3. Yoshlarga ajdodlarimizning ilmiy merosi haqida. - Toshkent, 2008.
4. Irisov A. Abu Rayhon Beruniy hikmatlari. -Tashkent: YOsh gvardiya, 1973.
5. Shermuhamedova N. Falsafa. -Tashkent: Universitet, 2014.
6. Falsafa: Qomusiy lug‘at. - Tashkent: Sharq, 2004.
7. Masharipova G. K. Xorazm Ma’mun akademiyasi allomalari tabiiy-ilmiy, ijtimoiy-falsafiy va ma’naviy merosining ijtimoiy tafakkur taraqqiyotiga ta’siri. Monografiya. – Toshkent: Navro’z nashriyoti, 2019.
8. Abu Rayhon Beruniy. Tafhim. - Toshkent, 2005.
9. Abu Rayhan Beruniy. Sobranie svedeniy dlya poznaniya dragotsennostey (Mineralogiya) – Moskva, 1963.
10. Abu Rayxan Beruniy. Opredelenie granits mest dlya utochneniya rasstoyaniya mejdu naselennыmi punktami. Geodeziya T. III. - Tashkent: Fan, 1966.
11. Xolidov A. B, Erman B. T. Predislovie k «Indii» Beruni // Indiya. T. II. - Moskva, 1963.
12. O‘rta Osiyo xalqlari hurfikrligi tarixidan. - Toshkent, 1990.
13. Beruniy Abu Rayhon. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. – Toshkent: Fan, 1968.

14. Beruniy Hindiston II tom. -Toshkent: Fan, 1965.

15. Sharipov A. Beruniyning gumanistik qarashlari // O‘zbekistonda ijtimoiy-axloqiy va gumanistik fikrlar tarixining muhim bosqichlari. - Toshkent: Falsafa va huquq, 2007.

16. Bulatov M. S. Observatoriya Ulugbeka v Samarkande // Istoriko-astronomicheskie issledovaniya. Vып. XVIII. - Moskva: 1986.

17. Abduhalimov B. «Bayt al-hikma» va O‘rta Osiyo olimlarining Bag‘doddagi ilmiy faoliyati (IX-XI asrlarda aniq va tabiiy fanlar). - Toshkent: «Toshkent islom universiteti». - 2004.

18. Aristotelning «Osmon va olam» kitobi bo‘yicha Beruniyning o‘nta savoli va ularga Ibn Sinoning javoblari // O‘zbekistonda ilg‘or ijtimoiy-falsafiy fikrlar tarixidan. - Toshkent: Fan, 1959.

19. Masharipova G. K. O‘rta asrning buyuk kashfiyotlari - xorazmlik matematiklarining ilm-fan taraqqiyotiga qo‘shgan hissalari. Monografiya. - Toshkent: Navro’z nashriyoti, 2021.

20. Masharipova G. K. Xorazm Ma’mun akademiyasi mudarrisi Abu Rayhon Beruniy merosining SHarq va G‘arbda o‘rganilishi // O‘zMU xabarlari. - 2016. - 5/1. - B. 19-23. (09. 00. 00; № 14.)

21. Masharipova G. K. Xorazm Ma’mun akademiyasi mutafakkirlarning falsafiy qarashlari // Ijtimoiy fikr. - 2012. - № 4. - B. 76-79. (09. 00. 00; № 7.)

22. Masharipova G. K. , To‘ychiev B. Aristotel, Beruniy va Ibn Sinoning falsafiy qarashlari // Tamaddun nuri. - 2020. - № 4. - B. 52-56. (09. 00. 00; № 26).

23. Masharipova G. K. Abu Rayhon Beruniy asarlarida ijtimoiy-siyosiy va axloqiy masalalarning yoritilishi // Tamaddun nuri. - 2019. - № 3. - B. 28-30. (09. 00. 00; № 26).

SCIENCE SHINE
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
Volume 1 Issue 1 February 28, 2023

ДАВЛАТ ТУШУНЧАСИ: МОҲИЯТИ ВА МАВЖУД СИЁСИЙ-ҲУҚУҚИЙ ХИЛМА-ХИЛ ЁНДОШУВЛАР, ФИКРЛАР (ҚАРАШЛАР)

Шахнозахон Яркиновна Ахмаджонова
Андижон вилояти юридик техникуми мутахасислик фани ўқитувчиси
Фарход Эрмакбаевич Турсунов
Андижон давлат педагогика институти информатика ва аниқ фанлар кафедраси ўқитувчиси
https://doi.org/10.5281/zenodo.7685187

Аннотация: Ушбу мақолада давлат тушунчаси ва мавжуд сиёсий-ҳуқуқий ёндашувлар берилган. Ҳеч қайси бир ташкилот бажариладиган ишларнинг хилма-хиллиги ёки жамият тақдирига таъсир доираси юзасидан давлат билан тенглаша олмайди.

Калит сўзлар: давлат, жамият, демократия, цивилизация, эволюция, сиёсий партиялар, демократия.

Annotation: This article presents the concept of the state and existing political-legal approaches. No other organization can match the state in terms of the variety of work performed or the range of influence on the fate of society.

Keywords: state, society, democracy, civilization, evolution, political parties, democracy.

Давлат тўғрисидаги, унинг тушунчаси, моҳияти ва жамиятдаги роли (ўрни) тўғрисидаги масалалар (саволлар) давлатшунослик борасидаги узоқ давом этиб келаётган ва баҳсларга сабаб бўлаётган масалалар қаторига киради. Ушбу баҳсларнинг асоси нимада? Булар эса камида 3 та сабаб билан тушунтирилади:

Биринчидан, айтиб ўтилган масалалар тўғридан-тўғри ва бевосита ҳар хил қатлам, жамиятдаги синфлар, сиёсий партиялар ва харакатларнинг манфаатларини ифода этади.

Иккинчидан, ҳеч қайси бир ташкилот бажариладиган ишларнинг хилма-хиллиги ёки жамият тақдирига таъсир доираси юзасидан давлат билан тенглаша олмайди.

Учинчидан, давлат – жуда мураккаб ҳамда икки қарама-қаршиликларга эга бўлган ижтимоий-сиёсий ҳодисадир.

Давлатнинг тушунчаси, моҳиятини, кўп томонли қирраларини, хусусиятлари ва белгиларини очиб бериш вазифаси - фавқулодда мураккаб вазифадир.

Бу вазифани фақат давлатни конкрет-тарихий ўрганиш пайтида уни иқтисодиёт билан, жамиятнинг ижтимоий-сиёсий ва маънавий ҳаёти билан боғлаган ҳолда ҳамда фаннинг мавжуд ва янги ютуқларидан фойдаланиб ўрганиш даркор.

Қадимдан олим ва мутафаккирлар давлат нима, деган саволга жавоб топишга уриниб келганлар.

Қадимги римлик оратор, файласуф ва сиёсатчи Марк Тулмит Цицерон бир вақтнинг ўзида (давлат тўғрисида) ҳам савол берган, ҳам шундай жавоб берган: “Ҳа давлат бу нима, агар у умумий ҳуқуқ тартибот бўлмаса”. Цицероннинг бу масала бўйича кўпгина издошлари ва давом эттирувчилари бўлган, улар давлатга ҳуқуқ тартиботнинг ташкилоти, унинг асосий моҳияти ва вазифаси ҳам шунда деб тавсиф берганлар (Г. Кельзен, П. Струве ва б.).

Буржуазия даврида давлат – бу кишиларнинг мажмуи (иттифоқи), улар томонидан эгаллаган худуд ва ҳокимият деган таъриф (аниқлик) кенг тарқалди.

Таниқли давлатшунос Л. Дюги давлатнинг 4 та элементини ажратиб кўрсатади:

- кишилик индивидларининг иттифоқи;
- маълум худудни;
- мустақил (суверен) ҳокимиятни;
- хукуматни.

Г. Ф. Шершеневичнинг ёзишича, "Давлатнинг номи билан – битта ҳокимиятга бўйсунган, маълум худудларда жойлашган кишиларнинг иттифоқи" тушунилади.

Давлатга таъриф беришга К. Маркс ва Ф. Энгельслар ҳам бир неча бор эътибор беришган. Ф. Энгельс давлатга кейинчалик қисқача шундай таъриф берди: "давлат – бир синфнинг иккинчи синф устидан эзиш учун ишлатиладиган машинасидан бошқа нарса эмас".

Бу тушунчага олимлар бошқачароқ ўзгартириш киритиб, шундай ёзади: "давлат – бу бир синфнинг бошқа синф устидан хукмронлигини қўллаб-қувватлаб турувчи машина".

Бу талқинлар фан ва расмий сиёсатда кенг тарқатилган. Лекин бундай таърифлар шундай давлатларга мос келадики, яъни қаерда синфий зиддият ва

сиёсий қарама-қаршиликлар кўп бўлиб, жамиятнинг бўлиниб кетиши хавфи бўлган жойларда (давлатларда).

Бошқача айтганда, бу таъриф диктаторлик давлатларига тўғри келади.

Ҳозирги ўқув дарсликларида давлатга ўзининг махсус аппаратига эга бўлган, яъни ўз зайлини бутун мамлакат миқёсида мажбурий равишда ўтказа оладиган оммавий ҳокимиятнинг сиёсий-худудий суверен ташкилоти деб таъриф берилади. Лекин бу таърифда давлат билан жамият ўртасидаги боғлиқлик ўз ифодасини сустроқ топган.

Шунинг учун ҳам давлатга қуйидагича талқин берилади:

Давлат – бу жамиятнинг бирлиги ва бутунлигини таъминловчи, (жамиятни бошқаришда давлат механизми) қонунийлик ва ҳуқуқ тартиботга, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига кафолат берувчи, ҳуқуққа умуммажбурий ахлоқий куч берувчи суверен оммавий ҳокимият ўртасида воситаликни амалга оширувчи сиёсий ташкилотдир.

Юқорида келтирилган таъриф давлат тушунчас[i]ини умумий томонини ифодалайди, лекин бу таъриф замонавий ёки ҳозирги замон давлати учун тўғрироқ келади.

Бунда бироқ эътиборни жалб қиладиган томони, давлат бутун жамият ва унинг барча фуқароларининг сиёсий ташкилотидир дейилганидир. У муҳим ижтимоий ишларни бошқаради, жамиятнинг бир бутунлигини таъминлайди, жамият учун ҳаётий муҳим бўлган функцияларни бажаради.

Шу билан бир вақтда давлат (асосан ҳуқуқий давлат) фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини кафолатлашга жамиятда мустаҳкам ва инсонпарвар бўлган ҳуқуқ тартиботни қўллаб-қувватлашга чақирилган.

Давлат синфий нуқтаи назардан ёндошиб қуйидагича таъриф ҳам берилади:

Давлат – бир синфнинг бошқа синф устидан, жумладан камчиликнинг кўпчилик устидан хукмронлигини қўллаб-қувватлаб турувчи сиёсий ташкилот бўлиб, у моҳиятан иқтисодий ва сиёсий хукмрон синфнинг диктатурасидир.

Яна умумижтимоий нуқтаи назардан ёндошиш бўлиб, унда:

Давлат – сиёсий ташкилот-ассоциация бўлиб, унинг аъзолари оммавий ҳокимиятнинг тузилиши ва муносабатларига кўра бир бутун бўлиб бирлашадилар, улар ўртасидаги муносабатларни ечимини топишга қаратилган қуролдир.

И. Кантнинг фикрича, давлат кишиларнинг ҳуқуқий қонунларга бўйсундирилган бирлашмасидир, дейилади.

Давлатнинг моҳияти тўғрисида масалага тўхталадиган бўлсак, бу масала – давлат ҳокимияти кимнинг қўлида, кимнинг манфаатларини кўзлаб ва уни ким амалга ошириши ҳақида бўлади, яъни бош ва асосий масала бўлиб давлат ҳокимияти ҳисобланади.

Шунинг учун ҳам бу муаммо ўткир баҳоларга эга бўладиган масала деб қаралади.

Жумладан:

XX асрда тарқалган элит назарияси тарафдорлари халқ оммаси ҳокимиятни амалга оширишга ҳозир эмаслар ёки улар жамият ишларини бошқара олмайдилар, бу эса ўз навбатида давлат ҳокимиятини жамиятнинг тепадаги қатлами (элита)га тегишли эканлигини билдиради деб таъкидлайдилар.

Элит назарияси технократлар назарияси вакиллари ҳам қўллайдилар, уларнинг фикрича хукмдорликни, бошқарувни фақат профессионал бошқарувчилар, менеджерлар амалга ошира олишлари мумкин, дейилади.

Демократик доктрина тарафдорлари эса, ҳокимиятнинг биринчи манбаи ва ташувчиси халқдир, табиатан ва моҳиятан давлат ҳокимияти тубдан халқчил бўлиб, халқнинг манфаатларини кўзлаган холда ва унинг назорати остида амалга оширилиши зарур, дейилади.

Марксистик назария эса таъкидлайдики, сиёсий ҳокимият иқтисодий ҳиҳатдан хукмрон синфга қарашли бўлиб, унинг манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган.

Давлат моҳиятини очишдаги синфий ёндашув - жамиятшунослик фанининг катта ютуғидир.

Лекин бу ёндашувдан гап-сўзсиз фойдаланиш, жумладан барча ва ҳар хил давлатларга тавсиф беришда илмий жихатдан жудаям тўғри бўлмаган бўларди.

Давлат фаолияти тавсифига синфий йўналиш тусини бериш бу унинг моҳиятий томони, унинг асосий бошланишидир.

Лекин давлат фаолиятига синфий қарама-қаршиликлар нуқтаи назаридан қаралса, бу диктатура ўрнатилган, жамиятнинг бир қисми устидан иккинчи қисми қаттик эксплуатация ўрнатган давлатларга мос келади.

Ривожланган демократик мамлакатларда – давлат аста-секин ижтимоий қарама-қаршиликларни хал этишда босқинчилик ва зўровонлик йўлларини қўлламасдан, балким муаммоларни ечишда самарали механизм ролини бажаришга ўтмоқда.

Юқорида айтилганлар, замонавий давлат синфийликни бутунлай йўқотади, деган гап эмас, йўқ. У фақат иккинчи ўринга чекланади холос, ва биринчи ўринга умумижтимоий томон кўтарилди.

Бошқача қилиб айтганда, демократик давлатда анча аҳамиятлироқ бўлиб, иккинчи томони, яъни умумижтимоий томони ҳисобланади. Жумладан, давлатнинг моҳиятини анализ қилишда иккала томонини эътиборга олиш талаб қилинади,

Типология – кенг ва жуда хилма-хил белгиларга эга бўлган фавқулодда қийин ва кўпқиррали ҳодисадир. Бу эса унинг ҳар хил тизимлари ҳамда таснифларини яратилишига олиб келди. Кўп асрлик кишилик тарихи бири иккинчисини ўрнини эгаллагани мавжуд бўлиб келмоқда, бугунги кунда ҳам уларнинг сони кам эмас. Шунинг учун ҳам уларнинг илмий жиҳатдан таснифи муаммоси аҳамият касб этади.

Давлатни тарихий ривожланишини мантиқий нуқтаи назардан ифодаловчи, уларни маълум бир критерияларга асосланиб гуруҳларга бирлаштиришга имконият берувчи тасниф – типология деб аталади.

Марксиситик типологияга асосан ижтимоий-иқтисодий формациянинг 4 та типига ва иқтисодий базисининг 4 та типига давлатнинг 4 та типи мос келади – бу қулдорлик, феодал, буржуазия, социалистик давлатлар бўлиб, улар ўзларининг белгилари мажмуига эгадирлар.

Бир тарихий типнинг иккинчиси томонидан эгалланиши – бу объектив, табиий-тарихий жараен бўлиб, алмашинув революциялар натижасида амалга ошади. Бу жараёнда давлатнинг янги типи олдингисига нисбатан тарихан прогрессивроқ бўлиши зарур.

Формацион ёндашувга асосланган давлатнинг марксистик типологияси, жуда мукаммал (илмий жихатдан) бўлмасдан, унинг схематиклиги ҳамда бир томонлилиги кўзга ташланади.

Ҳақиқатда эса давлатлар эволюцияси кўп вариантли, турлича бўлганлиги маълум. Масалан, қулдорлик типи ҳамма давлатлар учун ҳам шартли равишда мажбурий бўлмаган, уларнинг баъзилари тараққиётида "орқага кетиш" ҳолатлари ва узоқ давом этган ўтиш даври юз берган .

Дунёвий адабиётларда давлатларни таснифлашнинг кўпгина асослари таклиф этилади, жумладан уларни демократик ва нодемократик давлатларга ажратиш тўғрисида фикр юритилади.

Охирги пайтларда давлатларни нисбатан анча кенг таснифлаш қўлланилмоқда, буларга тоталитар, авторитар, либерал ва демократик давлатлар таснифи киради.

1. Тоталитар давлатда барча нарсалар битта ғояга бўйсундирилган, яъни:. давлат - бу ҳамма нарса, инсон - бу хеч ким эмас". Бутун ҳокимият хукмдор элита (қатлам) нинг қўлида бўлиб, бошқалар давлат бошқарувидан четлаштирилган.

2. Авторитар давлатда – ҳақиқий (реал) ҳокимият маълум қатлам (элита) доирасига тегишли бўлиб шахс манфаатлари давлатманфаатларининг қурбони бўлади. Сиёсий доирада эса "рухсат этилганидан ташқари барчаси тақиқланади" принципи харакат қилади.

3. Либерал давлатда эса жамиятнинг ҳаётида барча фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари расман амалда (ҳаракатда) бўлади, давлат ишларида фуқароларнинг қатнашувига (иштироки) расман йўл қўйилади. "Тақиқланган барча нарсага руҳсат этилади". Бироқ амалдаги давлат тизимини (давлат ва ижтимоий) ўзгартириш борасидаги уринишларга йўл қўйилмайди.

4. Демократик давлатда эса давлат ва жамият ишларида, унинг бошқарувида фуқароларнинг ҳуқуқларини реал таъминлайди, бундай иштирокни амалга ошишига ёрдам беради. Шахснинг ҳуқуқ ва эркинликлари анча кенг бўлиб, ва уни амалга ошиши таъминланади. Ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида қонун билан чекланмаган ҳамма нарсаларга руҳсат этилади. Бу ерда давлат жамият ва шахсга хизмат қилади.

Инглиз тарихчиси А. Тойнби жамият ва давлатни таснифлашдаги цивилизацион ёндашувни таклиф этди. Бу ёндашувга биноан, жамият ва ҳаётни нафақат ижтимоий-иқтисодий томонларини, балки унинг диний, психологик, маданий асосларини ҳам эътиборга олиш зарур дейилади.

Унинг фикрича, дунё тарихида 26 та цивилизация санаб ўтилади, жумладан Миср, Хитой, ғарбий, диний (провослав), Араб, Мексика, Эрон, Сурия цивилизациялари ва б.

Цивилизацион ёндашув ҳохирги дунёнинг бирлиги ва бир бутунлиги, умуминсоният қадриятлари устиворлиги ғояларига асосланади. Цивилизациянинг бир бутунлиги ўзаро харакатлар техникасидан, ижтимоий ташкилотликда, дин ва фалсафада кўринади. Бундан шу нарса, яъни тарихий материализм – ижтимоий тараққиётнинг асосий базиси бўлиб ишлаб чиқариш ва ижтимоий-иқтисодий формацияларнинг ролини кўрсатиш жудаям тўғри келмаслиги кўзга ташланади. Бошқача айтадиган бўлсак, цивилизацион

ёндашувни ҳам бутунлай тўғри дейиш қийин, у формацион ёндашувнинг ўрнини эгаллашга қурби етмайди, лекин улар маълум биргаликда таснифлашнинг илмий асосини ташкил этса ажаб эмас.

Давлатларни типлар бўйича таснифлаш масаласи, унинг ҳамма томонларини тўла қамраб ололмайди.

Ўтмишдан маълумки, "ўтиш давлатлари" ҳам кам бўлмаган. Уларнинг баъзилари колониал тизимнинг тарқалиши натижасида пайдо бўлиб, баъзилари давлатларнинг амалдаги (мавжуд) типлари томон ҳаракат қилганлар (кўпчилик ҳолларда буржуазия типига) баъзилари эса (скандинавия давлатлари) ўзларида бир неча типдаги давлатларнинг белгиларини мужассамлаштиришга ҳаракат қилганлар (буржуазия ва социалистик давлатлар белгиларини). Учинчи бир хил давлатларда бўлса, ҳеч биттасида йўқ белгиларнинг пайдо бўлаётгани кўзга ташланади.

Марксистик адабиётларда "ўтиш давлатлари"га деярли эътибор берилмаган. Бу давлатлар вақтинчалик характерга эга бўлган давлатлар деб ҳисобланган, давлат битта тарихий типдан иккинчисига фақат революциялар натижасидагина ўтади, дейилган. Ҳақиқатда эса давлатлар тараққиётининг нисбатан табиий ва перспектив йўли – бу эволюцион йўлдир. Бундан келиб чиқадики, ўтиш давлатларининг мавжуд бўлиши табиийдир ва улар етарлича узоқ амал қилиши мумкин.

Юридик адабиётларда (фанда) асосан давлатларнинг 4 типи тўғрисида тўхталиб ўтилади: қулдорлик, феодал, буржуазия, социалистик типларидир.

Қулдорлик ва феодал типдаги давлатлар фақат Европада амал қилган (З. М. Исламов) бўлиб, қолган дунёда эса – Осиё, Африка, Америкада аҳамиятан бошқа кўринишдаги давлатлар бўлган, бу ўз навбатида давлатлар типига синфий ёндашувдан фарқли шарқий ёндашувни ҳам борлигини билиш имкониятини беради. Ҳақиқатан, уларни бундай ажратиб кўрсатишга асос бўлган. Сабаби қадимги давлатлар (Миср, Бобил, Хиндистон, Хитой ва б.) суғориладиган ерлар зонасида бундан 5 минг йил олдин пайдо бўлишган. Уларнинг пайдо бўлиш сабабларидан биттаси суғориш тизимларининг қурилиши натижасида ишлаб чиқаришнинг бирданига ўсиши бўлади. Ишлаб чиқариш ёки қишлоқ хўжалигининг бундай характери қабилаларнинг сақланиб қолишини белгилаб беради, чунки битта оила суғориш иншоотларининг қурилишини ва эксплуатациясини бошқара ололмас эди. Шунинг учун ҳам уларда ерга нисбатан хусусий мулкчилик вужудга келмади, ишлаб чиқариш қуролларига нисбатан синфийлик бўлмади.

Давлатнинг пайдо бўлиш жараенида пирамида намуна кўринишидаги жамият юзага келди: тепала – яккаҳоким монарх (подшо, фиравн, шох ва б.) паста унинг яқин кишилари, маслахатчилари (вазирлар). Кейин нисбатан паст поғонадаги амалдорлар, пирамиданинг асосида эса – қишлоқ хўжалик жамоа (қабила) лари. Охиргилари эксплуатациянинг объектлари бўлиб хисобланган.

Қанчалик давлат суғориш иншоатларини қуришда жамоаларнинг коллектив меҳнатини бошқариб турганлиги учун ҳам ерга нисбатан ўзини олий эгалик қилувчи деб ҳисоблади. Натижада жамоа (қабилалар) давлатга боғлиқ бўлиб қолдилар.

Қисқаси, "Осиё ёки шарқий" типдаги давлатнинг иқтисодий асоси бўлиб ерга ва сувга нисбатан мулкчилик бўлиб қолди.

Шарқий давлатлар бир неча функцияларни бажарганлар:

- жамоат ишларини ташкилини (суғориш иншоатларини ташкил этиш ва эксплуатация этиш;
- молиявий-солиқ йиғиш;
- ўз худудининг ҳарбий мудофаси ва бошқаларни босиб олиш;
- қабила (жамоа) ва қулларнинг қаршиликларини бостириш.

Давлат ҳокимиятининг ташкил этилиши қадимги шарқда "шарқий диспотия" шаклида кўпроқ кўзга ташланиб, ҳеч ким томонидан чекланмаган ҳокимият битта ҳукмдорга –меросхўр монархга тегишли бўлган, у давлатни кучли ҳарбий бюрократик аппарат ёрдами билан бошқарган.

Қулдорлик типидаги давлатлар эрта шарқий давлатлардан анча кейинроқ пайдо бўлди. Улар хусусий мулкчиликнинг пайдо бўлиши, мулкий қатламларга ва жамиятни синфларга бўлиниши натижасида юзага келди.

Классик характерга эга бўлган давлатлар Грецияда (VIII-VII асрларда б. э. гача) ва Римда (VI аср б. э. гача) ташкил топган.

Қулдорлик давлатларининг иқтисодий баъзиси бўлиб қулдорларнинг нафақат ишлаб чиқариш қуроллари нисбатан ҳукмронлиги, балки уларнинг хизматкорлари, яъни қулларга хусусий мулкчилиги ҳисобланган. Моддий бойликларни яратувчи қуллар ҳуқуқ субъекти статусига эга бўлмаганлар, балки улар нарса, ҳуқуқ ва эксплуатация объекти каби қаралган.

Қулдорлик давлати синфий характерга эга бўлган. Моҳияти жиҳатдан диктатура қуроли бўлиб қулдорлар ҳисобланган. Унинг синфийлик моҳияти қуйидаги функцияларда намоён бўлади:

- қулдорларнинг хусусий мулкини қўриқлаш, ҳамда қуллар ва эркин ҳеч нарсаси йўқларни эксплуатация қилиш учун;
- қуллар ёки эркин – ҳеч нарсаси йўқларнинг қаршиликларини бостириш учун, қўрқитиш учун ва б. ;
- тартиб интизомни қўллаб-қувватлаш мақсадида ғоявий таъсир кўрсатиш учун.

Қулдорлик давлати ҳокимиятининг ташкилий шакли унитар монархия ёки республикадир. Масалан, III асрда Римда – чекланмаган монархия; Африкада – демократик республика (бир демократик республика бўлиб, давлат олий органларига сайловларда ҳамма эркин фуқаролар (аҳоли) иштирок этадилар); Спартада – аристократик республика шакли (давлат олий органига сайловларда йирик ҳарбийлар аристократия вакиллари иштирок этадилар) ва ҳ.

Феодал ишлаб чиқариш муносабатлари асосида олдинги даврда таниқли бўлмаган кўп давлатлар юзага келди. Бу давлатларга – Англия, Франция, Германия ва Россия, Чехия ва Польша, Скандинавия давлатлари, Япония ва б. киради.

Феодал давлатларининг иқтисодий базиси бўлиб, феодалларнинг ерга ва крепостной деҳқонларга нисбатан тўла бўлмаган хусусийлик (мулкчилик) ҳисоблаган. Асосий синфлар бўлиб феодаллар билан крепостной деҳқонлар бўлганлар. Улар билан бирга бошқа ижтимоий гуруҳлар ҳам бўлиб, уларга шаҳар хунармандлари, савдо билан шуғулланувчилар ва бошқалар кирган.

Феодал давлатларда диктатура қуроли бўлиб, феодаллар билан истиёзли қамламлар (князь, дворян, диндорлар) ҳисобланган.

Феодал давлатларнинг функциялари синфий қарама-қаршиликлардан келиб чиққан ҳолда белгиланган. Давлат жамиятнинг талабларидан келиб чиқадиган функцияларни амалга оширган.

Феодал давлатларнинг давлат аппарати ҳарбийлар, полиция отрядлари, жандармлар, разведка органлари, солиқ йиғувчи ва суд органларидан ташкил топган.

Буржуазия типидаги давлатлар энг узоқ яшаган давлатлар бўлиб, улар шароитга қараб мослашишга ва ўзгаришга мойиллиги билан ажралиб туради.

Феодал давлатчилигига нисбатан буржуазия типидаги давлатларнинг ўрнатилиши – ижтимоий прогрессига қўйилган катта қадам бўлди.

Буржуазия давлатларининг иқтисодий базисини ривожланишнинг биринчи этапида ишлаб чиқаришга нисбатан капиталистик хусусий мулкчилик ташкил

этади. Бунда ҳамма фуқаролар қонун олдида бир хил, лекин иқтисодий тенгсизлик сақланади. Узоқ вақт давомида 2 та синфдан, яъни буржуазия ва ишчилардан иборат бўлиб қолди. Буржуазия типидаги давлат ўз тараққиётида бир неча босқичларни босиб ўтади:

- капиталистик давлатни оёққа туриши ва тараққиёти;
- монополистик капитализм даврига (Х1Х аср охири ХХ аср биринчи ярми);
- анча ривожланган давлат типига ўтиш даври (30 й. б. э.).

Социалистик типдаги ғоя ва фикрларни ўз асарларида К. Марк, Ф. Энгельс, В. Ленин ёритдилар. Айтилишича, антиэксплуатацияга асосланган давлат прлетар революцияси натижасида юзага келади ҳамда бу эски буржуазия давлатчилигининг синиши билан боғлиқ бўлади. Бунда давлат ҳокимияти ишчилар синфи бошчилигидаги меҳнаткаш оммага қарашли бўлади, дейилган. Тахмин қилинишича, помещик ва капиталистларнинг ҳокимиятидан озод бўлган халқ ишлаб чиқаришни национализация қилиш шароитида кутилмаган сакрашлар билан ишлаб чиқаришларини юксак поғонага кўтарди, фан ва техниканинг буюк тараққиётига эришилади, бутун меҳнаткашлар оммаси янги ҳаётнинг фаол қурувчилари бўлиб яшайди ва уларнинг барчасини давлат бошқарувичга жалб қилишади дейилади. Биламизки, бу тахминларнинг кўпчилиги ўйлардан бошқа нарса бўлиб чиқмади.

Фуқаролик тинчлиги ва миллатлараро тотувликни таъминлаш, қонунийлик ва ҳуқуқ тартиботни қарор топтириш мана шундай сиёсий давлат ва конституциявий тузумга эришиш калитидир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Одилқориев Ҳ.Т., Давлат ва ҳуқуқ назарияси. –Т. Адолат, 2021. –31-76 б.

2. Исломов З.М. , Давлат ва ҳуқуқ: умумназарий масалалар. (Давлат назарияси). –Т. : Адолат, 2000. –272 б.

3. Одилқориев Х. Т. «Конституция ва фуқаролик жамияти». Т. “Шарқ”. 2002 йил.

4. Саидов А, Тожихонов У. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. I-жилд. Давлат назарияси. -Т. : Адолат, 2001. –336 б.

5. Нажимов М. К. , Собуров Н. , «Давлат : асосий тушунча ва атамалар». Т. 2002 йил.

SCIENCE SHINE
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
Volume 1 Issue 1 February 28, 2023

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA JISMONIY RIVOJLANISH, O‘Z-O‘ZIGA XIZMAT VA GIGIENA BO‘YICHA KO‘NIKMALARNI SHAKLLANTIRISH

Xurshida Anvarjon qizi Satimboyeva
Izzatbek Ilhomjon o‘g‘li Yusupov
University of Economics and Pedagogy, Pedagogika va tillarni o’qitish kafedrasi o’qituvchilari
https://doi.org/10.5281/zenodo.7685307

Annotatsiya: Mazkur maqolada bolalarni maktabgacha ta’limga qo‘yiladigan Davlat talablarida jismoniy tarbiyalash vazifalari, jismoniy rivojlanish, o‘z- o‘ziga xizmat va gigiena bo‘yicha ko‘nikmalarni shakllantirish usullari, Jismoniy tarbiyalash mashqlari haqida so’z boradi

Kalit so’zlar: barkamollik, sog’lik, ta’lim, tarbiya, jismoniy harakat, mashqlar, gimnastika.

Annotation: This article deals with the tasks of physical education, physical development, self-service and hygiene skills formation methods, physical education exercises in the State requirements for preschool education of children.

Keywords: fitness, health, education, upbringing, physical activity, exercises, gymnastics.

Maktabgacha tarbiyani insonparvarlashtirish uni yangilash jarayonining asosi hisoblanadi. Olimlar, amaliyotchi mutahassislarning tobora ko’proq qismi maktabgacha yoshdagi bolalarni jismoniy tarbiyalash tizimi shaxsga majmuali, insoniy ta’sir yetkazishi, har bir bolaning muntazam va imkon qadar to’la jismoniy rivojlanish huquqi amalga oshirilishini ta’minlashi kerak, degan xulosaga kelmoqdalar.

Sog‘lom, baquvvat, jismoniy rivojlanib o‘sayotgan bog‘cha bolasi, bu, asosan, o‘z yoshi, qobiliyatiga ko‘ra harakat, malaka va ko‘nikmalari shakllanib kelayotgan, o‘ziga mos turli harakatlarga qiziqqan, axloqiy-irodaviy shaxsning ajobiy hislatlariga ega bo‘lishi lozim.

Maktabgacha jismoniy tarbiya tizimida bolalarni pedagogika va psixologiya asosida har tomonlama shakllanishini, harakat, jismoniy qobiliyatlarining takomillashishini, harakat malakasi, ko‘nikma va bilimlarini kattalarning pedagogik jarayoni ta’siri ostida tarbiyalash va o‘rgatish lozimdir. Maktabgacha bo‘lgan davr bolaning rivojlanishidagi muhim davr hisoblanib, uning salomatligiga, jismoniy

rivojlanishiga va harakat madaniyatiga zamin yaratadi. Shuning uchun ham maktabgacha ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya bo‘yicha ish olib borish keng ma’noda ahamiyatlidir.

Murakkab sport o‘yinlari, rasmiy musobaqalar bog‘cha yoshidagi bolalar bilan o‘tkazilishi tavsiya etilmaydi, chunki bu mashqulotlar davomiy mashq qilishni hamda katta jismoniy yuklama va asablar zo‘riqishini talab qiladi. Lekin sport o‘yinlarining yengil elementlarini hamda ko‘ngilochar mashqlarni, sport turlarining ayrim mashqlarini bog‘cha bolalariga tavsiya etish juda ahamiyatlidir.

Jismoniy mashqlarni tanlab olishda umuman bog‘cha bolalarini emas, balki bog‘cha bolalarining aniq yoshdagi guruhlarini hisobga olmoq zarur. Shuni unutmaslik kerakki, 6—7 yoshli boqcha bolalari ko‘p narsalarni bilishiga qaramasdan, o‘tkaziladigan mashg‘ulotlarni murakkablashtirib borish faqatgina mashqlarning hajmi hamda me’yorlarini oshirish hisobidan bo‘lib qolmasdan, balki ulardan harakatlarni sifatli bajarish talab qilinishi lozim. Bu yerda bolaning tayyorgarlik darajasini hisobga olmoq zarur: masalan, katta guruhdan maktabga tayyorlov guruhiga o‘tkazilish davrida bola haligacha to‘g‘ri sakrashni o‘zlashtira olmagan yoki o‘rganmagan bo‘lishi mumkin. Shunday bo‘lmoqligi zarurki, ya’ni u hech bo‘lmaganda balandlikka sakrashda oldiniga 20 sm, so‘ng 25—30 sm ga bemalol sakray olishi lozim. Bolaning o‘z vaqtida o‘zlashtira olmaganining sababi shundan iboratki, ushbu turlarga o‘rgatish birgalikda olib borilmagan.

Harakatlarning asosiy turlari (yurish, yugurish, muvozanat, osilish, sakrash, uloqtirish)ni 5—6 yoshli bolalar yetarli darajada o‘zlashtira olmaganligi ularning o‘yin faoliyatida va o‘zlari mustaqil shug‘ullanishida shu harakatlardan juda kam foydalanishidan darak beradi.

Shunday qilib, bolalar bog‘chasiga qatnaydigan 5—6 yoshli bolaning jismoniy o‘sishi to‘liq va har tomonlama rivojlanganligi aniqlangan. Ko‘pgina tajribalar va olib borilgan tadqiqotlar ham shuni ko‘rsatmoqdaki, jismoniy tarbiyaning samaradorligini oshirishning asosiy yo‘li — bu bog‘cha kun tartibi jarayonida nafaqat muntazam o‘tkaziladigan ertalabki gimnastika, harakatli o‘yinlar, balki ulardan tashqari, ochiq xavoda o‘tkaziladigan jismoniy mashg‘ulotlar, imkoniyat darajasida harakat faoliyatini mashg‘ulotlar o‘rtasida tashkil etish, daqiqali jismoniy mashqlarni, turli harakatlarni kunduzgi uyqudan keyin o‘tkazishdir.

Bog‘chalardagi katta guruhlarga kiritilgan kun tartibi¬dagi jismoniy harakatlar bolalarga ijobiy ta’sir etib, ularning jismoniy rivojlanishiga, ish faoliyatiga, bolalar badanining chiniqishiga olib kelib, bularning hammasi bolalarni turli kasalliklardan saqlab qolishga sabab bo‘lgan.

Shunday ekan bizning oldimizga qo'ygan maqsadimiz, maktabgacha yoshdagi bolalarda jismoniy rivojlanish, o'z- o'ziga xizmat va gigiena bo'yicha ko'nikmalarni shakllantirish mazmunini o'rganishdan iborat.

Vazifalarimiz esa quyidagicha:

-Maktabgacha ta'limga qo'yiladigan Davlat talablarida jismoniy tarbiyalash vazifalarini aniqlash

-Jismoniy rivojlanish, o'z- o'ziga xizmat va gigiena bo'yicha ko'nikmalarni shakllantirish usullarini tizimga solish.

- Jismoniy tarbiyalash mashqlarini o'rganish

- Bolalalarni jismoniy tarbiya mezonlarini ishlab chiqish

Jismoniy daqiqa charchoqning oldini olishda va diqqatni jalb qilishda tavsiya etiladi. 2-3 mashq o'tkaziladi. Harakatli o'yinlar kunda ochiq havoda, saylda o'tkaziladi.

Gimnastika: oddiy yurish, oyoq uchida, tovonda, oyoq kaftlarining ichki va tashqi qirrasida yurish, qo'llar bilan tizzalarga tayanib yurish, kerishib yurish, mushukday yurish, tizzalarni baland ko'tarib yurish, tizzalarni orqaga bukib yurish, yarim cho'qqayib va cho'qqayib yurish, qadamlarni juftlab va almashlab yurish, yurishni sakrashlar bilan navbatlashtirib yurish, to'siqlardan oshib o'tib yurish, arg'amchi ustidan, tayoqcha, to'ldirma to'p ustidan sakrash, skameyka ustida yurish. Gimnastika mashg'ulotlarida qo'llaniladigan yugurish mashqlari, oddiy yugurish, tizzalarni baland ko'tarib yugurish, oyoqlarni oldinga, orqaga bukib, oldinga, tomonlarga siltab yugurish, chalkash qadamlar bilan oldinga, yon tomonga; burilishlar, to'xtashlar bilan buyumlarni uloqtirish va uni ilib olish bilan yugurishlar; qayta saflanib, turli to'siqlarni oshib o'tib, to'siqlar ustida yugurish, yugurish va yurishga navbatlashtirish va hokazo.

Ma'naviy merosimiz asosida bolalarda jismoniy barkamollikni shakllantirish bugungi davr talabidir. Katta guruhning jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini tashkil qilish va o'tkazish bolalar organizmining har tomonlama garmonik rivojlanishini ta'minlashi, salomatligini mustaxkamlashi, harakat malakasi va ko'nikmasini shakllantirishi lozim.

Sog'lom bolani tarbiyalashda eng muhim vositalardan biri jismoniy mashqlar, harakatli o'yinlar va sport ko'ngilochar o'yinlari sanaladi. Bolalar bilan jismoniy mashqlarni bajarganda ularning salomatligini kuzatib borish, tashqi ko'rinishiga, kayfiyatiga, charchashi, ishtahasi, uyqusiga e'tibor berish juda muhim.

Maktabga tayyorlov guruhi bolalarining jismoniy tarbiyasi ularni sog'lomlashtirish, hayotiy ta'lim va tarbiya berish yo'nalishini ko'zda tutadi.

Gavdaning hamma muskullari ishtirokida bajariladigan umumrivojlanish mashqlari, qaddi-qomatni rostlaydigan, harakat malakasi va koʻnikamasini hosil qiladigan, jismoniy hislatlarni tarbiyalaydigan mashqlar orqali yuqoridagi fikrlarni amalga oshirish mumkin .

Bola tarbiyasining birinchi yili juda muhim ahamiyatga ega. Bu davrda hayotning poydevori qoʻyiladi, xulq-atvor, sifatlar, ruhiy xususiyatlar shakllanadi. Shaxsning keyingi shakllanishi, tarbiyalanishi, kelajakda rivojlanishi bir-biriga bogʻliq. Bolalarning barkamol rivojlanishiga, jismoniy tarbiyalanishiga birinchi yillarda asos qoʻyiladi. Me'yorida oʻsayotgan bola har doim harakatga intiladi. Uch yoshli bola tetik holatda 6,5 ming harakat qilsa, 7 yoshida 16—18 ming harakat qiladi. Harakatlanish chogʻida yurak-qon tomirlari, nafas va asab tizimlari, modda almashinuvi yaxshilanadi. Kasalliklarga qarshilik koʻrsatish immuniteti oshadi, organizmni muhofaza qilish kuchlari kuchayadi. Harakat orqali bola dunyoni taniydi, uning ruhiy jarayonlari rivojlanadi. Harakat tajribasini yigʻish, kuchli rivojlantirish, koordinatsiyalanish, chidamli boʻlish va boshqa xususiyatlar mehnat harakatlarini egallashda yordam beradi, turli topshiriqlarni aniq bajarishga oʻrgatadi, estetika sezgilari-ni tarbiyalashga koʻmaklashadi.

Jismoniy tarbiya mashgʻulotlari — oʻquv-tarbiya ishining asosiy shakli. Ular haftada ikki marta, kichik va oʻrta guruhlarda 20 — 25 daqiqa va tayyorlov guruhda 30 — 35 daqiqa oʻtkaziladi. Tayyorlov qismida yurish, yugurish, raqs mashqlari va saf mashqlari oʻtkaziladi. Asosiy qismda umumrivojlantiruvchi mashqlar, asosiy mashqlar va harakatli oʻyinlar tavsiya etiladi. Yakuniy qismda qam qarakatli oʻyinlar va ohista yurish oʻtkaziladi. Ertalabki gimnastika bogʻcha kun tartibida muhim sogʻlomlashtirish tadbiri sanaladi. Kunda bajariladigan mashqlar toʻgʻri qomatni shakllantiradi, intizom va jismoniy mashqlarga qiziqishni uygʻunlashtiradi, koʻtarinki ruh bagʻishlaydi. Oʻtish vaqti: kichik guruhda 5-8 daqiqa, oʻrta guruhda 9-11, tayyorlov guruhda 12-15 daqiqa. Mashqlar mazmuni: yurish, yugurish 30 soniya-dan 15 daqiqagacha, umumrivojlantiruvchi mashqlar va sekin yurish yoki kamharakatli oʻyinlar. Bogʻcha sharoitida turli oʻyinlar, musobaqalar, bayramlar oʻtkazish mumkin. Bundan tashqari, hozirgi zamonda har bir bolaning qobiliyatiga qarab shaxmat, shashka, kurash, tennis, gimnastika, badiiy-gimnastika va boshqa sport turlari bilan shugʻullanishga jalb qilish bugungi kunning talabi.

Yurish va yugurishni oʻrgatishning asosiy uslubi yaxlit oʻrgatishdir, ya'ni mashqning qanday bajarilishini koʻrsatish va tushuntirishdan keyin uni yaxlit bajarish taklif qilinadi. Yurish — sogʻlomlashtirish va ta'lim-tarbiyaning qator vazifalarini hal etishda asosiy vosita boʻlib xizmat qiladi. Yurish dinamik harakat boʻlib, bajarish

jarayonida in-son organizmidagi ko‘p mushaklar ishga kirishadi. Bu esa, o‘z navbatida, inson organizmidagi modda almashinuvini, nafas olish va qon aylanish faoliyatini yaxshilashga qulay sharoit yaratadi. Oyoq mushaklarini rivojlantirish va mustahkamlashda yurish samarali vosita hisoblanadi. Bundan tashqari, mushak guruhlarini taranglashishi, bo‘shashishi bilan navbatlanishi, inson jismida qulay sharoit yaratadi, nafas olish va qon aylanish faoliyatini yaxshilaydi. Ayrim hollarda bolalar mashqni bajara olmaganlarida, qismlarga ajratish uslubini qo‘llash, ya’ni mashqni qismlarga bo‘lib bajarish mumkin.

Birinchi navbatda, oyoq kaftlarining to‘g‘ri qo‘yilishiga ahamiyat berish zarur. Oyoq kaftlari yurishda bir oz tashqariga, yugurishda esa to‘g‘ri chiziq bo‘ylab bosiladi. Oyoqlarni yerda, «sudraladigan» qilib ortiqcha zo‘riqtirish ham yaramaydi.

Gavdaning (vertikal va yon tomonlarga) minimal chayqa-lishiga erishish zarur.

Yurishda qo‘llar tirsak bo‘g‘inlaridan ham, elka bo‘g‘inla-ridan ham erkin va keng harakatlanishi kerak.

Yurish yoki yugurishning bir turidan ikkinchi turiga o‘tish, odatda, harakat chog‘ida amalga oshiriladi.

Fiziologik yuklanish yurish va yugurishning tezligini va ularning bajarilish davomiyligini o‘zgartirish orqali boshqariladi.

Yurish mashqlarini o‘tganda, ayniqsa, bolalar guruhlari bilan mashg‘ulot o‘tkazilayotganda asosiy diqqat qomatni to‘g‘ri tutishga qaratilishi zarur.

Tirmashib chiqish mashqlari chaqqonlik va dadillikni oshiradi, shug‘ullanuvchilarda o‘z kuchiga ishonch hosil qildiradi, koordinatsiya qobiliyatini takomillashtiradi.

Tirmashib chiqish aralash osilishda va faqat qo‘llarda osilish holatlarida bajariladi. Qo‘llarda osilib chiqilayotganda ehtiyot bo‘lish zarur, chunki unda asosiy yuklashish qo‘l va yelka kamari muskullariga tushadi. Shuni hisobga olgan holda, mashg‘ulotlarda faqat qo‘llarda osilib chiqish mashqlarini aralash osilishda tirmashib chiqish mashqlari bilan navbatlantirib turish kerak.

Aralash osilish va aralash tayanishda tirmashib chiqish. Gimnastika devoriga tirmashib chiqish mashklari:

a) oyoq va qo‘llarni navbatma-navbat almashtirib, yuqoriga tirmashib chiqish, pastga tushish va yon tomonlarga yurish;

b) shuning o‘zi, lekin ikki qo‘l bilan baravariga ushlab tirmashib chiqish;

v) yuqoriga, pastga va yon tomonlarga sakrash (bu mashq bajarilayotganda ehtiyot bo‘lish zarur);

g) devorga orqa qilib turib, tirmashib chiqish.

Bu guruhdagi mashqlar chaqqonlikni, tezkorlikni, chamalashni rivojlantirishga yordam beradi va oyoq, gavda, ayniqsa, qo‘l va yelka kamari muskullarini rivojlantiradi. Bu mashqlarni bajarganda harakat uyg‘unligi takomillashadi, chunki buyumlarni muayyan masofaga va ma’lum nishonga otish uchun muskullar yuqori darajada sezgir bo‘lishi zarur. Buyumlarni uloqtirish harakat uyg‘unligi bo‘yicha ilib olishga nisbatan bir qancha oson, chunki ilib olish harakatida bir qancha vazifalar bir vaqtda hal qilinishi kerak. Ilib olish vaqtida, uchib kelayotgan buyumning yo‘nalishi, tezligi, hajmi aniqdab olinishi zarurki, shunga ko‘ra ilib olish usuli belgilanadi, ilib olishda buyumning qanchalik zo‘r berish lozimligi belgilanadi.

Pol yoki devordan qaytadigan, sakraydigan rezina yoki futbol to‘plarini ilib oluvchi uning tarangligini ham aniq-lab olishi kerak, chunki uning uchish balandligi shunga bog‘liq bo‘ladi. Bu guruhdagi mashklar bog‘chadagi jismoniy tar-biya mashg‘ulotlarida keng qo‘llaniladi. Uloqtirish va ilib olish uchun buyum sifatida katta va kichik to‘plar, to‘ldirma to‘plar, tayoqcha va hokazolardan foydalaniladi. Uloqtirish va ilib olishning asosiy mashqlari: uzoqlikka uloqtirish, nishonga uloqtirish, yuqoriga otish va ilib olish.

Uzoqqa uloqtirish. Bu guruhdagi mashqpar engil atletika mashg‘ulotlarida qo‘llaniladi. Gimnastika darslarida bu mashqlar maxsus o‘rgatilmaydi va kam qo‘llaniladi.

Nishonga uloqtirish. Zalda uloqgiriladigan buyumlar sifatida kichkina va katta to‘plar hamda nishon sifatida fanerdan yasalgan shitlar yoki devorga chizilgan doiralar, g‘imnastika hal-qalari va hokazolar qo‘llaniladi. Ochiqjoylarda yoki maydonchada nishonga otishga latta to‘plar misol bo‘la oladi.

Irg‘itish va ilib olish. Bu mashqlarga to‘plarni (turli to‘plar) va gimnastika tayoqchasini irg‘itish va ilib olish, ikki va undan ortiq to‘plarni irg‘itish va ilib olishlarni kiritish mumkin. Quyidagilar (shu jumladan, to‘ldirma to‘plarni) irg‘itish va ilib olish mashqlariga misol bo‘la oladi: to‘pni pastdan irg‘itish, bosh orqasidan irg‘itish, ikki qo‘l bilan ko‘krakdan irg‘itish, shuning o‘zini bir qo‘l bilan bajarish, to‘pni yelkadan bir qo‘llab va ikki qo‘llab irg‘itish, yelka orqasidan bir qo‘llab tashlagan to‘pni ikki qo‘llab ilib olish, to‘pni bosh ustida orqada ilib olish, oldinga engashib to‘pni oyoqlar orasidan irg‘itish va uni aylanib ilib olish, to‘pni to‘piqlar bilan qisib olib, yuqoriga irg‘itish va uni ilib olish.

Gimnastika tayoqchasini irg‘itish va ilib olish gorizontal, vertikal va engashgan holatlarda, irg‘itishdan, shuningdek, uni havoda uzunasiga joylashgan qo‘l va ko‘ndalang o‘q atrofida aylanadigan qilib tashlashdan va bir qo‘l yoki ikki qo‘l bilan, har xil ushlash usullari bilan ilib olishdan iboratdir.

Oshirib otish. Bu guruhga xos mashqlardan biri — katta rezina yoki boshqa to‘plarni bir-biriga oshirib otishdir.

Yuqorida bayon qilingan mashqlarda tahriri bir-biriga oshirib otadigan quyidagi mashqlar ham qo‘llaniladi: to‘pni bir qo‘l bilan yonboshdan siltab uloqtirish; oyoqlarni kerib, oldinga engashib turib, to‘pni boshdan oshirib orqaga otish; to‘pni oyoqlar bilan oldinga otish, o‘tirish holatidan orqaga dumalab yotib, gavdani keskin to‘g‘rilab va gavdani ko‘tarib, to‘pni oyoqlar bilan oldinga, yuqoriga uloqtirish.

O‘rgatish uslubi. Uloqtirish va ilib olish mashqlarini o‘rgatishga yaxlit o‘rgatish uslubi va yordamchi mashqlar uslubi qo‘llaniladi. Shug‘ullanuvchilarga o‘ng qo‘l bilan ham, chap qo‘l bilan ham bir xilda uloqtirishga o‘rgatish lozim.

Ilib olish ancha murakkab harakat bo‘lgani uchun, eng avva-lo, to‘pni to‘g‘ri ilib olish texnikasini o‘zlashtirish kerak.

Uloqtirish va ilib olish mashqlari quyidagi usullar orqali murakkablashtiriladi:

1) uloqtiriladigan buyumlarning hajmi va og‘irligini o‘zlashtirish;
2) bir vaqtda uloqtiriladigan buyumlarning sonini oshirish;
3) uloqtiriladigan masofasini uzaytirish;
4) uloqtirish va ilib olishni qo‘l, oyoq, gavdaning qo‘shimcha harakatlari (masalan, muvozanat saqlash, emaklab o‘tish, yugurish va hokazolar) bilan birga bajarish;
5) dastlabki holatlarni o‘zgartirish (o‘tirib, yotib, tizzalarda turib va hokazo);
6) uloqtirish va ilib olishni qo‘l, oyoq va gavdaning qo‘shimcha harakatlari bilan birga bajarish.

Gimnastika darslarida yurishning quyidagi turlari qo‘llaniladi:

1. Sayr qadami — oddiy yurish.
2. Saf qadami — oyoq erdan 10—15 sm ko‘tarilib, oyoq osti gorizontal holatda qattiq erga qo‘yiladi, qo‘l elka bo‘g‘inidan oldinga, gavda bo‘ylab harakatlanadi, tirsak qismida bukiladi, barmoqlar yarim siqilgan holatda harakat qiladi.
3. Keng qadamlab, oyoqni bukib yurish. Oyoqlar yarim bukilgan holatda, iloji boricha keng qadam tashlab, gavda oldinga engashtirilgan holatda yuriladi. Yurish texnikasi asoslarini egallashda va mushaklarni mustahkamlashda quyidagi yurish turlari qo‘llaniladi:

a) oyoq uchlarida, tovonda va oyoq ostining ichki, tashqi yonlarida;
b) oyoq tovonidan uchiga va uchidan tovonga harakatlantirib, mayin yurish;
v) juftlama qadam;

g) chalishtirma qadam;
d) tizzalarni baland ko‘tarib yurish;
e) yarim cho‘qqaygan va cho‘qqaygan holatda yurish;
j) hamla qadamlari va boshqalar.

Sog‘lomlashtirish maqsadida yurish turlarini qo‘llab, bir necha vazifalar hal etiladi:

1. Qon aylanish va nafas olishni rivojlantirish va mustahkamlash. Bu vazifani hal etishda yaxshi egallangan yurish turlarini tez sur’atda va uzoq masofaga yurish orqali amalga oshiriladi. Yuqorida ko‘rsatilgan yurishlar, asosan, ochiqmaydonlarda, tabiiy joylarda o‘tkazilishi maqsadga muvofiqtsir.

2. Mushaklarni rivojlantirish. Bu vazifalar yurishning kuch bilan bajariladigan ayrim turlarini qo‘llab, amalga oshiriladi. Bular: hamla qadamlar bilan yurish, yarim cho‘qqaygan holatda yurish, tizzalarni yuqori ko‘tarib yurish bilan katta masofani zabt etishlar.

Qon aylanish va nafas olish faoliyatini tinchlantirishda sekin yurish turlari qo‘llaniladi. Bunda oyoquchlarida yurish-ni, oddiy yurish bilan navbatlantirib bajariladi

Ta’lim-tarbiya vazifasini hal etish uchun, birinchi nav-batda shug‘ullanuvchilarni oddiy yurishning tejamkor, qulay texnikasini egallashga qaratmoq lozim. Yurishga o‘rgatish jarayonida oyoq tovonining erga to‘g‘ri tushishiga e’tiborni qaratish kerak. Buning uchun bir qancha «maxsus mashq»lardan foydalanish nazarda tutiladi. Yurish vaqtida orqadagi oyoqni oldinga chiqarishda ko‘p xatoliklarni ko‘rish mum-kin. Bular: oyoqni oldinga qadamlashda mushaklarni bo‘shat-maslik natijasida oyoq tovonlarining erda sudralishi, oyoq uchlarining ortiqcha ko‘tarilishi, gavdaning tebranishiga olib keladi. Yonga tebranib yurish oyoqlarni keng qo‘yishga yoki oyoq uchlarini tashqariga yozib qo‘yishga sabab bo‘ladi. To‘g‘ri yurganda, tik va yonga tebranish deyarli sezilmaydi. Yonga tebranishni kamaytirish uchun erga chizilgan to‘g‘ri chiziq bo‘ylab yurish, tik tebranishni esa «tuya» yurish (oyoqlarni ozgina bukib yurishlar), bo‘shagan oyokdar bilan har xil siltash va maxsus mashqlarni qo‘llash tavsiya etiladi. Qo‘llar bilan erkin harakatlar gavdani yonga tebranishini ma’lum darajada kamaytiradi. Yurish birmuncha va-zifalarni hal qilishda qo‘llanilishi mumkin.

Jamoa bo‘lib yurish malakalarini egallash

Bu mashklar saf mashqlari bo‘yicha olingan bilim va ma-lakalarni mustahkamlashga, shug‘ullanuvchilarning diqqa-tini jamlashga, ruhiy holatlarni va intizomni yaxshilash-ga qaratilgan.

Gimnastika mashg‘ulotlarida qo‘llaniladigan samarali saf vositalari:

1. Saf usullari.
2. Bir safda juftlama va chalishtirma qadamlar bilan yurish.
3. Ketma-ket qatorda shug‘ullanuvchilar bir-birlarini ushlab yurish (qo‘llar oldingi bolaning elkasida yoki belida).
4. Qo‘llarni oldingi bolaning elkasiga qo‘yib, yurib ketayotganda burilishlar; safga burilganda chap qo‘l yarim oysimon shakl bo‘yicha ko‘tarilib, chap tomondagi sherigining elkasiga qo‘yiladi; o‘ng tomonga xuddi shunday bajariladi. Orqaga burilganda ikki qo‘l ham shu tariqa ko‘tarilib, burilgandan so‘ng, qo‘llar yana oldinda turgan bolaning elkasiga qo‘yiladi.
5. Bir qatorda turib. sherigining oyog‘ini ushlab, oldinga yoki orqaga sakrab siljishlar.
6. Yurish turlarini o‘zgartirib olish. Misol, to‘rt qadam oldinga, to‘rt qadam oyoq uchida, to‘rt qadam tovonda yuri to‘rt marta oyoqlarni juftlab sakrash. Bu turdagi harakat birikmalarini bajarishda quyidagi variantlardan foyda-lanish mumkin:

a) shug‘ullanuvchilarni 3—4 ketma-ket qatorda saflab, «Topshiriqni boshlang!» buyrug‘i beriladi. Birinchi yonma-yon qatordagilar 1—4 hisobida yurishni boshlashadi, 5-hisobdan 2-qator boshlaydi, 9-hisobdan 3-qator va shu tariqa ko‘rsatilgan harakat turlari ketma-ket bajariladi;

b) harakatni bajarishga buyruq berilgandan so‘ng, hamma qatori baravariga harakatni bajarishga kirishadi. 1-qator 4 qadam oldinga, saf qadamlar bilan, qolgan qatorlar sayr qadami bilan, 5-hisobdan 2-qator 1-qator izidan topshiriqning 2-qismini bajarishni boshlaydi (4 qadam oyoq uchlarida). Birinchi va qolgan qatorlar sayr qadami bilan yurishni davom ettiradilar. 9-hisobdan 3-qator 3-topshiriqni bajaradi (4 qadam oyoqtovonida), qolganlar sayr qadami bilan, shu tariqa bu harakat birikmasi bir-biridan o‘tib, butun qatorga tarqaladi va takrorlanadi.

Harakatlarni fazo va vaqt birligida aniqlash

Bu masala «Saf mashqlari» bo‘limida to‘liq yoritilgan bo‘lsa-da, quyidagi qo‘shimcha mashqlar beriladi:

1. Ko‘zlarni yumib yurishlar.
2. Ko‘zlarni yumib borayotganda o‘qituvchining buyrug‘iga binoan burilishlar.
3. Ko‘zlarni yumib yurish, to‘siqlarni hatlab o‘tish.
4. Ko‘rsatilgan hisobni ajratib yurishlar.
5. Musiqa jo‘rligida yurib borayotganda musiqa to‘xtasa ham, sur’atda yurishni davom ettirish.

6. Ikkitadan, uchtadan bo‘lib, topshiriq asosida yurish sur’atini o‘zgartirib yurishlar.

Bu mashqlarni o‘rganish davomida shug‘ullanuvchilarning hamjihat bo‘lib harakat qilish qobiliyati rivojlanadi, ularning kuzatuvchanligiga, diqqatining oshishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun mashklar sekin-asta murakkablashib boradi. Nisbatan murakkab mashqlarni (ko‘zlarni yumib yurish) tayyorgarlikka ega guruhlar bilan topshiriq shaklida birdaniga o‘tkazsa ham bo‘ladi: 1 — 4— oddiy yurish, 5 — 8—ko‘zlarni yumib yurish.

Yana bir misol. Ikkitadan, uchtadan sekin yoki tez ko‘rsatilgan tezlikda harakatlanish. Birinchi 4-hisobda 4 qadam to‘g‘riga, ikkinchi 4-hisobda 2 qadam to‘g‘riga (tezlik 2 baro-bar sekin), uchinchi va to‘rtinchi 4-hisobda bir qadam oldinga (tezlik 4 marta sekin) yurish. Bu topshiriq bir necha marta takrorlanadi. Mashqlar bajarilayotganda o‘qituvchi bir tezlikda hisob olib borishi kerak. Navbatdagi mashg‘u-lotlarda bu mashqlarni murakkablashtirish zarur. Misol, qadamlab to‘rt hisobda bajariladigan mashqlar: 1-hisobda chap oyoqtsa 1 qadam oldinga, o‘ng oyoq orqada oyoq uchida; 2-hisobda chap oyoqda yarim cho‘qqayib, o‘ng oyoq yonda, oyoq uchida; 4-hisobda o‘ng oyoq chap oyoqqa juftlanadi (o‘ng oyoq uchlarida qoladi, shu sababli tizza ozgina bukilgan bo‘ladi). Bu mashq o‘ng oyoqdan boshlab bajariladi.

Yugurish yurishga nisbatan ko‘proq harakatchan bo‘lib, asab-mushak va, ayniqsa, nafas va qon tizimiga kuchli ta’sir qiladi. Shug‘ullanuvchilarni yuqori zo‘riqishdan so‘ng ham gimnastika mashqlarini bajarishga o‘rgatish zarur. Shu sababli, dars jarayonidagi harakatlar yugurib bajarilsa, darsning samaradorligi oshadi. Yugurishda mashq me’yori quyidagicha boshqariladi: yugurish tezligi usuli va vaqti o‘zgartiriladi. Ayniqsa, tabiiy joylarda yugurish katta ahamiyata ega. Shu sababli yugurishni har xil sharoitda o‘tkazish kerak: yo‘lkalarda, cho‘l joylarda, qum-liklarda, o‘rmonda, o‘simliklar orasida, qiyaliklarda va hokazo. To‘siqlardan oshib yugurishga katta ahamiyat berish lozim, chunki bunda faqat og‘irlik oshibgina qolmay, balki chidamlilik tarbiyalanadi va olingan malakalar takomillashtiriladi. Bunday mashqlarga quyidagilar kiradi: yugurib ketayotib uchragan «ariq», «zovur»lardan sakrab o‘tish, ag‘darilgan «daraxt» ustidan, jonli devor ustidan o‘rmalab o‘tishlar va hokazo.

Yugurish turlari

1. Turgan joyda yugurish.
2. Turgan joyda tizzalarni baland ko‘tarib yugurish.
3. Turgan joyda oyoqlarni oldinga va orqaga siltab yugurishlar.

4. Turgan joyda tezlik bilan yugurish.
5. Yon tomonga oyoqlarni chalishtirib yugurish.
6. Oldinga yoki orqaga oyoqlarni chalishtirib yugurish.
7. Yugurishda burilishlar.
8. Yumiq ko‘z bilan yugurishlar.
9. Har xil yo‘nalishlarda yug‘urishlar.
10. Tezlik(temp)ni o‘zgartirib yugurish

Muvozanat mashqlarini bajarishda reflekslar muhim o‘rin tutadi (o‘rganayotganda muskul sezgilari, vestibulyar apparat va ko‘rish analizatorlari faol qatnashadi). Mashqlarni murakkablashtirish uchun bajarilayotgan mashqni yumiq ko‘z bilan yoki boshni oldinga, orqaga, yonga enkaytirib bajarish kifoya.

Amalda, muvozanat mashqlari, asosan, yuqori tayanchda (hari, o‘tirg‘ichda) bajariladi. Bu mashqlar erda bajarilishi bilan bir xil bo‘lsa-da, muvozanat saqlashda qiyinchilik tug‘diradi, sababi — shug‘ullanuvchida yiqilib tushish xavfi paydo bo‘ladi. Shuning uchun haddan oshiq balandlikdagi tayanchlarda mashq bajarish tavsiya etilmaydi. Bundan ma’lumki, katta balandliklarda, to‘siqlarni zabt etish uchun yurish o‘rniga har xil oddiyroq harakatlar qo‘llaniladi (o‘tirib yurishlar), bu esa yiqilishni kamayishiga olib keladi. Muvozanat mashqlarini bajarayotganda, og‘irlik markazini to‘g‘ri joylashtirishga, ularni chuqur his qilib, sezib bajarish mashqlarni sekin, to‘xtab-to‘xtab, ko‘proq harakatda bajariladigan mashqlar kiritilishi lozim. Tayyorlov guruhlarida bu mashqlarni tabiiy sharoitga yaqinlashtirib o‘tkazish lozim, kutilmaganda harakatli mashqlardan yurish-ga, yugurishdan sakrashga, to‘liq to‘xtashga va hokazo. Dars o‘tish davomida qator mashqlar: gimnastika asboblaridan sakrab tushishlar, to‘siqlarni zabt etishlar, ko‘pchilik o‘yin-lar va shunga o‘xshash muvozanat sharoitini o‘zgartirish bi-lan bog‘liq mashqlar qo‘llaniladi.

To’g‘ri tashkil etilgan jismoniy tarbiya maktabgacha yoshdagi bolalarda tafakkur, xotira, tashabbus, tasavvur, mustaqillikning rivojlanishiga, asosiy gigienik ko’nikmalarning paydo bo’lishiga ko’maklashadi. Xuddi ilk go’daklik davridagi kabi maktabgacha yoshda ham atrofdagi olam to’g‘risida yorqin tasavvurlarning shakllanishida bolalarning hissiy tajribalari katta ahamiyatga ega bo’ladi. Bu davrda o’yin faoliyatning yetakchi turiga aylanadi, lekin bu odatda bola ko’p vaqtini qiziqarli o’yinlar bilan o’tkazgani uchun emas, o’yin bola psixikasida sifat o’zgarishlarini yuzaga keltiradi. Maktabgacha yoshdagi bolaning o’yini ancha murakkablashadi: unda hayotiy tajriba qo’lga kiritiladi, muayyan maqsad aniqroq namoyon bo’ladi, ijodiy tasavvur kўzga tashlanadi va rivojlanadi. Yildan yilga bolaning aqliy rivojlanishida kattalarning og‘zaki tushuntirishlari va topshiriqlari kattaroq ahamiyat

kasb etib Insonning barcha holat va harakatlarida gavdaning og‘irlik markazi va mushak guruhlarining o‘zaro moslashib hara-katlanishi gavdani bir tekisda joylashishiga ko‘maklashadi. Gavdani muvozanatda tutish asab-mushak tolalarining ishi bo‘lib, oddiy sharoitda reflekslarga ham bog‘liqdir. Maxsus muvozanat mashqlari deganda, shunday holat va harakatlar tushuniladiki, biror holat yoki harakatni sezish, shu holatlarni o‘zgartirishdan keyin hosil bo‘ladi. Shu sa-babli, tanlanadigan mashqlar, harakatlar og‘irlik markazini aniq sezib borishga ko‘maklashishi kerak. Masalan, asosiy turish holatidan bir oyoqda turish yoki bir oyoq uchiga o‘tish. Statik muvozanat saqlashda, gavdaning umumiy og‘irlik markazi — tayanch maydoni qancha keng bo‘lsa, gavdaning og‘irlik markazi shuncha past joylashadi, bu esa mustahkam muvozanat saqlashga imkoniyat beradi.

Mashqlarni tanlashda va ularni o‘tish uslubiyatini bel-gilashda bu ko‘rsatmalarni nazarda tutish lozim. Kichiklashtirilgan tayanch maydoni, erda har xil dastlabki holatda bo‘lishi mumkin (oyoq uchlarida turish, bir oyoqtsa turish va hokazo) va gimnastika asboblarida (yakkacho‘pda, harilarda, gimnastika o‘tirg‘ichini ostki taxtasida va hokazo).

Umumiy og‘irlik markazini yuqori holatda tutish oyoq uchlariga ko‘tarish, qo‘llarni ko‘tarish orqali erishiladi. Tor tayanchda yurishning eng qulay usuli, bu qo‘llarni yonga yozib yurish hisoblanadi. Har xil harakatlardan tuzilgan murak-kab mashqni bajarishda bir nechta shug‘ullanuvchilar bilan birgalikda (ayrim akrobatik piramidalar) mashqparda, gav-daning og‘irlik markazi tayanch markazidan chetda bo‘lishi mumkin. Bu holda shugullanuvchilarni (2—3 kishi) umumiy og‘irlik markazi tayanch maydonini ichki tik chizig‘i bo‘ylab o‘tishi kerak. Shuning uchun har xil piramidalar yoki og‘irliklarni bir joydan boshqa joyga olib borishlar, bir xil bo‘lmagan holatlarda muvozanat saqlash qobiliyatini tarbiya-lashda qulay sharoit yaratadi.

Agarda gavdaning og‘irlik markazi tayanch maydonidan chiqib ketsa, muvozanat yo‘qoladi, natijada kishi vaqtida yangi tayanch hosil qilishga majbur bo‘ladi, bo‘lmasa yiqilishi mumkin. Yangi tayanch hosil etish barcha harakatning asosini tashkil etib, gavda joylashishiga, harakatiga va avvalo yurish asosiga bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli, statik va dinamik muvozanat mashqlari ikki guruhga bo‘linadi: joy-da bajariladigan mashqlar va harakatdagi mashqlar.

Tavsiyalar.

- Ta’lim-tarbiya vazifasini hal etish uchun, birinchi navbatda shug‘ullanuvchilarni oddiy yurishning tejamkor, qulay texnikasini egallashga qaratmoq lozim.

- Yugurish nafas olish va qon aylanishini rivoj-lantirish va mustahkamlashda, chidamlilikni tarbiyalashda asosiy vosita hisoblanadi. Shu maqsadda yugurishni mashg‘ulotning asosiy qismida qo‘llash tavsiya etiladi.

- Harakatlanish usullarini navbatlantirishda, birinchi navbatda, yurishni yugurish bilan, keyin sayr yurishini sakrashlar bilan, yurishni yugurish va o‘rmalash bilan navbatlantirish lozim.

Bolalarni turli uzunlikda qadamlab yurish va yugurishga o‘rgatish zarur. Buning uchun polda yoki maydonchada belgilar qo‘yishdan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ilk qadam “Davlat o’quv dasturi" T. -2000
2. Usmonxo‘jaev T. Bolalarni jismoniy tarbiyalash. T. -2007
3. Nuriddinova M. Jismoniy tarbiya metodikasi. T-2014.

SCIENCE SHINE
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
Volume 1 Issue 1 February 28, 2023

PROBLEMS OF ETHNIC DIFFERENCES IN SOCIAL LIFE

Mohira Xasanovna Toshbekova
Tashkent region national center for training pedagogues in new methods Associate Professor of the "Methodology of Socio-Economic Sciences" department
https://doi.org/10.5281/zenodo.7685587

Annotation: This article discusses the content of the concepts of "identity" and "ethnocultural identity", the process of emergence and formation.It is available to study social realty objectively only by searching anddetecting of permanent changing in it. The purpose of finding of substantial «order»in society givesrise to distance with social reality, takes away the searcher fromveritable of state of affairs. Scientific studying of social reality run through rivalry,competition, exertion and antagonism assumes to emphasize the phenomenon whichis the subject of scientific discussions and it demands rapt attention. This is the phenomenon of social and ethnic conflict.

Keywords: People, culture, identity, ethnocultural identity, globalization, integration,individual, mass culture,social class, ethnic, local, conflict, Emil Durkheim

INTRODUCTION

In modern societies, as a result of the acceleration of intercultural dialogue, the intensification of interactions, relatively small nations and cultures are exposed to the influence of "adults", and in some respects completely lose their identity, lose at the expense of adults. To combat such losses, these societies must draw the line between culture's "own" and "foreign" cultures. This is explained in scientific language by the term "ethnocultural identity". In this thesis, an attempt was made to reveal the meaning and essence of this term.

First of all, before moving on to the concept of "ethnocultural identity", it was considered appropriate to dwell on the concept of "identity", which is its basis. This is because it is difficult to properly understand ethnocultural identity without understanding identity. The term was used by the individual in self-awareness, and over time other similarly meaningful words were removed from consumption and replaced. The widespread use of this term has led to the emergence of different interpretations of it, but on the contrary, the meanings of these interpretations are also contradictory.What is the nature of social conflict? What is the ethnic conflict? What is therole of conflict in society? Isn’t it the cause of the social contradictions? Should

thesociety solve this social conflict or get used to living in the conditions of it? Does thesocial conflict promote the development of society or does it hinder it?

These and many other questions demand deep comprehension and defining of social conflict, the reasons of its origin, means of its solution and, in the upshot, revealing of the ' role and significance of social conflict in society. Commonly, the conflict is a resisting and struggle. The ethnic conflict is the variety and particular form of the social conflict. Social conflict is the result of such social system, in which the aims and intentions of its element become incompatible.According to this statement, the clash in society is inevitable phenomenon which it is necessaryto make adequate relations with.The problem of the nature of conflict has interested the thinkers from the highantiquity. When the elucidation of the nature of conflict it has formed at least twopoints of; view in the history: Aristotle's and Hobbes's. According to Aristotle'spoint of view the reason of the conflict is social system and the character ofdistribution of goods. In Hobbes» opinion the conflict is due to the natural equality ofpeople. The equality of people in their pretensions gives a rise to the clash, becausethe objects of claims cannot belong to everyone at the same time.

REFERENCES AND METHODS

In this work, the logical, historical, coherent, objective methods of cognition were used, and descriptive, comparative methods were used to cover the topic. In the course of the research, the problems of social and ethnic conflicts were covered objectively, while A.G. Zdravomyslov's work "Sociology in Conflict" was taken as a methodological source.The Neighborhood Committees sought to involve businesses, institutions, communities and farms, entrepreneurs, charitable foundations, government and non-governmental organizations in these activities. They have also done a number of exemplary social protection jobs. One of them is a mass initiative in the Kitab region. According to him, 110 children (including 80 boys and 30 girls) brought up in the "House of Mercy" of the region were transferred under the patronage of the regional administration. Burkhon Islamov, a resident of the same region, performed a circumcision ceremony for 20 children in the House of Mercy

DISCUSSION AND RESULTS

The problems of social and ethnic conflicts in the structure of the modern theoretical knowledge take a peculiar place. This situation was contributed by the ideas expressed by Max Weber, Emil Durkheim, Talco Parsons, Neil Smelser, Ralf Darendorfand others.If we look at the development of human society, human needs are increasing let's see how it goes. In science, needs are unlimited, they stop growing, society it was recognized that it means the end of his life. When the needs

do not grow, work there was no need for him to develop science and culture. The growth of needs, including spiritual needs, is different will be carried out in the direction.In the process of social development, spiritual needs are like material needs grows: people's well-being increases, access to new knowledge, information, communication, acquiring a modern profession, realizing one's potential interest in the release will increase. In addition, population growth requires an increase in material and spiritual needs. For example, The population of Uzbekistan compared to 2010 (28.01 million) compared to the present (34.56 million) increased by 20%. Even if we say that individual needs have not changed, the needs (material, social, spiritual) at the level of society have increased significantly. But, The growth of needs does not mean an increase in the quantity of material and spiritual consumption, but the quality indicates that the indicators will improve. Mobile communication in our country compared to 2010 we can see that the demand for tools has increased several times today possible So, we have several communication needs for mobile communication we will witness that it has doubled.

The peculiar interest and requirements in studying of social and ethnic conflictsis connected with that situation in the 1990s after the disintegration of Soviet Unionwhen new social and political formations embarked on difficult reforms where mostoften used the concepts of market and democracy. Exactly for market and democracythe conflict protrudes as a general concept, «New interests of individuals, groups, organizations, social institutes and social strata are formed by means of conflict» .The studying of social conflict is not in vain. Abroad has accumulated vastexperience in this matter. In advanced researches of scholars abroad the problem ofsocial conflicts has elaborated in the context of the theory of human demands. If in the past such leading figures of the science of conflict as Darendorf, Cozer, Deautch and others asserted that in the foundation of all conflicts was the question of power and authority, conflicts exist in connection with distribution of resources and in consequence of differences in purposes, the cause of conflict among the groups of people can be claims of dominating of those values, in the newest literature the problem of nature of the social conflict and its solution mostly examined through the prism of the satisfaction of human requirements.At any level of social life natural and universal requirements of a person andsocial and national groups is a solid root cause of all conflict and controversialsituations which begin from problems of mode of life and ending with internationaldifficulties. Furthermore, the requirementof security, confession, identity, socialbelonging, prosperity, freedom are inherent to every individual, social groups, ethnicformations, societies and countries.The vast majority

of researchers consider that not only requirements can be thesource of conflicts. The cause, according the researches, is in the deficiency and inscantiness of adequate means or methods of satisfaction of existing demands.For having a solution of social and ethnic conflicts a big importance has afollowing circumstance: in connectionwith the decision of the needs of structuring ofproblems it is arisen many questions, among them important the issue of hierarchy ofneeds. Ordering the structure of needs most researchers distinguish fundamental(central, essential) and second (derivative, peripheral) components.

The importance of indicated distribution of needs to the degree of significance isin the process of solving the conflict: Its clearing up the issue of degree of satisfactionof needs in V the dependence of its place in hierarchical staircase and also accordingto the depth of solution of disputable problem.In terms of classification of needs, A. Maslow emphasized that the highest andsocial requirements are closely connected with the physiological needs. As noted N.Kuznetsov, «based on the ideas of the human person and the integrity of: itsdevelopment, Maslow builds the hierarchy of needs, convincingly showing the valueof satisfaction of the physiological needs: it gets rid the organism of it predominanceand gives the opportunity of the development and displaying of other, more socialrequirements» .In ethnic relations the fundamental questions are the needs in ethnic identity,safety, freedom and well-fare, and derivative components are the needs in a cknowledgement, esteem, social membership and self-actualization.

The ethnic identification is a peculiar social and psychological mean of ethnos protection from alien cultural influence and preservation of it as an independent ethno-cultural unit.Psychological factors take an important place in interethnic relations. To amarked degree psychological (ethno-psychological) stereotypes are Irrational andunverified, they can be neither proved nor disproved, and any reasonable argumentsand attempts of the reassurance usually are powerless. For that reason, in theconditions of domination of consciousness stereotypes peaceful and mutually acceptable solution of problems extremely difficult. Nevertheless, management of such situations is possible. For this, it is necessary to know psychology of intergroup relations.The ethnic (ethno-psychological) stereotype advocates as a kind of systemstatus indicator of the state of interim ethnic relations. It is such a form, which psychologically rejects and regulates interethnic relations. The ethnic stereotype explaining an ordinary level of ethnic relations is extremely emotionally saturated and doesn’t submit to arbitrary change and also has powerful psychic energy. As a concrete manifestation of the ethnic stereotype it is can be given

examples of wellknown Osh events, Fergana tragedy. Here the ethnic stereotype assumed the role ofthe unifier of the community rallying and directing it against the other community. Because of its spontaneity, un govern abilityethnic stereotypes, as evidenced by the well-known tragic events in our country, are extremely dangerous and lead to the negative consequences in interethnic relations. In this respect it is detected the correlation of ethnic stereotype with national self-awareness and it can lead to the interethnic imbalance.

CONCLUSION

Ethnic stereotype is a specific concept, referring to the more general generic concept of an ethnic image, which is called to fix characteristic features of an ethnic psychology. As an every image, ethnic image is objective according to its sourcethe object of reflection, and it is subjective according the way of existence. The bearer of an ethnic image is ethnic community. Thus, the role and place of the mahalla in the social protection of the population of the southern regions of Uzbekistan has increased. The district committee became an initiative, organizing, leading public organization. In the makhalla, conditions have been created for the implementation of economic, cultural and construction activities, the improvement of its territory, ensuring the cleanliness of housing, urban and rural areas on the territory, and strengthening the rule of law. The main component of the national self-awareness is national or ethnic self identification, which is self-selection on the basis of comparison.

This peculiaritywas noticed by famous anthropologist Dj.de Vos, according whom ethniccommunity is realizing itself the group of people, which adheres to commontraditions, which aren't associated with other groups relating with.In present conditions of raising of the national self-awareness, national revivalin Uzbekistan it is risen significance distinguishing function of ethnic-psychologicalfactors, which influence on interethnic relations and the necessity of closeinspection and influence on social development and become more actual.

REFERENCES:

1. President of the Republic of Uzbekistan Sh. M. Speech by Mirziyoyev at a conference on June 15, 2017 in Tashkent on the topic *"Ensuring social stability, maintaining the purity of our religion - a requirement of the time"*. http://uza.uz/oz/politics/vatanimiz-ta-diri-va-kelazhagi-y-lida-yanada-amzhi-at-b-lib--15-06-2017 (In Uzb) Woman and time on February 20, 2018.

2. Тошбекова Моҳира *Проблемы решения идеологических угроз в контексте глобализации* СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕРОССИЯ: ПЕНЗА 2020

3. People's performance on December 8, 2017.

4. Toshbekova Mohira *Oriental Renaissance: innovative, educational, natural and social sciences*VOLUME 1 | ISSUE 2 ISSN 2181-1784 Scientific Journal Impact Factor SJIF 2021= 5.423

5. Toshbekova Mohira (2020) Interethnic harmony as a factor in combating ideological threats in the context of globalization.*The Light of Islam: Vol. 2020. Iss.1, Article 10.*Available at: https://uzjournals.edu.uz/iiau/vol2020/iss1/10 (In Engl)

6. Toshbekova Mohira Concept basis of the study of problems of national ideology in the context of globalizationISSN: 2278-4853 Vol 10, Issue 4, April, 2021 Impact Factor: SJIF 2021 = 7.699 Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR)**https://www.tarj.in**

7. Здравомыслов А.Г. «Социология конфликта» - М.: Аспект-Пресс, 1996.

8. Кузнецов Н.С. «Человек: потребности и ценности» - Свердловск: Изд-во Урал. Ун-та, 1992.

9. ToshbekovaMohira *THE IDEOLOGICAL CONFRONTATION AND ITS CONSEQUENCES IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION*Journal «Bulletin Social-Economic and Humanitarian Research»,№ 6 (8), 2020, e-ISSN 2658-5561

10. Тошбекова Моҳира*"Современные правовые основы борьбы против духовно-идеологических угроз"* ВОПРОСЫ ПОЛИТОЛОГИИ ISSN 2225-8922. 2823-2828 с

SCIENCE SHINE
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
Volume 1 Issue 1 February 28, 2023

THE ROLE OF THE PHENOMENON OF TOPONEGIZ IN THE EXPLANATION OF THE TERM TOPONEGIZ

Oybek Yakshoboyevich Gadayev
Researcher, Samarkand State University
oybekgadayev76@gmail com
https://doi.org/10.5281/zenodo.7685599

Annotation: In the article, brief information was given about the role of toponymization in the interpretation of the toponymy term in Ishtikhan and Payariq districts of Samarkand region. It is natural that since the beginning of speaking, a person names himself differently from others, names the places he lives in comparison with other places, based on existing linguistic and extralinguistic conditions. "From the very beginning of human society, a person felt the need to give a name to the area where he lives, and from this period, any desired object, starting from the person himself, has its own name.

Keywords: Toponym, topoasos, onomastics, toponymization, place names, topoformant, toponymic indicator.

Toponyms embody the history of the entire nation, the stable and changing evolution of a specific language. A word or combination chosen as a toponym does not become a toponym by itself, that is, an important historical-linguistic process is observed for the selection of a specific topoobject as a name, and as a result it is selected for a name. The phenomenon of toponymization plays an important role in the creation of a topological object. Because this phenomenon, as an expression of the law of occurrence of most toponyms, reflects the evolutionary stages of the development of languages since ancient times. The importance of the phenomenon of toponymization is that it serves to enrich and complete our knowledge about the historical problems of linguistics through the formation of toponyms indicative of modernity.

As noted, the words chosen to name topological objects do not immediately become toponyms, but go through a certain process under the influence of linguistic and non-linguistic extralinguistic factors related to the language in use. This process is called toponymization[1]. The phenomenon of toponymization is explained as toponymization in the Russian language scientific literature. Several scientists have conducted scientific observations and researches about this. For example, N.

Podolskaya drew attention to this phenomenon to prepare a dictionary article in the dictionary of onomastic terms [1:132]. T. Enazarov touched upon this issue in order to carry out etymological research on toponyms [2]. Things don't become different by themselves. They are distinguished from each other by their names, which summarize their characteristic features. Everyone knows that any name has a set of characteristics that distinguish it from another name or something else. Named objects are considered objects of name(s). Therefore, it is natural for each name to have a named object. It has been noted in nomenclature for a long time that there are names of imaginary things and events as well as the names of concrete things. We know that names for their objects were not formed all at once, but went through stages of formation. It was studied in several stages. This is called the naming process[3]. T. Enazarov studied this case, that is, the process of naming on the example of toponyms, so he called it the process of toponymization with a second name [2:8-26]. In our opinion, this term is appropriately used because it captures the essence of the phenomenon of naming toponyms. In this place, toponyms are not formed by themselves, but arise in their structure due to the need to name topoobjects and under the influence of toponymization phenomenon in toponymy. A set of toponymic materials collected for conducting scientific research is available in our language and shows that words that are actively used in practice are divided into two groups:

1. Words that exist in the language, but are not chosen to name objects and are not loaded with toponymic meaning.

2. Lexical bases, i. e. , toponyms, selected due to the need to name objects and loaded with the subtlety of toponymic meaning(s).

Our main goal is to create a study of toponyms formed from the second group of words, that is, from the lexical bases that are selected due to the need to name objects and loaded with toponymic meanings. The word that forms the basis of a toponym, i. e. , the lexical base that motivates the formation of a name, differs from ordinary words in that it expresses certain toponymic meaning(s) due to the process of onomastic conversion. In nomenclature, in particular, in toponymy, the phenomenon of toponymization means that the lexical base, i. e. , appellatives (same words) are selected and in the process of naming, taking individual meaning(s) specific to objects (i. e. , specific to the topoobject) and moving to a toponym. Here, the natural conditions related to the topological objects motivate the formation of individual meanings of the selected words.

Formation of toponyms and word formation of appellative words are evaluated as one thing [4]: "Toponyms, including hydronyms, do not differ from word formation in terms of the principle of formation. Word formation methods and word formation tools in each language are also involved in toponym formation. But when examining the names of places and water bodies from the point of view of word formation, it is necessary to take into account the specific semantic and grammatical features of proper nouns. In the first and second sentences, there is a sense of saying the same thing about word formation in grammar and word formation in onomastics. In the third sentence, it is said that toponyms have semantic and grammatical properties. That is, we are talking about similarities and certain differences. In order to avoid such duality, it was necessary to say that word formation in toponyms is different from word formation in grammar.

It is also known from research that toponyms, like other onomastic units, differ from ordinary (appellative) words by the following characteristics:

1. Words, more precisely, lexemes in an independent word group have a lexical meaning. Toponyms represent the names of separate, natural-geographical objects and have a defining feature, that is, a noun with a toponymic meaning. Here, the term toponymic meaning is used in an encyclopedic sense, meaning the nationality of the people who gave the name, showing geographical and ethnographic features. The reason is that there are no meaningless names in nature. If you come across such names, especially toponyms, know that they have not been specially researched from a scientific and practical point of view.

2. If words are the product of naming in a broad sense, toponyms formed from them are a type of nouns that are formed due to the phenomenon of toponymization and express toponymic meaning. For example, the syntactic unit "Qil chuvat arik" is a sentence. Due to the phenomenon of toponymic derivation, it turned from a syntactic unit into a whole word and moved to a toponym: qil+chuv+-at +ariq * qili +chuvat ariq * qiilchuvatariq * Kilchuvatariq (I. t. , Azamat MFY. Qirkyyigit q. arik) Or: Kampir+di'oldi*Kampiro'oldi (P. t. , Industrial MFY, q.).

It is clear from the above that words that are lexical units do not automatically become toponyms. For this, they should be selected as lexical bases from the system of appellative words, they should be motivated to acquire toponymic meanings, that is, they should be aimed at expressing the toponymic meaning, and should meet the normative requirements of the specialized lexicon of the language. In the context of this phenomenon, onomastic conversion and toponymic derivation processes apply.

In the process of toponymic derivation, which is the second form of the phenomenon of toponymization, there are two types of formation of words in the appellative lexicon, creation of a new word, and their selective transfer to the level of the toponymic lexicon:

1) by adding a topoformant to a certain topoisos, a lexical base is created in the appellative lexicon and it moves to a toponym: ena+–ng+ yaxshi> *enang yaxshi >Enang yaxshi;* xatir+- *chi>xatirchi >Xatirchi(Azamat MFY); xon+jilg‘a+li>xonjig‘ali >Xonjig‘ali; jin+-li > jinli* > Jinli (I. t. , q.); *bir+-lik > birlik* > Birlik (I. t. , mahalla); *oy+tamg‘a+-li>*Oytamg‘ali (P. t. , Birlashgan MFY, q.), *baliq+-chi>*Baliqchi (P. t. , Ko‘kdala MFY, q.)

2) by adding two words (indicator to topoasos) chosen for naming, a new lexical base is created and it moves to the onomastic lexicon and becomes a name for the object: *oq +qo‘rg‘on > oqqo‘rg‘on* > Oqqo‘rg‘on (P. t. , Birlashgan MFY, q.); o‘*rta+ovul* > o‘*rta ovul* > o‘*rtaovul* > O‘rtaovul; *mirza+ovul>mirza ovul>*Mirzaovul; *tentak + ovul > tentak ovul>* Tentakovul; *turkman+ovul> turkman ovul>* Turkmanovul (P. t. , O‘rtato‘sin MFY, q.). It is clear from this that the phenomenon of toponymization means that the lexical bases of toponyms have moved to the level of toponymic lexicon. The motivation of toponyms occurs as a result of connection of the event of toponymization with the processes of onomastic conversion and toponymic derivation. It takes into account the transformation of lexical bases into an onomastic lexicon, that is, a toponym.

So, this phenomenon serves to show the different and similar features of toponyms with related words more clearly. This phenomenon is considered a natural law that justifies the naming of objects. If there are objects, then it is named because of natural and social necessity. Naming confirms the existence of the event of toponymization.

The role and importance of the phenomenon of toponymization in the interpretation of the term toponymy in toponymy is extremely high. The reason is that the manifestations of the phenomenon of toponymization, such as onomastic conversion and toponymic derivation, also justify the diversity of the formation of toponyms.

References:

1. Podolskaya N. V. Dictionary of Russian onomastic terms. M. , Nauka, 1988. - S. 132; Podolskaya N. V. Problemy onomasticheskogo slovo-obrazovaniya // VYa. M. , Nauka, 1990. N3. -S. 40-53.

2. Enazarov T. J. Toponyms of Uzbekistan: lexical bases and ways of etymological research: Filol. fan. Dr. Dis. autoref. - T. , 2006. -58 p.

3. Superanskaya A. V. , Staltmane V. E. , Podolskaya N. V. , Sultanov A. X. Theory and methodology onomasti-cheskikh issledovany. - M. , Nauka, 1986. 37, 40, 42, 48, 50, 77, 84, 224 p.

4. Ulukov N. Onomastic conversion and transonymization in hydronymy of Namangan region // Uzbek language and literature. - Tashkent, 2008. - #5. - B. 73-77.

SCIENCE SHINE
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
Volume 1 Issue 1 February 28, 2023

THE ROLE OF MORAL EDUCATION IN THE FAMILY IN DEFENSE AGAINST IDEOLOGICAL THREATS

Mohira Xasanovna Toshbekova
Tashkent region national center for training pedagogues in new methods Associate Professor of the "Methodology of Socio-Economic Sciences" department
https://doi.org/10.5281/zenodo.7685610

"The future of our planet, its well-being, how are our children It is related to human development. Our main task is necessary for young people to show their potential. Creating conditions, spreading the "virus" of the idea of violence prevention"
President of the Republic of Uzbekistan Sh.M. Mirziyoyev
From his speech at the 72nd session of the UN

Annotation: The article examines the importance of upbringing highly moral youth and intergenerational conflicts in the family. Today's rapidly evolving globalization is taking on a new meaning in the spirituality of every nation, people, nation, or humanity. In the development of society, "just as every social phenomenon has its pros and cons, so does the process of globalization. But along with such achievements, we must not forget that globalization poses a spiritual threat to the national ideas, ideologies, beliefs and heritage of some peoples. The author examines the role ofthe family in the upbringing of a comprehensively mature and harmoniouslydeveloped generation and notes its responsibility for resolving issues ofintergenerational interactions.

Keywords: countries of the world, interaction, globalization, social phenomenon, integration, foreign investment, capital and goods, modern communications, information technology, science, environmental disasters,The Process Of Globalization, National Ideology, Regional And Regional,International Education, National Pride, Alternative, National Pride, National Pride, Nation Of Nationalities, Public Policy.family, conflict, high spirituality, society, research, emotionalalienation, conflict relationships, inner experiences

INTRODUCTION

The socio-political development and future of any multi-ethnic country where there is a variety of nations and future will be close to interethnic relations. This issue requires an impaired approach is very relevant for the Republic of Uzbekistan, which is included in the sentence of multinational countries. The independence requires comprehensive and deep study of the content of national national foundations of foreign policy of the Republic of Uzbekistan. As a result of independence of our country, radical changes have emerged in existing socio-political processes. From the first days of independence, Uzbekistan has given great attention to the development of international relations and has gained a unique experience in stabilizing interethnic relations in a multinational country.

This isfollowed by educating national pride and pride, to restore and restore the culture, language, traditions of nations, to preserve the culture of nations, to achieve general consent solar in the country. Therefore, the creation of a legal framework for the maintenance of interethnic harmony and the equality of citizens of the Republic of Uzbekistan has risen to the level of maintaining interethnic harmony in society in the structure of various uniformity of the Republic of Uzbekistan. A number of practical measures have been taken in this regard. It should be noted that improving inter-ethnic relations is a special responsibility to Uzbeks, which are a statenation, and historically lives in this space. The role of the family in raising the comprehensive mature and harmoniouslydeveloped generation is unique and unchanged. Family is the smallest cell of society,and the future development of society and people is inextricably linked by the family.

After all, the basics of education are laid in the family. According to A. Avloni: "Education must be started to strengthen their body, to enlighten the mind, decorate our morality, to educate the mind. There is a question who is engaged in education? In the first upbringing. This is the duty of the mother. High school and madrasa. This is the debt of the father, teacher and government ". Indeed, education is a complex process that provides an accurate and objective perception of man itself and their behavior. It is the pillars of the family - parents - are responsible for performing this complex process. This requires the right organization of family education from parents. Because the main criterion of any education is to form the right ideas about yourself and those surrounding it.

REFERENCES AND METHODS

The article discusses the importance of intergenerational conflicts in the family of today's Uzbek youth. The nature of the national ideology in the process of

globalization is clearly demonstrating in the concept of the new Uzbek-newly worldvaist. The fact that the development of the development carried out under the leadership of the head of our state is that it is not only economic development, but also a broader national revival and social development. He, first of all, he based the independent national development of the Republic of Uzbekistannecessitates the common theoretical opinions and targets that target the state aimed at achieving the established goals. In world linguistics, the assessment of the text and the existence of different approaches to this phenomenon are considered. In the process of scientific coverage of the article, objective, historical and logical methods of scientific knowledge were widely used.

RESULTS AND DISCUSSION

Another important question that parents should know and which must be followed, is to have a good idea of how to upbringing their children corresponds to the spirit of time, opportunities and needs of time. The national idea is inextricably linked with a new worldview of civil society and development in our country. The ideology has et to identify itself for social groups, serve as a means of identifying its goals. The main conclusions and principles of development of a new worldview develop in Uzbekistan are expressed in the works of President Sh. Mirziyoyev. In particular, the essence, content, concepts and principles, unique features of the idea of "the new worldvaeva" is highlighted in the essence, content, concepts and principles of the "new worldvaeva". Studying these works not only to strengthen the socio-spiritual foundations of civil society in our country, but to resist the aggression of ideological gap in the context of globalization, are wellharmed people Deliver, through this, requires the necessity of national ideology in solving problems in strengthening interethnic harmony.

Under the context of globalization, the community of our society is taking place, in the form of thinking. The impact of the globalization process on the national idea, its conversion strength became the current world. This process increases their interaction, interaction, and does not reflect in national- spiritual and idle life in the life of different countries, peoples. Today not only in our spiritual and ideological life, but also changes in our lives are positive. The development of modern techniques and technology and the globalization of information dissemination, on the one hand, is becoming stronger tools, on the other hand, on the other hand, on the other hand. The national idea is becoming an integral part of the spiritual life of society, the program of individuals, social and ethnic groups. This is more needing to scientifically study the involvement of the national idea and the ethnic processes. The

national idea of the National idea holds the role, peace and stability of the Republic of Uzbekistan, unites important aspects of the ideological immunity that can resist different and harmful ideas. Thegear is increasingly important.

This means that in the eyes ofparents, together with their cute children, they should have the future, inextricablyrelated to the needs of society, the development of the nation. In turn, certain resultscan be achieved if the upbringing is based on traditions and customs formed forcenturies. In short, if the biggest and invaluable legacy, which is left by the parents ofthe child, is good behavior and good deeds, it will be a worthy contribution to thecare of the harmoniously developed generation. Since the first processes of the moralformation of young people, the creators of our future, our country, are given specialattention to family education in our country. In the Constitution of the Republic ofUzbekistan, which is the highest document of the state, there is a separate chapter onthe family, and Article 63 states that "the family is the main cell of society and hasthe right to defense from society." The achievement of harmony between the family -the community - the educational institution - the Society - the state is an importantdevelopment condition ". Today, our state takes practical measures in thisdirection. In particular, on the development of children's sports so that they can dophysical education from childhood. For example, various sports facilities were builtfor the development of children's sports and attract children to sports. As a result ofsuch practical efforts, our children achieve high results in various sports fields. Itgoes without saying that the fate of the Motherland and its future requires specialattention to the upbringing of our children today, their physical and spiritual health.

The achievement of physical maturity depends on the will of the person and is an important component of the social education system. Education is a process that affects the entire destiny of the child. In other words, if the child is a sapling, the parent is a gardener. However, there are periods when in any family there are complex relationships between family members. Family members do not understand or do not want to understand each other. As a result, there is a conflict between the "fathers" and "children", which is called inter-floor.The interheobal conflict in the family was and remains very interesting andrelevant to the study. Family malfunctions are caused by the impossibility ofsimultaneous satisfaction of the needs of older and younger generations, awareness ofthe participants in the conflict of infringement of their interests and attitude towardsthe opposing side of both the opponent and the "culprit" of the problem.

Even in ancient times at the tomb of the Egyptian pharaoh Amenophis 3rd, afairly eloquent inscription was made: "Young stalls, without obedience and respectfor the elder. The truth was discarded, customs do not recognize. No one understandsthem, and they themselves no longer want to be understood; Walk to the world ofdeath and become its last limit."Almost two thousand years ago, Socrates with bitterness stated: "The currentyouth is used to luxury. It is distinguished by bad manners, despises authorities, doesnot respect the elders. Children argue with parents. Even swallow food and maketeachers. "The teaching of Islam is destructive, panic, enmity and conspiracy in the hearts of people strongly condemns the scattering of seeds. It is known that in recent years, religion has become their own Disguised streams and categories appeared. They are on the way to their malicious goals increase in crimes such as vandalism in society, unjust bloodshed of innocent people they are trying to break the peace of citizens and create conflict among the people. In the process of globalization, people, especially young people, are seen in different ways special attention to a number of the following aspects in protecting against the influence of ideological attacks focus is necessary. In particular, he is always alert, alert and alert against ideological threats living sober. Promoting a healthy lifestyle among young people, formation of their spiritual and moral education, patriotism in the minds of young people, noble qualities such as humanity, kindness, honoring the honor of the country work is organized on the basis of family-neighborhood-educational institution cooperation reach. 64 Today's information is fast-paced and a prisoner of information attacks not turning So, in the 21st century, when the information struggle has intensified, young people are protected from ideological attacks increasing the effectiveness of spiritual and educational promotion work in protection, in-depth analysis of the positive changes happening in our lives conveying information to the younger generation, strengthening their social activity is more important than ever.

At all times, youth was in moral condemnation as a rapid passionate time and extremes. Almost all societies subdivide their members to age categories: youth, maturity and old age, although there are more fractional divisions. The purpose of youth-preparation to maturity, in the most complete assimilation of the dominant norms and values, whose keeper is old age. This chain of age periods in a person's life was inseparable and strictly linear. The critical perception of young people is largely caused by its inability to perceive the norms and values of the world of adults. And the great Socrates worked not as much as young people, how much for society as a whole, because, the failure of young people from the pastors of the past meant

huge changes in the future device of society. That in the eyes of thinkers of that time was unacceptable and unacceptable.In the family, the inter-flow conflict is manifested in various forms: obviouslyor hidden: in the form of psychological pressure, emotional alienation, violentphysical actions, material deprivation, scandals, skirmishes, quarrels, contention,expulsion from family, rough and disregarding relationships, leaving helpless stateand etc. The family conflict varies on duration and sustainability. In some families, itis an episodic, short-term and even one-time. In others - long, relatively frequent,sustainable; It is based on more or less regular conflict relationships.

CONCLUSION

The behavior of participants in the family in the family depends on their sexuality. It affects the entry or avoidance of conflicts, conflict behavior strategy. Despite the fact that children consider their families happy in most of them conflicts happen. As penalties, unlike old times, bodily applied little, most conflicts remain on the verbal level. Despite the fact that historically the role of the head of the family has consolidated for a man, in modern society, a woman is more fulfilled, she brings up and, if possible, contains children. It should be said that young people have a healthy outlook on globalization

The time demands the development of a program aimed at development. To all of us it should be clear that wherever carelessness and indifference rule, there spirituality becomes the weakest and weakest point, and vice versa, where prudence and where enthusiasm reigns, spirituality becomes a powerful force. Especially Today, in the international arena, various political forces have their own national and strategic the true nature and goals of the far-sighted policy to achieve the plans educational, natural and social sciences it is important to notice and understand in time. In the process of globalization It is wiser than our national idea to protect young people from various spiritual threats for every member of society of our use, the reforms being implemented we must ensure that it is productive and useful. Youth in community development If we create a social environment free from moral threats, our tomorrow will be better Our young people will grow up to be children of a prosperous era. It happened between them The spiritual images that are taking place are always a new worldview and ideology it is envisaged that the processes will be directed towards the perspective of humanity and young people serves as an impetus for the development of topical issues in his spiritual life. As President Sh. Mirziyoyev noted, "The world is rapidly changing, various new ones that lead to stability and solid development of nations to spirituality and enlightenment today, when threats

and dangers are emerging, moral education, paying attention to the desire of young people to learn and mature more important than ever."

Therefore, the mother burdened with such adouble social burden is discomfort, which is reflected in the fact that all the motherssurveyed by us noted that they conflict with children more often than their spouses.However, the sample of the father is also important for the Son as in the formertimes. The fathers are easier to communicate with sons, young men, less spendingtime on a quarrel with them, in contrast to quarrels with mothers. But about the innerexperiences still easier to share them with a mother than with his father, because any son in the eyes of the Father should be courageous, worthy, proud, strong. Making a family with the smallest link, which society can rely, we not only contribute to the development of the state, but also hinder the accession of our children to various alien and alien ideas. In this article we touched upon some aspects of inter-flow ties. In our opinion, work in this direction must be continued.

REFERENCES:

1. President of the Republic of Uzbekistan Sh. M. Speech by Mirziyoyev at a conference on June 15, 2017 in Tashkent on the topic “Ensuring social stability, maintaining the purity of our religion - a requirement of the time”. http://uza.uz/oz/politics/vatanimiz-ta-diri-va-kelazhagi-y-lida-yanada-amzhi-at-b-lib--15-06-2017 (In Uzb)

2. Constitution of the Republic of Uzbekistan.-T.: Uzbekistan-2012

3. People's performance on December 8, 2017.

4. Mirziyoev.Sh.M., We will resolutely continue our path of national development and raise it to a new level. T.: "Uzbekistan" 2019, volume 1, page 27

5. Zakirov B., Western civilization: symptoms of crisis // Tafakkur, 2007. No.2. -23 p.

6. Kuronov. M., Ideological threats and youth education T.: Akademia, 2008 page 54

7. Toshbekova Mohira Oriental Renaissance: innovative, educational, natural and social sciences VOLUME 1 | ISSUE 2 ISSN 2181-1784 Scientific Journal Impact Factor SJIF 2021= 5.423

8. Toshbekova Mohira (2020) Interethnic harmony as a factor in combating ideological threats in the context of globalization.The Light of Islam: Vol. 2020. Iss.1, Article 10.Available at: https://uzjournals.edu.uz/iiau/vol 2020/iss1/10 (In Engl)

9. Toshbekova Mohira Concept basis of the study of problems of national ideology in the context of globalizationISSN: 2278-4853 Vol 10, Issue 4, April, 2021 Impact Factor: SJIF 2021 = 7.699 Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR) https://www.tarj.in

10. Toshbekova Mohira THE IDEOLOGICAL CONFRONTATION AND ITS CONSEQUENCES IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION Journal «Bulletin Social-Economic and Humanitarian Research»,№ 6 (8), 2020, e-ISSN 2658-5561

11. Тошбекова Моҳира“Современные правовые основы борьбы против духовно-идеологических угроз” ВОПРОСЫ ПОЛИТОЛОГИИ ISSN 2225-8922. 2823-2828 с

12. Тошбекова Моҳира Проблемы решения идеологических угроз в контексте глобализации СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ РОССИЯ: ПЕНЗА 2020

SCIENCE SHINE
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
Volume 1 Issue 1 February 28, 2023

SPORT - AYOLLARNING HAM MASHG‘ULOTI

Faridaxon Sharipova
Andijon davlat universiteti Jismoniy madaniyat fakulteti
Xotin-qizlar sporti yo‘nalishi talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.7687477

Annotatsiya: Ma’lumki, o‘zbek mentalitetida xotin-qizlarni sport bilan shug‘ullanishiga yetarlicha ahamiyat berilmagan. Ayrim kishilar dunyoqarashida bu borada salbiy qarashlar shakllangan. Ammo keyingi yillarda bu sohada bir qator amaliy ishlar qilinmoqda. Jismoniy madaniyat fakultetlarida alohida yo‘nalishlar tashkil etilib, ayollar sporti ommalashtirilmoqda. Mazkur tezis muallifning xotin-qizlar sportining targ‘ibotiga bag‘ishlanadi.
Kalit so‘zlar: sport, ayollar, salomatlik, jamiyat, madaniyat, jismoniy mashqlar
Annotation: It is known that the Uzbek mentality does not give enough importance to the participation of women in sports. Some people have negative views on this. But in recent years, a number of practical works are being done in this field. Special courses are organized in the faculties of physical culture, and women's sports are popularized. This thesis is dedicated to the author's promotion of women's sports.
Keywords: sport, women, health, society, culture, exercise

Xalqimiz tarixida buyuk allomalar, jahongir bobolarimiz qatorida, bunday insonlarni dunyoga keltirib, tarbiyalagan, ulug‘vor ishlarga ruhlantirgan fozila ayollar ham ko‘p bo‘lgan. Inson salomatligining tayanchi bo‘lgan sport va jismoniy madaniyatni ayollar o‘rtasida keng targ‘ib qilish, ularni ish bilan ta’minlash, kelajak hayoti uchun yetarli sharoitlar yaratib berish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biriga aylandi. Ayniqsa, xotin-qizlar salomatligi uchun qayg‘urish ustuvor masala sifatida belgilab olindi. Zotan, sog‘lom avlodgina yurt kelajagini ta’minlaydigan asosiy omil sanaladi. Bu avlodning dunyoga kelishi va kamolga yetishida esa, shubhasiz, ayollarimiz, onalarimizning o‘rni va xizmatini hech bir narsaga tenglashtirib bo‘lmaydi.

Xotin-qizlarni sportga jalb etish borasida xalqimiz orasida bir qator kamchiliklar bor. Sport kiyimidagi qizlar milliylikka mos emas degan stereotiplar saqlanib qolgan. Ko‘pchilik sport bilan shug‘ullanish qizlar salomatligiga foyda keltirishiga ishonmaydi. Sport bilan shug‘ullanadigan qizlarni ayrim kishilar “ideal” qiz bola imijiga zarar, deb o‘ylashi mumkin. Ularning fikricha, faol bo‘lmagan, passiv va har

doim uyda o‘tiradigan qiz bola va ayol risolaga mos keladi. Lekin savol hamon ochiq qolmoqda – shu to‘g‘rimi? Bu qizlar va jamiyat uchun zarurmi va yaxshimi? Lekin o‘qimishli va “ilg‘or” kishilar – qizlar sportiga ko‘proq e’tibor qaratadi. Bugungi O‘zbekistonda ayollar va qizlar o‘rtasida sportga bo‘lgan qiziqish ortib bormoqda, biroq sport va sog‘lom turmush tarzini meyor sifatida qabul qilishni targ‘ib qilish masalasi dolzarbligicha qolmoqda. Jamiyat uchun eskirgan qarashlarga qarshi kurash muhim ahamiyatga ega. Bu nafaqat salomatlik uchun, balki inson o‘zini hurmat qilishi va chin ma’noda qobiliyatlarini ro‘yobga chiqarishi hamda asossiz qotib qolgan qarashlarga qarshi kurashish uchun ham kerak. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (World Health Organization) bildirishicha, salomatlik bu “tugal jismoniy, aqliy va ijtimoiy farovonlik holatidir, faqat kasallik yoki zaiflik yo‘qligi emas”[1]. Shuning uchun salomatlik insonning (erkak yoki ayol bo‘lishidan qat’iy nazar) har tomonlama farovonligi, uning hayoti va jamiyatga uzoq muddatli ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Sport bilan shug‘ullanayotgan qizlar sog‘lom vaznga ega bo‘ladi, keyinchalik hayotida ko‘krak saratoni va osteporoz – suyaklarda kalsiy moddasi kamayib ketishi xastaligi bilan og‘rish ehtimoli kamayadi. Xususan, gimnastika bolalar uchun foydali, ularning suyaklari o‘z vaznining gravitatsiyasi kuchiga qarshi tura oladigan darajada baquvvat va zich bo‘ladi. Sog‘-salomatlik onalar va bolalar o‘limini kamayishiga olib keladi. Qisqasi, sog‘lom ayollar avlodi sog‘lom farzandlar va sog‘lom jamiyatni anglatadi.

Afsonaviy gimnastikachi Oksana Chusovitinaning fikricha, qiz bola yaxshi gimnastikachi bo‘lmagan taqdirda ham, uning qaddi raso va sog‘lom bo‘ladi. Aslida qizlarning bolaligida qancha sut ichgani, kalsiy yoki vitaminlar qabul qilgani emas, jismoniy faolligi muhim ahamiyatga ega.

Yoshi 45 yoki undan baland ayollarga oid tadqiqotda aytilishicha, o‘smirlik vaqtida haftasiga 4 marta jismoniy mashg‘ulotlar bilan shug‘ullangan ayollarda keksaygan yoshida kamroq mashq bajargan ayollarga nisbatan son suyagining sinish ehtimoli 25 foizni tashkil qiladi[2].

O‘zbekistonlik taniqli sportchi, yetti kurash va uzunlikka sakrash bo‘yicha bir qator xalqaro musobaqalar sovrindori Yuliya Tarasovaning fikriga ko‘ra, “Sport bu salomatlik, shu sababli yoshi va millatidan qat’i nazar, har bir inson o‘zining foydasi uchun sport bilan shug‘ullanishi kerak”. U yelkasi bilan bog‘liq muammolari bor ko‘plab odamlar bilan uchrashganini, ular 40 yoshdan oshgandan so‘ng jismoniy mashqlar bajarishga kirishganini va bu o‘z navbatida, ancha yordam berganini aytdi. Haftasiga bir necha marta 1 – 2 soat mashq qilish odam yoshi o‘tib qolganda

salomatligi bilan bog‘liq muammolar kamayishiga yordam beradi, deya tushuntiradi u.

Sport bilan shug‘ullanish faqat jismoniy sog‘liq uchun kerak emas. Basseynda suzish, kortda tennis o‘ynash, velosiped haydash va boshqa sport turlari odam o‘zini o‘zini yaxshi qilishiga, ya’ni miyaga endorfin – kayfiyatni ko‘taruvchi muhim gormonlar tushishiga yordam beradi: sport bilan shug‘ullanadigan kishilar o‘z qadr-qimmatini yuqori his qiladi, ayni holat katta yoshga o‘sib o‘tadi va ayollarga o‘z qobiliyatlarini ro‘yobga chiqarishida yordam beradi. O‘rta maktabda ta’lim olayotgan va sport bilan shug‘ullanayotgan qizlarning erta yoshda jinsiy aloqa bilan shug‘ullanishi ehtimoli kam va ular istalmagan homiladorlikka duchor bo‘lmaydi[3]. Tadqiqotdan[4] ma’lum bo‘lishicha, bunday qizlarda jismoniy mashqlar bilan shug‘ullanmaydigan qizlarga nisbatan siqilish va o‘z joniga qasd qilishga moyillik holatlari kam bo‘ladi.

Sport bilan shug‘ullanadigan qizlar vaqtini tashkil etish va boshqarish, berilgan vazifalarni vaqtida ado etishga ham mohir bo‘ladi. Ular o‘zi uchun kerakli kishilar bilan do‘st bo‘lishni va uni saqlab qolishni ham uddalaydi. Buning ma’nosi shuki, ular kelajakda ko‘p narsalarga erishadi – ko‘plab biznesda muvaffaqiyatga erishgan ayollar hayotining qaysidir bo‘lagida musobaqalarda qatnashgan – “Fortune 500” ro‘yxatiga kirgan kompaniyalarda ishlaydigan ayol rahbarlarning 80 foizi sport musobaqalarida qatnashgan[5]. Bu bizga oddiy bir haqiqatni anglatadi:

Agar biz O‘zbekiston rivojiga hissa qo‘shishi va ergashish mumkin bo‘lgan ko‘proq mashhur kishilarni ko‘rmoqchi bo‘lsak, qotib qolgan qarashlardan voz kechishimiz va qizlarning turli sport turlari bilan shug‘ullanishini rag‘batlantirish lozim.

O‘zbekistonlik va boshqa sportchi ayollarning ijobiy imijini targ‘ib qilish bilan jamiyat o‘zining unga munosabatini o‘zgartirishi va sport bilan shug‘ullanadigan qizlar ko‘payishiga hissa qo‘shishi mumkin. O‘zbekiston ommaviy axborot vositalari nafaqat o‘rnak olish mumkin bo‘lgan va bugungi kunda mashhur o‘zbek sportchi ayollari, qolaversa, Sovet davridan hozirgi kunga qadar boshqa sportchi ayollar hayoti haqida dasturlar tayyorlash kerak[6]. Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, bugun sportdan ta’lim beradigan o‘qituvchilar orasida ayol kishilarni jiddiy ravishda ko‘paytirish kerak. Chunki, sportni ommalashtirish va bu orqali sog‘lom turmush tarzini targ‘ib etish ishlari shu tarzda ta’lim muassasalari doirasidan oilalarga, mahallalarga ko‘chadi. Undan mintaqalar va respublika darajasiga chiqib, ommaviy harakatga, maqsadga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. https://www.who.int/about/who-we-are/frequently-asked-questions
2. https://gymnasticshq.com/reasons-why-you-should-enroll-your-daughter-in-gymnastics-classes/
3. https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/10475497/
4. https://www.activekids.com/sports/articles/the-benefits-of-sports-for-girls
5. https://www.womenssportsfoundation.org/what-we-do/wsf-research/
6. https://www.bbc.com/culture/article/20180110-the-sports-hijab-dividing-opinions

SCIENCE SHINE
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
Volume 1 Issue 1 February 28, 2023

THE PROBLEMS OF INCREASING THE LEVEL OF THEORETICAL AND PRACTICAL KNOWLEDGE OF JUNIOR COMMANDERS (SERGEANTS) OF BACK-FRONT UNITS IN THE CURRENT ARMY OF NEW UZBEKISTAN

Hayotillo Kamilov Omatilloyevich
Armed forces of the Republic of Uzbekistan, training center for minor specialists. A big guide to the supply cycle Sergeant III class
https://doi.org/10.5281/zenodo.7687483

Annotation: The processes of labor development of the cultural capital of military sergeants who are serving under a contract are considered. Growth trends are revealed not only for potential cultural capital, but also for its professional accumulation.

Keywords: military service, training, method, behind the front, sergeant.

It is important to identify how, in the context of the transformation of the social and socio-economic structure of society, cultural capital undergoes substantial changes, to clarify the main trends in the professional accumulation of specific knowledge, career growth, consumer practices of the individual.

It is well known that as the degree of satisfaction of needs for material goods and services increases, the range of needs themselves expands, a tendency is manifested to their elevation and ennoblement. And in this our hypotheses are confirmed by a number of researchers. So, Ch. Barnard proposes to consider human abilities as a result of the development of the needs of a working person. The social and labor development of employees of organizations (in our case, military organizations) provides for the constant development and implementation of projects for the labor accumulation of the cultural potential of employees, the development of the educational communication component of labor interaction between members of the organization. The labor activity of the employees of the organization should increasingly include a spiritual innovation component. We meet similar conclusions in J. E. Mayo, who argues that in addition to the formal organizational structure, the modern organization has signs of a social informal structure. Therefore, in the new conditions, labor activity, in addition to physical labor, increasingly includes a spiritual component, which develops in the context of improving consumer practices.

We study the labor sphere of servicemen in the context of the formation of their professional cultural capital. Qualitative changes in the system of professional labor activity will reflect a number of directions in the development of the professional cultural capital of servicemen.

1. The development of professional cultural capital and career growth - qualitative changes in the system of "objective professional movements" of contract servicemen.

2. Transformation of labor consumption - qualitative changes in the system of "objective orders for labor" of contract servicemen.

3. Increase in income - qualitative changes in consumption, the manifestation of the factors of benefit in the use of the potential cultural capital of contract servicemen.

Thus, servicemen define the process of education and professional retraining, as well as labor motivation, as the main factors in the growth of professional competence. At the same time, the number of respondents who focus on the need to develop the entire complex of material and non-material factors of labor motivation is growing. If at the beginning of military service, non-material factors of labor motivation are considered as a factor in the growth of professional competence by only 0.79% of military personnel, then in the process of military service, the composition of adherents of complex motivation increases to 7.94%. It is proposed to activate the following intangible factors: to improve not only working conditions, but also the entire system of life of individuals, to develop and implement a number of intra-organizational educational projects aimed at increasing professional competencies.

REFERENCES:

1. Balandina T.M. Social technologies of organizational culture management. -Saratov: SSEU, 2015. -108s.

2. Balandina T.M., Kuzmin A.V. External social control of an economic organization // Bulletin of the Saratov State Socio-Economic University. - 2015. - No. 1 (46). - P. 85 - 90.

3. Yusuphodjaeva, S. T., & Gafurova, S. S. (2023). METHODS OF COGNITIVE-BEHAVIORAL PSYCHOTHERAPY IN THE TREATMENT OF RHEUMATOID ARTHRITIS. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, *3*(1-2), 701-706.

4. Юсупходжаева, С. Т. (2020). Психоэмоциональнқе расстройства при ревматоидном артирите и методы их психокоррекции. *Журн. Неврология*.

5. Юсупходжаева, С. Т. (2020). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ БОЛЬНЫХ РЕВМАТОИДНЫМ АРТРИТОМ И МЕТОДЫ ИХ ПСИХОКОРРЕКЦИИ. In *Global Science and Innovations 2020* (pp. 170-174).

6. Аджеминова, Э. Р. Перевод и двуязычие при обучении русскому языку. *ББК 81.2-5 Т 307*, 221.

7. Adjeminova, E. R. (2022, October). TRANSLATION AND BILINGUALISM IN TEACHING RUSSIAN. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 8, pp. 123-127).

8. Adzheminova, E. R. (2022). Phraseological Units of Culinary Vocabulary. *Miasto Przyszłości*, *29*, 82-83.

SAID AHMAD VA SAIDA ZUNUNOVA XOTIRASINI YOD ETIB

Nargiza Tilovmurodovna Jo‘rayeva
Termiz davlat universiteti akademik litseyi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.7748696

Annotatsiya: O’zbek adabiyotida Said va Saida ismlari bir vaqtning o’zida ham buyuk adib va adiba ham sadoqatli oshiq-mashuq ma’nolarini anglatadi desak mubolag’a qilmaymiz. Ushbu maqolada ushbu ikki zabardast yozuvchilar ijodi va hayot yo’lidan atroflicha bayon qilinadi.

Kalit so’zlar: adib, sadoqat, burch, asarlar, sho’ro tuzumi, yozuvchilar hayoti, ijod so’qmoqlari.

Annotation: It is no exaggeration to say that the names Said and Saida in Uzbek literature mean a great writer and a devoted lover at the same time. This article describes the work and life path of these two great writers in detail.

Keywords: writer, devotion, duty, works, Shura system, life of writers, paths of creativity.

Saida Zunnunova va Said Ahmad o’zbek adabiyoting chiroyli juftliklaridan biri sifatida o’zbek o’quvchilar orasida mashhur. Ularning bosib o’tgan og’ir kunlariga qaramasdan juftlik bir-biriga bo’lgan mehri-muhabbati tahsinga sazovor. Shu sababli o’tgan yillardan beri o’zbek kinoijodkorlari tomonidan suratga tishirilgan ”Said va Saida” nomli kino ularning hayot va ijodiga bag’ishlangan kino sifatida ommalashmoqda. YozuvchiSaid Ahmadning xotirasidan ajoyib bir lavhani ko’rish mumkin u quyidagicha: “Saida ish stoli ustida biror narsa yozganini eslay olmayman. U bir qo‘li bilan qozondaovqat pishirishi, boshqa qo‘lida she’r yozishi mumkin edi yoki bir qo‘lida beshik tebratib, tizzisiga daftar qo‘ygancha, yozardi va yozardi... Uyda bir emas, uchta yozuv stoli bor edi, u esa duch kelgan yerda yozib ketardi - to deraza ostida yoki dazmol stolida. Ba’zi she’rlarini u oynoma muqovasida yozishni boshlagan va telefon daftarida davom ettirgan. So‘ngra, ularni barini to‘plab, ikki nusxada bosma moshinada terib chiqqan”. Yozuvchi Said Ahmadning o’zi faqat kechasi ijod qilgan. Ishlarini o’zi tahrirlamaguniga qadar rafiqasining o‘qishini xohlamagan, shu sababli eshikka: “Saida Zunnunova, hikoya tugadi. O‘qimay turing!”, deb yozgandan keyingina dam olgani ketardi. Ertasi kuni tahrirlab, keyingina Saida Zunnunovaga o‘qib berar edi. Bunga javoban adiba “Men allaqachon o‘qib bo‘ldim. Yaxshi hikoya”, derdi u. Shundan buyon Said Ahmad tahrirlanmagan

ishlarini uxlashga ketishdan oldin yashirib qo'yishni odat qilgan. Said Ahmad tabiatan tanqidni ko'tara olmagan va kimdir uning ishini tanqid qilishi bilan, u oylab hech narsa yozmasligi mumkin bo'lgan. Maqtov - uning ruhini ko'taragan. Buni yaxshi bilgan umr yo'ldoshi Saida Zunnunova, ko'chadan har xil "yangiliklar" olib kelardi:

— Men Oybek akani ko'rdim. Ular sizning hikoyalaringizni xush ko'rarkanlar. Nima uchun yozishdan to'xtab qolganingizni so'radilar.

Said aka bu yolg'on bo'lishi mumkin deb o'ylab qolib, "Bu rost bo'lsa-chi?", deb o'ylanib qolar edi. Oybek akanining ko'nglini qoldirish mumkin emas, deya yanada yaxshiroq yozishga harakat qilar edi. Saida Zunnunova ertasi kuni G'ofur G'ulomdan yangilik olib kelar edi, keyin Abdulla akadan va shu yo'sinda turmush o'rtog'ining ishga bo'lgan qiziqishini uyg'otib turar edi. Tom ma'noda Saida Zunnunova nafaqat rafiqa balki, Said Ahmadning ilhom parisi ham bo'lgan. Ikki yozuvchi bir-biri uchun ilhom parilari bo'lishgan. Yana bir ajoyib lavhani olib qarasak: 1965-yil "Sharq yulduzi" oynomasida chiqqan "Ufq" romanining ilk kitobiga bo'lgan tanqidni ko'rgan Saida Zunnunova shu vaqtning o'zidayoq bu betlarni yulib tashlagan. Aynan shu davrlarda Said Ahmad romanning ikkinchi bobini yoza boshlagan - tanqidni ko'rgudak bo'lsa, u ishini davom ettiraolmas edi.Er-xotin har doim bir-birini avaylab asrar, ilhomlantirardi va deyarli, o'ttiz yil birga turmush qurishdi...

Saida Zunnunova — bir paytning o'zida shoira hamda yozuvchi sifatida yangi davr ayollar o'zbek adabiyotining betakror asoschilaridan biri. Saida Zunnunova 1926-yili O'zbekistonning Andijon shahrida oddiy xizmatchi oilasida tavallud topgan. O'rta umuta'lim maktabni bitirgandan so'ng, Andijon Davlat pedagogika institutiga o'qishga kiradi. Keyin esa O'rta Osiyo davlat universitetining filologiya fakultetiga o'qishga topshirib o'sha yerda o'qishini davom ettiradi. O'qishni bitirgandan keyin Saida Zunnunova turli vaqtlarda o'sha paytlari ma'lum va mashhur bo'lgan "Gulxan" oynomasi, "O'zbekiston madaniyati" gazetasi nashriyotida, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasida maslahatchi sifatida faoliyat olib boradi. Biroq adiba hayotida ijod qilish juda qiyin bo'lganini tarixiy faktlardan ko'rish mumkin. Jumladan O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi kotibiyatining majlislaridan birida "xalq dushmani ayoli" Saida Zunnunovani (ya'ni Said Ahmad o'sha vaqtlarda "xalq dushmani" sifatida surgun qilingandi) Uyushma a'zoligidan chetlatish masalasi ko'tariladi. Tarixiy ma'lumotlar quyidagicha lavha keltirilgan: Rais Saidani joyidan turg'izib, uni turli savollar bilan so'roqqa tutadi, xuddi, u tergovchi misol:

—Nega siz hanuz xalq dushmani bo‘lgano‘z eringizdan voz kechmadingiz? Siz yozuvchilar sha’niga dog‘ tushiryapsiz. Shu sababli, kotibiyat a’zolari eringizdan voz kechishingizni talab qilishyapti.

— Men bunday yo‘l tuta olmayman! - deya javob qiladi Saida.

— Siz mendan erimdan voz kechishimni so‘rayapsiz, meni uyushmadan chiqarib tashlayvering. Men ham o‘z shartimni ilgari suraman. Agar unga ko‘nsangiz, erimdan voz kechaman.

— Gapiring, qanday shart ekan? — so‘raydi rais.

— Erimni ko‘rmoqchiman. Xalq dushmani ekanligini o‘zi aytsin. Shundagina men undan voz kechaman.

— Buning imkoni yo‘q. Saida qaddini rostlab,

— Hech qanday tashkilot, hech bir inson bungaaralashish huquqiga ega emas…

Shunda Saida majlisni tark etdi. Pochtaga bordi va rais nomiga alamga to‘la xat yozadi. Boshqa konvertga Yozuvchilar uyushmasi tomonidan berilgan ruxsatnomani solib, kadrlar bo‘limiga yuboradi. Balki, taqdir taqazosi ularni betakror muhabbat tarixi uchun tanlagan. Bu borada Saida Zunnunovaning turmush o’rtog’i Said Ahmadning “Topganlarim va Yo’qotganlarim” xotiralarida adiba haqida shunday deydi: “Men Katta Farg‘ona kanali qurilishi davrida Yoshlar gazetasida muxbir bo‘lib ishlardim. Bir kuni andijonlik yosh shoira Saida Zunnunova bilan uchrashib qoldik. U mendan bir nechta kitob so‘radi. Menda ular yo‘q edi, lekin do‘stimdan oldim va Saidaga berib yubordim. Kitoblar shu bo‘yi unda qolib ketdi... Oradan bir qancha vaqt o‘tgach, uyimdagilar Saidaning yaqinlari bilan ko‘rishishdi va to‘yimiz 1949-yilning 28-noyabr sanasiga belgilandi...”. Afsuski, navqiron yosh ikki qalbning baxti uzoqqa cho‘zilmadi. Said Ahmadning o’zining eslashicha, juda og‘ir kunlarni boshdan kechirgan kezlari Saida Zunnunova doimo bir narsani takrorlar edi: “Aftidan, men mashaqqatlarni ko‘tarish uchun yaralganman...” Buni Saida Zunnunovaning to‘y kuni ham oqshom ko‘ylagini aza ko‘ylagiga almashtirgan payt bilan bog’lasak bo’ladi: 1949-yilning 28-noyabr kuni kelinning suyukli ukasi Nasibjon 17 yoshida vafot etadi. Va uning onasi Sabohatxon aya qizining to‘yida davron surish o‘rniga, Andijonga, o‘g‘lining dafn marosimini o‘tkazish uchun qaytib keladi. Saida Zunnunova tabiati ham ajib bo’lgan. U feruza rangini nihoyatda yaxshi ko‘rgan. Har safar mehmondorchilikka borganida ham, feruza toshli zirak taqqan. Gohida qo‘lidagi feruza toshli uzukka qarab, jim bo‘lib qolgan. Shunday kezlarda yangi she’r yoki hikoya yaralar edi. Uning ijodining rangi edi go’yo. Saida Zunnunovaning o’zi eslashicha, feruza rang unga yoshlikni, uy tomida o‘tirib, zavq ila tomosha qilgan moviy osmonni eslatar edi.

Saida Zunnunova gullagan jiyda iforini yaxshi ko‘rgan. Said Ahmadning xotiralaridan: “Jiyda gullaganida, uyimizdan uch hovli narida biz har kecha sayrga chiqardik, uning ifori esa butun ko‘chani egallardi. Bizga boshqa qo‘shni ayollar ham qo‘shilishdi va hammamiz birgalikda jiyda daraxti tagida o‘tirardik. Uyga kirishdan oldin bir dona xushbo‘y jiyda shoxini yulib kirib, suv solingan bonkaga qo‘yar edik. Butun hovlimiz uning ifori bilan burkanardi. Bunday kunlar Saidaxon yarim tungacha, qo‘lida biror kitob bilan hovlida o‘tirar edi, so‘ngra, qo‘liga daftar olib, she’r yozishni boshlardi. Uning ko‘p she’rlari aynan jiyda gullagan davrga to‘g‘ri keladi”. Jiyda gulining umri qisqa. Bir necha kunga atrofni o‘zining muattar ifori ila to‘yintirib, bu dunyoni “tark etadi”. Uning iforiga to‘ymay, Saidaxon ham keyingi bahorni kuta, “ungacha yetib boramanmi?”, deya yashadi. Said Ahmadning o’z xotiralarini davom ettirib: “Bu 1977-yilning bahorida bo‘lgan. Martning o‘rtalarida o‘rik gulladi. Men o‘rikning gullagan shoxidan birini uzdim, olcha tagida gullagan binafshalarni terdim va endigina bosmadan chiqqan “Saralangan asarlar”ning ikkinchi bobi bilan Saidaxonning oldiga kasalxonaga bordim. U avval, nashriyot siyohining isi hali tarqamagan ikkinchi bobni varaqladi. So‘ngra, binafshalarni hidladi. Undan keyingina o‘rik shoxidagi gullarga qaradi. Jiyda gullaganda Saidaxon olamdan ko‘z yumgandi... Bir oydan so‘ng gullagan jiyda shoxini yuldim va uning qabri ustiga qo‘ydim”. Saida Zunnunova 1977-yil 51 yoshni qarshi olib, dunyodan o’tdi. Said Ahmaddan rafiqasining o‘limidan so‘ng ko‘pincha: “Nima uchun siz Saida opaning o‘limidan so‘ng uylanmadingiz?”, deb ko‘p so‘rashardi. Said Ahmad esa: “Men uning oldiga yorug‘ yuz bilan bormoqchiman”, deya javob berardi. Yozuvchi rafiqasidan 30 yil ko‘proq umr ko‘rdi! Chunki, navqironligining bir necha yillarida Saida Zunnunova ham Said Ahmadni “xalq dushmani” deb qamashgan vaqti sadoqatini yetarlicha namoyon etgan. Hatto buni adibaning eng mashhur o’sha biz bilgan “Hay-hay” she’ri orqali bilsak ham bo’ladi. Saida Zunnunova turmush o‘rtog‘i — Said Ahmad bilanqiz farzandi bor - Nodira Husanxo‘jayeva. Saida Zunnunova ijodi mustaqillikdan so’ng chuqur o’rganila boshlandi, Ayniqsa yaqin yillarda adiba haqida qator ilmiy ishlar olib borilmoqda. Aytish mumkinki, 2013-yilning 10-iyun kuni Toshkentdagi O‘zbekiston milliy bog‘ida Saida Zunnunova va Said Ahmad haykali barpo etilgan.Bu yozuvchilarga bo’lgan ehtirom sanaladi.

Xulosa o’rnida aytishimiz mumkinki, o’zbek adabiyotida Said Ahmad va Saida Zunnunovaning nafaqat ijodiy asarlari xalqimiz madaniy merosida o’z o’rnini egallagan, balki ularning bir-biriga bo’lgan muhabbati va sadoqati yana ming asrlar aytilishi kerak bo’lgan dostondek qalbimizdan joy olgani aniq. Adib va adiba mamlakatimiz tarixidagi qiyin va qora kunlardan birida yashab o’tishdi, shunga

qaramasdan qalam tebratishdi, haqiqatni tilga olishdan hayiqishmadi, bir-birini qo'llab-quvvatlashdan bir soniya bo'lsa-da to'xtashmadi – bu esa ular xotirasini yod olishimiz va kelajak avlodga ularning ertaksimon hayot qissalarini aytib berishimiz uchun yetarlicha asosdir desak aslo mubolag'a qilmaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Said A. Topganlarim va Yo'qotganlarim (Xotiralar adabiy o'ylar) . Sharq ,-T.:2000. – bet 335
2. Xalqaro ochiq jamiyat institutining "Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish asoslari" fanlararo dasturi. T., 13 b
3. Adabiyot: Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 7- sinfi uchun darslik. / Q. Yo'ldoshev, B. Qosimov, V.Qodirov, J. Yo'ldoshbekov. –T.: 2017
4. Abdullayeva, O. (2021) Badiiy asarlarning inson ruhiyatiga ta'siri. Scientific progress, 1(5), (pp. 272-275)
5. Sattorov U. U. Madaniyatlararo muloqotda emotsional ekspressivlikning ifodalanishi// Respublika ilmiy amaliy anjumani materiallari. S., 2012: 178-179 b.
6. Тухтасинов, И. М. (2011). Лингвокультурологические и гендерные особенности сложных слов в художественном тексте (на материале английского и узбекского языков). Автореф. дисс.… канд. филол. наук. Ташкент: УзГУМЯ.

CONTENTS

No	Authors and topics of the article	Pages
1	**Davronbek Olimjonov** “BOBURNOMA” ASARI QO‘LYOZMALARI	4 - 7
2	**Gulnoza Baxodir qizi Akramova** BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIGA MASALALAR YECHISHNI O‘RGATISH USULLARI	8 -10
3	**Sunnatillo Elmurod o‘g‘li Primov** INSONGA E’TIBOR VA SIFATLI TA’LIM MAMLAKAT TARAQQIYOTNING GAROVI	11 - 14
4	**Ғайратжон Неъмаджонович Акбаров** ДАВЛАТ-ХУСУСИЙ ШЕРИКЛИКДА ТОМОНЛАР ҲАМКОРЛИГИ	15 -24
5	**Хуршид Жуманазаров** ТУРКИСТОН ГЕНЕРАЛ ГУБЕРНАТОРЛИГИДА ҲУКУМАТНИНГ МАҲАЛЛИЙ ТИББИЙ ТИЗИМИГА МУНОСАБАТИ	25 -34
6	**Zafarjon G‘ulamovich Mavlonov** SPORTNING VOLEYBOL TURI BILAN SHUG‘ULLANUVCHI O’QUVCHILARNING TEXNIK TAKTIK HARAKATLARINI TAKOMILLASHTIRISH USULLARI	35 -39
7	**Mohigul Rustam qizi Salimova** **Nilufar Egamberdi qizi Egamberdiyeva** **Kamola Baxtiyor qizi Ro‘ziyeva** BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA BADIIY O‘QISH SAN’ATI KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH	40 -45
8	**Расулбек Назаров** АМИР ТЕМУР САЛТАНАТИДА МЕҲМОННАВОЗЛИК АНЪАНАЛАРИ ЭЛЧИ КЛАВИХО ТАВСИФИДА	46 -52
9	**Zohidjon Tolibjon o‘g‘li Abdullayev** MULLA QIRG‘IZ MADRASASI TARIXI	53 -58

10	**Zokirjon Boymirzayev** KORXONALARNING EKSPORT SALOHIYATINI BOSHQARISHDA MARKETING TIZIMINI RIVOJLANTIRISH	59 -64
11	**Mastura Mamashayeva** PROBLEMS OF TRANSLATION OF METONYMIES IN THE WORK “A FAREWELL TO ARMS” BY ERNEST HEMINGWEY	65 -70
12	**Zohida Zokirovna Kimsanova** **Sadoqat Maxramovna Mo’ydinova** O‘QISH DARSLARIDA MUSTAQIL ISHLARDAN FOYDALANISH	71 -73
13	**Gulnora Anvarjonovna G‘opporova** **Shaxzoda Sobirovna Mamatova** BOSHLANG‘ICH SINFLARDA BO‘SH O‘ZLASHTIRUVCHI O‘QUVCHILAR BILAN ISHLASH METODLARI	74 -76
14	**Амина Аманова** УМУМТАЪЛИМ МАКТАБЛАРДА БОШЛАНҒИЧ СИНФЛАРГА STEAM ТАЪЛИМИ ТЕХНОЛОГИЯСИНИ ҚЎЛЛАШ	77 -84
15	**Gularam Kamilovna Masharipova** ABU RAYHON BERUNIYNING FALSAFIY MEROSIDA IJTIMOIY MUNOSABATLAR, FAN, TA’LIM, TURMUSH TARZI VA IJTIMOIY HAYOT TO‘G‘RISIDAGI QARASHLARI	85 -93
16	**Шахнозахон Яркиновна Ахмаджонова** **Фарход Эрмакбаевич Турсунов** ДАВЛАТ ТУШУНЧАСИ: МОХИЯТИ ВА МАВЖУД СИЁСИЙ-ҲУҚУҚИЙ ХИЛМА-ХИЛ ЁНДОШУВЛАР, ФИКРЛАР (ҚАРАШЛАР)	94 -103
17	**XurshidaAnvarjon qizi Satimboyeva** **Izzatbek Ilhomjon o‘g‘li Yusupov** MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA JISMONIY RIVOJLANISH, O‘Z-O‘ZIGA XIZMAT VA GIGIENA BO‘YICHA KO‘NIKMALARNI SHAKLLANTIRISH	104 -116

18	**Mohira Xasanovna Toshbekova** PROBLEMS OF ETHNIC DIFFERENCES IN SOCIAL LIFE	117 -122
19	**Oybek Yakshoboyevich Gadayev** THE ROLE OF THE PHENOMENON OF TOPONEGIZ IN THE EXPLANATION OF THE TERM TOPONEGIZ	123 - 127
20	**Mohira Xasanovna Toshbekova** THE ROLE OF MORAL EDUCATION IN THE FAMILY IN DEFENSE AGAINST IDEOLOGICAL THREATS	128 - 136
21	**Faridaxon Sharipova** SPORT - AYOLLARNING HAM MASHG'ULOTI	137 - 140
22	**Hayotillo Kamilov Omatilloyevich** THE PROBLEMS OF INCREASING THE LEVEL OF THEORETICAL AND PRACTICAL KNOWLEDGE OF JUNIOR COMMANDERS (SERGEANTS) OF BACK-FRONT UNITS IN THE CURRENT ARMY OF NEW UZBEKISTAN	141 - 143
23	**Nargiza Tilovmurodovna Jo'rayeva** SAID AHMAD VA SAIDA ZUNUNOVA XOTIRASINI YOD ETIB	144 - 148

ESLATMA!

“SCIENCE SHINE” xalqaro ilmiy jurnaliga kiritilgan ma’lumotlar va dalillarni haqqoniy va keltirilgan iqtiboslarni to‘g‘riligi hamda aniqligi uchun shaxsan mualliflar javobgardirlar!

NOTE!

The authors are personally responsible for the truthfulness of the information and evidence included in the international scientific journal "SCIENCE SHINE" and the correctness and accuracy of the quotations!

International scientific journal

SCIENCE SHINE

Volume 1. Issue 1.
28. 02. 2023

©Jurnal hajmi: 147 bet.
©Farg‘ona viloyati, O‘zbekiston Respublikasi
©www.ilm-nuri.uz